М. ДУМБАЛАКОВЪ

ПРЕЗЪ ПЛАМЪЦИТѢ
НА
ЖИВОТА И РЕВОЛЮЦИЯТА

Томъ II

ТОМЪ II

Слънцето, колкото се спущаме на югъ, се задържа все повече надъ насъ и ни обгаря съ жаркитѣ си лъчи.

Предвестницитѣ на сушата на ята се виятъ наоколо ни, а не следъ дълго и самиятъ брѣгъ на Африка, като бѣла лента сѣкашъ опасва синура между небето и морето.

Въ едно задръстено отъ параходи и кораби пристанище, срѣдъ невъобразимъ шумъ, ний бавно си пробиваме пѫть до Александрийския портъ.

Въ бъркотията и крѣсъка едва смогвамъ да открия и проследя проклетия арабинъ, който най-нахално ми натрапи услугитѣ си, отвличайки куфаритѣ ми.

Само следъ нѣколко минути, безъ да чувствувамъ умора, смутенъ и изненаданъ отъ импозантния видъ на тоя полу-европейски, полуориенталски градъ, азъ се любувамъ отъ стаята въ хотела на единъ изгледъ, който удовлетворяваше представата ми за Александрия.

Младиятъ синъ на Филипа Македонски, чийто вихренъ Буцефалъ дълго бѣ разбивалъ неспокойно ноздритѣ си въ тѣснитѣ граници на Тракия и Македония, бѣ понесълъ покъсно великия галеникъ на историята, затрупанъ въ лаври, изъ шеметнитѣ висини на победитѣ, славата и безсмъртието.

Съ вѣрни удари, въ единъ кратъкъ животъ, почти митологичния образъ на Александъръ Македонски, бѣ

УНИВЕРСИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА СОФИЯ

издулъ балонната Империя всрѣдъ необятнитѣ простори на три континента — Европа, Африка и Азия.

Една неумолима, неизбѣжна и неукротима сждба отъ епичната драма на завоевателя, бѣ изковала съ ненадминатъ цинизъмъ, злорадство и ирония единъ обикновенъ човѣшки епилогъ съ всичкитѣ елементи на водевилно злополучие.

Продънена въ Индия, въ родината на мистицизъма, балонната империя бѣ угаснала така безшумно и безславно, както бѣ угасналъ и великия завоеватель. Но нѣколко изтървани въ грандиозния походъ паметници, щѣха да напомнятъ на човѣчеството, следъ много хилядилѣтия, за героичния пжть на великия македонецъ. За винаги ще остане непосърналъ спомена̀тъ за човѣшкитѣ добродетели на полководеца, който бѣ разлялъ пълния съ вода шлемъ въ пустинния му походъ, безъ да допре окърва̀венитѣ си отъ жажда̀ устни.

Духовни и материални паметници бележатъ и до днесъ смелата диря на завоевателя. При устието на Нилъ, по волята на̀ Александра и подъ тежкото копито на Буцефала, бѣ изникнала и Александрия.

Градътъ, построенъ отъ Александра, владянъ отъ фараонитѣ, завладяванъ отъ Римъ, опустошаванъ отъ набѣга на диви и цивилизовани, изниква̀ нѣколкократно отново като фениксъ отъ собственитѣ си развалини.

*

Единъ тжженъ споменъ отъ моето детство често ми напомняше отвличането на единъ мой братовчедъ въ село Сухо отъ гърцитѣ, които го бѣха възпитали въ Атина и, следъ като му даватъ гръцко образование, отъ чистокръвното българче, бѣ станалъ стопроцентовъ гъркъ, а покъсно̀ и апостолъ на елинизма.

По откжслечнитѣ сведения, които долитаха до насъ, бѣхъ дочулъ, че моятъ пръвъ братовчедъ, когото не бѣхъ виждалъ отъ деня на отвличането му, е назначенъ учитель въ прочутата гръцка гимназия „Аверовъ“ въ Александрия.

Сега, когато се намирахъ въ тоя градъ, любопитството, викътъ на кръвната родствена връзка и детскитѣ спомени, ме караха да издиря и се срещна съ откжснатия отъ близки и роденъ край роднина.

Той не можеше да ме забрави. Хората никога не забравятъ винаги свежитѣ спомени отъ детството.

Не се лъжехъ.

*

Презъ февруарий, въ лѣтенъ костюмъ, подъ палящитѣ лжчи на египетското слънце, разпитвайки на всѣки жгълъ за известната гръцка гимназия „Аверовъ", скоро се озовахъ предъ голѣмата й сграда.

Единъ разсиленъ предъ кабинета на директора ми обяснява, че господинъ Думбалакидисъ вече не учителствува, но директорътъ би могълъ да ми даде адреса му.

Думбалакидисъ? — Това звучеше доста странно. Задъ моето фамилно име, като фустанела върху потури, бѣ увиснало гъркоманското „идисъ".

За старо българското, чисто славянското ми име Думбалаковъ, отъ „дъмбъ" (джбъ), смѣшно прилѣгаше това амбициозно гръцко окончание — „идисъ".

Отъ визитната ми карта, директорътъ бѣ разбралъ, кой се интересува отъ бившия учитель. Отъ начина, по който бѣхъ приетъ, личеше престижътъ на моя сродникъ.

*

Каквото бѣ солунската българска гимназия за българитѣ, това бѣ „Аверовъ" въ Александрия, за гърцитѣ.

България изпращаше за директори на солунската гимназия понѣкога бивши министри, Гърция изпращаше за директори и учители въ „Аверовъ" най-културнитѣ си люде.

Приетъ крайно любезно отъ директора и, получавайки адреса на братовчеда си, приличието ме задължаваше да остана „на кафе".

Интелегентниятъ гръкъ разпитваше за това-онова и, неволно, темата се завъртѣ на опасенъ теренъ.

Две умни очи ме фиксираха съ подкупваща любезность, натрапвайки ми едно чудновато твърдение.

Споредъ гърка, въ село Сухо всички бѣхме гърци, забравили родътъ и миналото си и, хора, като мене, трѣбвало да поправятъ грѣшкитѣ на прадѣдитѣ си.

Колкото и да се взирахъ въ наследенитѣ традиции на моето родно село, колкото и да се мжчехъ да открия сѣнката поне на едно указание въ подкрепа на подържаната отъ учения гъркъ теза, все по-ясно виждахъ архибългарскиятъ характеръ на суховчани.

Не си спомнямъ за всичко, каквото бѣхъ казалъ, но отъ причудливата и стресната физиономия на гърка, личеше, че бѣхъ казалъ и, то съ тонъ, твърде много.

*

Следъ единъ часъ, въ една трогателна сцена, вече възрастни мъже, единиятъ Думбалаковъ, а другиятъ Думбалакидисъ, ние се прегръщахме съ моя отвлѣченъ братовчедъ като деца. . . сродници. . . хора. . .

Гъркоманина и българина, обаче, следъ малко щѣха да надникнатъ, ужасени, въ пропастьта, която ги раздѣляше.

Следъ първитѣ въпроси и отговори, една жестока действителность разбиваше гордата патриотическа традиция и родолюбивото име на семейството ми.

Докато моятъ братъ, членъ на Върховния Македонски Комитетъ въ България, бѣ единъ отъ най-активнитѣ хора въ македонското освободително дѣло, моятъ пръвъ братовчедъ, се указа единъ отъ дѣловитѣ мѣстни деятели на гърцката македонска организация въ Александрия, развиваща усилена пропаганда и подкрепяйки съ голѣми суми гърцкитѣ македонски революционери.

Научавайки за ролята на брата ми въ българския революционенъ комитетъ, както и за моето скромно участие въ македонскитѣ освободителни борби, моятъ братовчедъ щѣше да се помжчи да ме привлѣче въ орбитата на гръцката революционна пропаганда въ Македония.

Действието щѣше да започне съ единъ обѣдъ въ домътъ на гръцкия владика въ Александрия, на който, между другитѣ, бѣха присѫтствували гръцкиятъ генералеиъ консулъ и директорътъ на „Аверовъ“. Въпрѣки молбитѣ, увещанията и заклинанията на братовчеда ми, не се отзовахъ на прозрачната и галантна гръцка покана.

Моятъ сродникъ не можеше да си намѣри мѣсто. Той не разбираше тия варварски прояви на моя бруталеиъ характеръ, изобличавайки всичко българско.

Та какво бѣ сторило това варварско племе за своитѣ най-заслужили хора, които биваха забравяни на другия день следъ смъртьта имъ, а приживѣ тънѣха въ неописуема мизерия? Тоя народъ, който никога не знаеше да оцени и почита паметьта на своитѣ духовни водачи и герои, никога не ще заслужи по-добра сѫдба...

Сродникътъ ми, извънъ себе, бѣ изпадналъ въ истерията си, сѣкашъ въ пророчески трансъ. Това, което той хвърляше като необмислено обвинение въ своята ярость и припадъкъ на умраза противъ всичко българско, щѣхъ да си спомнямъ по-късно съ чувство на огорчение и срамъ предъ едно доказано обвинение.

Между торбопѣсъчието и безследнитѣ изчезвания, въ една специална нашенска „мущровка“, физическа и духовна, се изнизваха мрачнитѣ ржководители на страната ни, които все пакъ намираха въ себе си нравствени сили и водеха съ ентусиазъмъ и твърда увѣреность народа си къмъ примамливитѣ миражи на единъ идеалъ — Велика България. Къмъ поколенията, възпитани въ името на тоя националеиъ идеалъ, принадлежехъ и азъ.

Погърченията сродникъ ме отблъскваше съ своята наглость. Той не съзнаваше, че бѣ само единъ еничеринъ на елинизма.

*

Животътъ въ Александрия не бѣ скученъ. Една пъстра смѣсица отъ всички раси и народности изпълваше улицитѣ

на града и се разхождаше изъ широкия европейски булевардъ „Шерифъ-Паша", водещъ къмъ „Площада на Консулитѣ". Тукъ градътъ съ нищо не се различаваше отъ всички голѣми европейски градове, великолепно декориранъ тукъ-таме съ мавританския стилъ на нѣкой частенъ дворецъ, както и съ красивия специалитетъ на пустинята-палмитѣ.

Араби, бедуини, най-старитѣ жители на Египетъ-фелахи и копти, негри, левантинци, гърци, турци, арменци, евреи, англичани, подъ чийто протекторатъ се намира и до днесъ Египетъ; немци, французи, италиянци, руси и други, превръщаха Александрия въ международна и расова човѣшка изложба.

Тоя конгломератъ отъ хора и народности, упражняващи различни професии, се суетѣха изъ улици и булеварди, говорещи на всевъзможни езици и наречия, създавайки единъ шумъ, чийто напѣвенъ тонъ оставаше впечатлението на хоръ отъ хиляди гласове.

Александрия пѣеше съ езицитѣ на Вавилонъ. Тукъ въ тоя градъ, хиляди авантюристи, политически и вулгарни престѫпници отъ всички страни и материци на свѣта, намираха една великодушна власть, която прибираше всички и никого не екстрадираше, като изтръгваше обещания за миренъ и честенъ животъ. Обещанията, разбира се, се даваха съ сѫщата лекота, съ която се забравяха на другия день.

*

Обхождайки кварталитѣ на туземцитѣ, надничайки въ интимния битъ на тия хора, азъ се запознавахъ съ оня градъ, който нѣмаше нищо общо съ централната часть на Александрия.

Близо до една старинна джамия, въ модеренъ стилъ, се издигаше красива сграда. Едно обявление спираше погледа на минувачитѣ.

Написано на френски, обявлението търсеше наематель за една мобилирана стая. Това бѣ добъръ мотивъ да проникна въ тоя домъ, който, съ своя стилъ всрѣдъ арабския кварталъ, правеше странно впечатление.

Разполагайки съ всички удобства не ми идваше и на умъ да напущамъ комфортния хотелъ „Континенталъ“. Но подъ маската на наематель, любопитството ми щѣше да бжде удовлетворено.

Стройна, около 30-годишна дама, облечена въ черно, ме въведе въ полутъменъ вестибюлъ, въ дъното на който, презъ отворената врата на една стая, се виждаше характерната за ориента мобилировка, изящно подредена отъ ржката на нѣкой непретенциозенъ и скроменъ естетъ. Дълбокитѣ сѣнчести орбити на домакинята, въ които горѣха пълнитѣ съ мистика очи на младата вдовица, сочеха виновника на тая художествена обстановка.

Азъ се заинтересувахъ за наема. Дамата отговаряше съ охота, готова да отстжпи отъ поисканитѣ 5 лири.

Мислено се прощавахъ съ хотела, очарованъ отъ ориенталската обстановка и чистотата на леглото, подъ чийто балдахинъ ме очакваха нега и тишината на спокойния сънь далечъ отъ шума на центъра.

Нима, сами съ тая жена, щѣхме да обитаваме тоя уютенъ и прекрасенъ домъ? Въ тоя моментъ, една отъ страничнитѣ врати се отваря. Жената, която се показа на прага, сграбчва вниманието ми.

Презъ цѣлия си животъ човѣкъ не среща много такива жени.

Въ неженъ, малко пикантенъ, копринен пеньоаръ, дамата, откривайки присжтствието ми, смутено се одръпва въ стаята си. Но прекраснитѣ очертания на формитѣ ѝ останаха забити като съ огнени гвоздеи въ паметьта ми, поразявайки въображението ми.

Нѣмаше какво да се уговаря повече. Заплатихъ поискания наемъ и още сжщата вечерь, при съседството на красивата дама и младата вдовица, азъ нощувахъ като правовѣренъ младъ принцъ, когото все още не допущаха до бждещия му харемъ.

Следъ една неспокойна нощь, рано сутриньта, хазяйката, приятно неглижирана, ми поднасяше сутринното кафе.

Филджанътъ трепереше въ ржцетѣ ми. Тжжнитѣ очи на овдовялата хазяйка ме гледаха съчувствено.

Подъ тежкия балдахинъ, астралнитѣ очи на починалия съпругъ нѣмаше да смущаватъ яростната страсть на темпераментната млада гъркиня.

„Принцътъ", при първитѣ стжпки на зората, овладяваше първата жена на своя отключенъ харемъ. Но мисъльта и въображението ми бѣха изпълнени съ вълшебството на онова видение, небрежно прикрито подъ копринения пеньоаръ.

Не скривахъ интересътъ си къмъ дамата. Хазяйката, оправяйки тоалета си, на кжсо ми разказваше биографията на красивата съквартирантка. Отъ нейния разказъ студенъ душъ се изсипа върху разгорещеното ми въображение.

Страстьта къмъ хубавата жена оставаше неуязвима, но божеството бѣ развѣнчано. Това бѣ жена на осжденъ фалшификаторъ, който излежаваше присждата си въ Александрийската тюрма за подправка на английски лири. Фалшификаторътъ бѣ вдигналъ въ европейската преса на времето необикновенъ шумъ. Неговата жена сега живѣеше твърде охолно съ срѣдства, чийто извори бѣха останали тайна за властитѣ.

Безъ приятели, жената на затворника, споредъ силитѣ си, се стремѣше да му бжде вѣрна.

*

Две седмици се бѣха изминали въ приятни и забавни преживѣлици.

Спечеленето презъ красивата хазартна нощь въ Солунъ, се стопяваше съ удивителна лекота.

Разточителството и лукса, като открита медна пита, събираха наоколо ми, почти на всѣкждѣ кждето се появявахъ, една истинска глутница отъ хищници. Женитѣ преобладаваха.

Тоя разточителенъ животъ ми създаваше отъ едни и сжщи хора, и, то едновременно, и приятели и врагове. Това се подчертаваше особено рѣзко въ България, кждето за винаги хазартната ми страсть щѣше да бжде използувана отъ

„другаритѣ“ ми, за да бжда миниранъ и злепоставенъ въ общественитѣ, политическитѣ и национални борби. Въ Александрия, далечъ отъ „близки“ и „приятели“, азъ живѣехъ, заобиколенъ отъ нежнитѣ грижи на младата си хазяйка, всрѣдъ интимнитѣ радости съ пленителната французойка и въ една обстановка, която ме изпълваше съ щастие.

*

Въ първокласния александрийски театъръ „Алхамбра“, една вечерь гарсонътъ, по поржка на неизвестна дама, ми опредѣляше следъ свършване на представлението свиждане.

Чужденецъ, за първи пжть въ Александрия, азъ не можахъ да си обясня, коя бѣ мистериозната дама, която ми опредѣляше срещата.

Мжчителни часове на очакване. Въ единъ часътъ следъ полунощь, едно меко сопрано се промъкваше презъ ушитѣ направо въ сърцето ми.

Изненадата бѣ пълна.

Интимната ми приятелка, испанската примадона Лучия, нераздѣлната другарка на Ета – любимката на Борисъ Сарафовъ!..

Среща съ познайникъ въ чужбина и когато това е Лучия и при устието на Нилъ! Нилъ трѣбваше да си вземе добра бележка.

Срещата биде отпразднувана тържествено нѣколко денонощия.

Нилъ си взе бележка, чековата ми книжка сжщо. .

Получила ангажиментъ въ Испания, ведно съ артистическата си трупа, една сутринь Лучия отпжтува.

*

Пари, спечелени отъ хазартъ, имаха една неизмѣнна сждба — да бждатъ изгубени пакъ въ лудото хоро на тая страсть. Не се мамѣхъ, че това бѣ естественятъ край на моето, дошло изъ невидѣлица богатство.

Съ сатанинско удоволствие провокирахъ комарджията въ себе си, заслушанъ въ гласа на своята любовь къмъ пжтешествията.

Александрия не казваше нищо повече отъ онова, което бѣ.

Въображението ми тжжно прелистяше страницитѣ на една оскждна нова история, ровейки се съ живъ интересъ въ развалинитѣ на далечното минало.

Най-ценниятъ паметникъ и прочутата въ дълбоката древность александрийска библиотека, съхраняваща мждростьта на вѣковетѣ, врѣзана въ папируситѣ, по волята на Боговетѣ, бѣ изгорѣла въ пламъцитѣ на единъ сждбоносенъ пожаръ.

Въ блѣсъка на тия пламъци човѣчеството бѣ ослепѣло за една неповторима мждрость и за най-пищнитѣ епохи на древностьта.

Пепелта на деветстотинь хиляди свитъка папируси, покриватъ за винаги съ непроницаемъ мракъ усилията, възходътъ и фантастичнитѣ постижения на една залѣзла цивилизация.

Отъ Птоломеитѣ до Цезаря, грижливата ржка на стотици учени, бѣ събирала и подреждала най-скъпото наследство въ свѣта, изпепелило въ една нощь, за да се превърне въ непреодолима стена между два свѣта.

*

Следъ гигантскитѣ стжпки на Александъръ Македонски, дребниятъ ръстъ на генералъ Буонапарте, бѣ правилъ, пълни съ авантюризъмъ, мжчителни крачки изъ горещитѣ пѣсъчни пустини на Африка. Съ отрѣзани криле, французкиятъ орелъ дълго бѣ хвърлялъ отчаяни и безпомощни погледи къмъ Франция, отъ чието революционно тесто само следъ нѣколко години, цинично маменията съпругъ на Жозефина, Дьо Боарне, щѣше да изгради картонената пирамида на първата империя.

Адмиралъ Нелсонъ се бѣ погрижилъ при Абукиръ да забави стремителниятъ възходъ на една звезда, която ослѣпи политическия хоризонтъ на Европа при Тулонъ и съ величественъ трагизъмъ угасна на Св. Елена.

Наполеоновата крепость въ Александрия, днесъ и за дълго още ще спомня безумниятъ и смѣлъ полетъ на орела къмъ брѣговетѣ на Африка.

Все тукъ, непобедимитѣ легиони на Римъ, съ надменна и заслужена гордость, бѣха превили лебедовата шия на очарователната владетелка на Египетъ — Клеопатра, Царицата на Нилъ.

Красотата бѣ победила непобедимитѣ. Тя бѣ търкулнала въ краката на развратната и красива полубогиня, блѣскавиятъ шлемъ на единъ римски полководецъ—победителятъ Антоний.

Египетъ, победоноснитѣ походи, страшнитѣ легиони, и едно бждеще, посипано съ лаври и величие, Антоний, ослепенияТъ любовникъ, съ жестъ, пъленъ съ безумие, бѣ запърлилъ въ буйно горящата клада на раздухваната отъ Клеопатра страсть.

Но Римъ бѣ по-могжщъ отъ Клеопатра.

Сенатътъ съ тревога бѣ следилъ тежкитѣ стжпки на Октавиана и новитѣ легиони.

Врагътъ бѣ страшенъ. Но духътъ на Октавиана бѣ порязилъ коварната прелъстителка и наказалъ измѣната.

Залисани въ злободневнитѣ си грижи, днешнитѣ обитатели на града, една пъстроцвѣтна и хищна тълпа, проникна съ грубитѣ си интереси класическата романтика на древна Александрия.

*

Кайро.

Надъ мочурливитѣ нѣкога блата и пусти пѣсъчни пространства, по подобие на руския реформаторъ Петъръ Велики, египетскиятъ Хедивъ Исмаилъ, бѣ издигналъ и разхубавилъ африканския Петерсбургъ съ жестъ, който му бѣ струвалъ твърде скжпо.

Интелегентиятъ Хедивъ бѣ разтворилъ широко вратитѣ на Кайро за европейската цивилизация. Последната, съ наивността на нахаленъ гостъ, чрезъ сплетни и интриги, бѣ подготвила детронацията и изгнанието на Исмаила.

Творецътъ на днешния Кайро бѣ загиналъ въ изгнание, прокуденъ далечъ отъ родината, ала Кайро, столицата на Египетъ, днесъ е безсмъртенъ паметникъ на неговата воля.

Съ шесть—седемь стотинь хиляди жители и съ сжщия смѣсенъ типовъ колоритъ отъ раси и народности, въ Кайро, както и въ Александрия, пулсира буйна кръвь въ ленивото сърдце на Ориента.

Европа и Африка, два съчетани въ единъ градъ културни полюси.

Това е съвременията Кайро. Историческото му минало е твърде кратко и незначително, защото Кайро е твърде „малолѣтенъ“ споредъ понятията за възрасть на градове и на паметници въ стария свѣтъ. Нали е основанъ въ VI в. сл. Хр.

Съ случайни съпжтници, рано сутриньта, въ два файтона, обхождаме набързо по-значителнитѣ сгради и паметници на града.

Самиятъ хотелъ, въ който нощуваме — „Шепертъ“, построенъ на единъ отъ най-хубавитѣ булеварди, е въ съседство съ прекрасната тропическа градина — паркъ — „Езбекие“.

Необикновено оживление изпълва широкитѣ и красиви булеварди на европейския Кайро. Недалечното му минало се ниже предъ очитѣ ми. Неизбѣжната крепость и така наречената „цитадела“; кладенецътъ на Иосифа; изворътъ на Моисея; непретенциознитѣ гробници на халифитѣ; гробницата на мамелюцитѣ; голѣмата опера на Кайро, за чиято сцена е написана специално операта „АИДА“; паметникътъ на геройчния паша Ибрахимъ, известенъ въ новата история на Египетъ съ смѣлитѣ си и победоносни походи до Цариградъ и съ избиването на вахабититѣ.

Интересенъ е възхода на неговия баща, роденъ въ тракийския гр. Кавала и успѣлъ отъ дребенъ ага да се издигне до хедивъ на Египетъ. Въ една буйна семейна драма Ибрахимъ се обръща надменно къмъ престарѣлия си баща, съ популярната фраза: „Азъ съмъ синъ на хедивъ, а ти? Синъ на ага отъ Кавала“.

Нашиятъ водачъ добре познава забележителноститѣ и тѣхното минало. Предъ оригиналната сграда на музея, пъленъ съ неоценими богатства, се издига красивиятъ паметникъ на френзузкия египтологъ — Мариетъ паша, спасилъ отъ разграбване и опустошаване ценни старини и паметници.

Три джамии: Елъ-Махмудие, Султанъ Калаунъ и Султанъ Хасанъ, построени въ рѣдко художественъ стилъ, олицетворяватъ религиозния мистицизъмъ на Ориента.

Островъ Роде, най-уютното пристанище на тишината върѣдъ водитѣ на Нилъ, е последниятъ етапъ отъ обиколката на Кайро.

Градинитѣ на Роде, въ които изобилствуватъ портокали и лимона, ограждатъ съ безмълвието си пусти и нѣкогашни днесъ дворци.

На отсрещния брѣгъ, развалини вещаятъ близката участь и на тия неизвестно защо изоставени дворци.

На другата утринь, чудото на Африка — Пирамидитѣ, щѣше да закржгли въ мене непретенциозната представа за Египетъ. За единъ туристъ, или по-право, за единъ пътникъ безъ пжть, като мене, насъбранитѣ впечатления щѣха предостатъчни. Но преди да напусна Египетъ Пирамидитѣ ме дърпаха къмъ себе съ магическия магнетизъмъ на пет хилядилѣтия.

*

Нуждата отъ безсмъртие бѣ вградила въ гигантски каменни паметници мумиитѣ и нечуванитѣ амбиции на нѣколцина фараони — Хеопсъ, Кефренъ, Микеринусъ и още нѣколко бледи подражатели.

Стотина хиляди работници въ продължение на три десетилѣтия, върху една площь отъ близо осемдесеть и петь хиляди квадратни метра, сж издигнали всрѣдъ адски трудъ грамадната пирамида на Хеопса. Шесть милиона и половина кубични единици маса, пренасяна на огромни блокове отъ стотина километри презъ горещитѣ пѣсъци на пустинята, свидетелствуватъ за безумието, суетата и безпощадната жестокость на фараонитѣ — строители.

Съвсемъ не ме трогва видътъ на прославеното „чудо". Удивлява ме само безграничното и волско търпение на маситѣ, чиято робска психика е хвърлила най-тъмното пѣтно върху божествения произходъ на човѣка.

Една пирамида отъ човѣшки скелети, пръснати изъ пустинята и осѣяли мжченическия пжть къмъ десетки хиляди безименни голготи, е била нужна, за да бжде изградено вѣчното жилище на една безсрамна мумия.

Близо сто и четиридесеть метра високо стърчи всрѣдъ пустинята нахалниятъ паметникъ на насилието. Но въпрѣки хулиганскитѣ настроения, които ви завладяватъ при спомена за усилията, кръвьта и сълзитѣ, които струва тоя импозантенъ паметникъ на архаичнитѣ наука и изкуства, нѣщо извиква въ душата ми смѣсеното чувство на възторгъ и ненависть предъ жестокото, но величествено дѣло на фараонитѣ.

Единъ малъкъ французки генералъ, по-късно всемогжщъ и жестокъ като Хеопса, преди да превърне Европа въ кървава арена, бѣ пилъ отъ сжщитѣ извори на величие и себеобожаване край водитѣ на Нилъ, отъ кждето бѣха удовлетворявали безумната си жажда за безсмъртие най-обикновени смъртни.

Три десетилѣтия били необходими на Хеопса да изгради гробницата си—пирамида, хвърляйки въ лапитѣ на ужаса, мизерията и смъртьта, стотици хиляди мжже.

Генералъ Буонапарте, бждащиятъ императоръ на Франция, сжщо за две десетилѣтия, върху пирамиди отъ стотици хиляди човѣшки черепи, бѣ влѣзълъ триумфално въ историята съ лавритѣ на гениаленъ полководецъ.

За мене, Хеопсъ и Наполеонъ, си оставатъ само гениални човѣкоизтрѣбители.

Свинксътъ, загледанъ на Истокъ съ мъртви очи, безстрастно посреща всѣка утринь първитѣ лжчи на изгрѣващото слънце.

* * *

Раздѣляйки се наскоро съ пирамидитѣ, Кайро, Александрия, а следъ два дни и съ африканския брѣгъ, азъ се сбогувахъ и съ една сбждната мечта.

Ослѣпителниятъ блѣсъкъ на слънцето и горещитѣ въздушни вълни, все по-рѣдко догонватъ парахода, който ме отвася къмъ Цариградъ.

Колкото повече се отдалечаваме отъ брѣга на Африка, въздухътъ става по-свежъ, бодростьта се възвръща и кръвта се изпълва съ поетично възбудени пжтници.

Лѣте презъ Срѣдиземно море! Това е една възхитителна разходка, всрѣдъ лазуритѣ на Небитието.

На хоризонта морето се слива съ чудната синева на прозрачното небе и сѣкашъ въ една огромна елипса — безъ начало и край — нашиятъ „корабъ“ се носи въ безвездното пространство по лжчезарната диря на слънцето.

*

Рано сутриньта при изгрѣвъ, на пжть къмъ малоазийския брѣгъ, като страстенъ поклонникъ на слънцето, азъ търся нескромно своето мѣсто между приятелитѣ на Питагора, Балмонтъ и Дъновъ.

Краятъ на морския пжть се очертава съ появата на Хелеспонтъ.

Дарданелитѣ.

Въ страни и задъ насъ плува епосътъ на Елада, изтъкан отъ финни, добре измислени красиви легенди и груби сказки.

Между прекраснитѣ брѣгове на Тракия, Гърция и Малазия, слѣпиятъ авторъ на Илиядата и Одисеята — Омиръ, ни разкрилъ натруфени съ лаври фантастичнитѣ фигури на славителни герои, рожба на едно поетично вдъхновение.

Отъ тия брѣгове, като вулгарни хамали, митологичнитѣ герои на древна Гърция, отъ Ахилъ и Агамемнонъ до Одисей, следъ псувни и закани, сж се хващали не веднажъ за гуша при подѣлбата на ограбената плячка.

Моралътъ на гърка въ древностьта не спира тукъ.

Дървенията конь; борбитѣ и държанието на гърцкитѣ герои около Троя; детеубийцата Медея; безскруполнията кариеристъ Язонъ; архилъжецътъ, лукавиятъ Одисей и една банда безнравствени герои на скандала и безчестието, това е безъ украса и съ смъкната поетическа маска, истинскиятъ ликъ на антична Гърция.

Гениалниятъ Омиръ, съ неподкупната и честна мисъль на поета, най-вѣрно илюстрира оподлениятъ битъ и своеобразниятъ култъ къмъ добродетелитѣ въ нравитѣ на древнитѣ елини.

Безсмъртниятъ предтеча и баща на гръцката поезия, подъ лекото прикритие на едва сдържана ирония, съ язвителенъ сарказъмъ, пронизва всѣка пѣсень, всѣка легенда въ своята поетична хроника на епохата.

Съ благосклонното сътрудничество на Омира и честиятъ контактъ съ днешнитѣ гърци, азъ бѣхъ свикналъ отъ ученическата скамейка, да не виждамъ никаква разлика между съвременията и античенъ гъркъ...

Пресичайки Мраморното море, предъ очитѣ ми се откриватъ далечнитѣ очертания на Стамбулъ, старопрестолниятъ градъ на Византия — Константинополъ.

Надъ неподвижното Мраморно море се издига, разхождайки се до Босфора, могжиятъ силуетъ на Симеона „царь всемъ болгаромъ и грекомъ", обкржженъ отъ гордия ореолъ на едно пълно съ героични подвизи и борчески усилия минало.

Предъ тоя чутовенъ образъ на една действителна история, митологичната гръцка легенда за „Златното руно" се разбива на невидими кжсове по равнодушния мало-азийски брѣгъ.

*

Цариградъ.

Наемамъ стая въ хотелъ „Athen", въ единъ отъ найкрасивитѣ квартали на града — Пера. Тукъ сж наредени отъ едната страна на улицата първокласнитѣ хотели на

Пера, отъ другата — градината „Пти шанъ“, въ чието дъно е разположенъ градския театъръ.

Шумниятъ кварталъ скоро ме прогонва отъ хотела, за да се настаня по-удобно въ една частна квартира.

Наистина, веднажъ бѣхъ миналъ край Цариградъ, но въ краткия престой не бѣхъ успѣлъ да се запозная съ града, напълващъ страницитѣ на българската история въ дни на националенъ подемъ.

Отъ „Света София“ до „Долма Бахче“, една галерия отъ исторически паметници, насищаше непретенциознитѣ любители на старини.

Нѣколко дни се изпълватъ щастливо съ една удовлетворена любознателность.

Подпаленъ отъ хуриета, младотурскиятъ взривъ, съ ентусиазенъ изблицъ на революционна екзалтация, озари сивия небосклонъ на империята.

Едно ранно августовско утро, сънливитѣ жители на Стамбулъ бѣха пробудени отъ честа пушечна стрелба. Малко следъ първитѣ изстрели, тревожни удари разтърсваха вратата ми, примѣсени съ истерични писъци. Гърмежитѣ отъ време, продължителни и все по-оглушителни, не говорѣха за нищо добро. Следъ първото смущение, отключвайки вратата, върху менъ връхлетѣ, размахвайки ржце, полуобезумѣла отъ страхъ старата ми хазяйка.

Една мълва, по-бърза отъ изстрелитѣ, бѣ обходила християнското населенне на турската столица. Това, което успѣхъ да схвана отъ първитѣ й думи, бѣ, че турцитѣ сж започнали погромъ надъ християнитѣ.

Познавахъ националната психоза и периодическия бѣсъ, въ който изпадаха често турцитѣ, отдавайки се на изстжпления и вандалски кланета надъ мирното иновѣрско население. Бързо надникнахъ задъ завеситѣ навънъ. По улицитѣ не имаше ранни минувачи, които съвсемъ нѣмаха изразътъ на моята хазяйка. Още по-бързо се облѣкохъ м изскочихъ навънъ. Следъ нѣколко секунди вече се движехъ къмъ жилището на гърмежитѣ.

Движението около главната улица „Пера“ бѣ необичайно за ранния часъ. Но самата улица бѣше празна. Въ долния край на красивата улица, около казармата „Таксимъ паша“, се водѣше оглушителна престрелка. Едно формено сражение срѣдъ турската столица! Внезапна мисъль озари въображението ми. Ами, ако това бѣше нѣкой новъ, великолепно изпълненъ гърмотевиченъ протестъ на македонеца?...

Но до ушитѣ ми достигаха вече ясно произнасянитѣ отъ тълпата имена на познатитѣ автори на хуриета, младотурскитѣ водачи — Енверъ бей, Махмудъ Шефкетъ паша, Ниязи бей и др. Само следъ два часа младотурската революция щѣше да празднува победата си надъ султана.

Последнитѣ, вѣрни на султана войски, оказваха своята отчаяна съпротива, сломена следъ нѣколко часовъ кърволитенъ бой.

Стара Турция промѣняше само актьоритѣ, — декоритѣ и разиграваната отъ вѣкове политическа пиеса си оставаха сѫщитѣ. Почти безкръвната революция приключи съ заточението на султанъ Абдулъ Хамида въ Солунъ и настаняването му въ красивия частенъ дворецъ на богатия търговецъ Алатини. Младотурското пронунциаменто, дирижирано отъ невидимата „палка“ на Хилми паша, бѣ завършило съ щастливия ходъ на войскитѣ отъ „европейска“ Турция, придвижени неусетно къмъ Цариградъ, и, съ една бърза операция, развита успѣшно въ самата столица.

Старотурцитѣ, ленивитѣ поклонници на стария редъ на нѣщата, съ своята станала традиционна неподвижность и съ тѫпо равнодушие посрѣщаха преврата като младежка „тупурдия“, „куру-гюрултy“.

Буйната кървь и експанзивниятъ темпераментъ на нѣкогашния агресивенъ азиатецъ, бѣ изтощила кръвоноснитѣ сѫдове на многовѣковния турски организъмъ.

Потомцитѣ на Сюлейманъ Великолепний проявяваха всички признаци на апатията и преумората.

Надъ анемичната турска империя, се носѣше зловещиятъ звекъ на чужди сабли.

Русия, Англия, Германия, Италия, Франция и Австро-Унгария, съ ловкостьта и културата на европееца и съ хитростьта и коварството на ориенталеца, движеха върху шахматната дъска на „европейското равновесие", събитията въ мъртвата царщина на султанитѣ.

Въ преплетенитѣ международни интереси и въ страстното съревнувание на Великитѣ сили за надмощие въ политическия курсъ на страната, се криеха причинитѣ и за последния революционенъ припадъкъ на младотурската екцентричность.

*

Като трънъ между заплетенитѣ и разбъркани вжзли на международнитѣ дипломатически игри, се провираше съ забележително упорство македонския проблемъ.

Знаменосцитѣ падаха единъ следъ другъ, но борческото знаме на Македония гордо и самоувѣрено плющѣше надъ роднитѣ Балкани.

Въ дни на безнадеждность, на униние, нѣкоя синовна ржка, изложена на хиляди рискове, поемаше отъ простреляната ржка на падналия развѣтия символъ на свободата. И това се повтаряше непрекжснато, съ удивително постоянство. Младотурската гротеска — хуриета, вече старомодна и скучна пиеса, все още се играеше изъ Македония, но вече отречена въ душата на народа, на последния наивникъ.

Конституционнитѣ клубове мжчително се раздѣляха съ една красива илюзия, но продължаваха да подържатъ илюзиямата. Единъ конституционенъ клубъ и въ Цариградъ събираше по-виднитѣ македонци — мѣстни жители и дошли отъ вжтрешностьта дейци, да следятъ отъ близо развоя на събитията.

Тукъ бѣха, между другитѣ, любимецътъ на Хилми паша—Панчо Доревъ и Тодоръ Павловъ, по-късно и двамата български пълномощни министри; Дяковъ и Михаилъ Маджаровъ, както и Анастасъ Наумовъ. При вида на последния, азъ неволно си спомнихъ за единъ епизодъ отъ

ученическитѣ си години, когато Анастасъ Наумовъ бѣ директоръ на солунската гимназия.

Голѣмъ националистъ, патриотъ и общественикъ, съ силно развито обществено чутье, Анастасъ Наумовъ събираше върху си, освенъ завистьта и злобата на онѣзи, които той превъзхождаше, но и тѣхната смъртна ненависть.

Стрелитѣ върху Наумова се насочваха отъ бръмчащия кошеръ на „вжтрешнитѣ", които мжчно можеха да смелятъ голѣмитѣ идеи на Екзархъ Йосифа, носени съ тактъ и мждрость отъ Анастасъ Наумова.

Вдъхновявани отъ празднитѣ ефекти на революционната борба, която по отношение на Македония можеше да бжде избѣгната и националнитѣ идеали на България догонени безъ кръвь, ако Царь и правителства въ свободното българско отечество следваха напжтствията на мждреца отъ Шишли—Екзархъ Йосифъ.

Но малцина като Анастасъ Наумова прозрѣха висинитѣ, които бѣ догонилъ духътъ на Екзарха и дълбочинитѣ на една мждрость, която освѣтляваше лоста, годенъ да придвижи политическата сждба на България въ по-щастлива посока. А мисъльта на Екзарха бѣ проста: чрезъ училища и църкви, пробуждане на националното съзнание и отъ морално и културно освобождение на Македония и Тракия, при благоприятна международна констелация, да бжде приповторенъ историческиятъ актъ отъ 1885 година, съ Съединението. Но преди нѣколко десетилѣтия, Любенъ Каравеловъ бѣ пусналъ въ ходъ едно словосъчинение:

„Свободата не ще Екзархъ
Иска Караджата". . .

Нѣкои отъ вжтрешнитѣ, безъ по-сериозни мотиви размахваха въ въздуха тоя лозунгъ, вършѣха щуротии и оказваха пагубни влияния.

Анастасъ Наумовъ бѣ сложенъ отъ вжтрешнитѣ на изпитание, чрезъ една организирана отъ последнитѣ ученическа стачка.

Наумовъ, обаче, издържа екзаменъ върху идеитѣ на Екзарха и моралната победа бѣ негова.

Но за това по-късно той заплати съ живота на съпругата си. Вжтрешнитѣ бѣха изпратили убийци за него, куршумитѣ, обаче, пронизаха сърдцето на една любяща съпруга и майка. . .

Съ Монева ни свързваше тѣсна дружба, на която бѣ опредѣлено да изнесе една опорочена съзаклятническа акция въ самата турска столица.

*

Времето протичаше за мене празно отъ съдържание изпълвано само съ разходки, разговори и въ игра на карти съ македонскитѣ „депутати“ отъ вече сжществуващия турски парламентъ.

Единъ день, минавайки по многолюдната улица „Пера“, неочаквано предъ мене изникна познатата фигура на тогавашния министъръ отъ кабинета на Ал. Малиновъ — моя старъ познайникъ, Андрей Ляпчевъ. Усмихнатъ и доволенъ, отъ нѣкаква успѣшно завършена мисия, нѣкогашниятъ ботемъ, вече членъ въ първия кабинетъ на независимото царство, се мжчеше да ми внуши съ дяволитата си физиономия, колко естественъ изглеждаше фактътъ, че той е единъ истински, не на шега министъръ.

Цилиндърътъ върху главата на ресенския демократъ снизходително потвърждаваше. Комично тѣснитѣ поли на фрака му внасяха безобидна, но весела нотка въ думитѣ му.

На една улична пресечка нашитѣ пжтища се раздѣляха и азъ се сбогувахъ съ своеобразния оптимистъ и незлобивъ „дрънутинъ“, най-благодарната тема следъ три десетилѣтия за изкуството на българскитѣ карикатуристи.

*

Младотурскитѣ водачи, обременени отъ лавритѣ на революционнитѣ си успѣхи, стояха смутени предъ празднитѣ страници на историята, върху които тѣ нѣмаха куража да вписатъ нито единъ по-значителенъ актъ, оправдаващъ безсмѣсленото пронунциаменто.

Султанътъ бѣ детрониранъ, властьта узурпирана. Но какво можеха да направятъ съ тая власть, ония, които я бѣха обсебили несъзнателно, по чужди внушения? Идейната маска, като мъртво безжизнено лице на мумия, не озаряваше нито единъ отъ водачитѣ съ нѣкакво творческо вдъхновение.

Революцията бѣ избухнала сѣкашъ, за да постави началото на едно инцидентно, илюминирано карнавално празднество. Нито една похабена отъ вѣковетѣ държавна институция, нито единъ болтъ въ архаичния механизъмъ на империята не биде разрушенъ, замѣненъ или пригоденъ за нуждитѣ на новото време. Прокламиранитѣ мотиви на революцията бѣха смѫтни проблѣсъци на пробудено национално съзнание и нѣкаква още по-неясна констатация за откритата нужда отъ реформи. Но реформитѣ, като ясно формулирани тезиси и строителна програма на една евентуално победоносна революция, отсѫтствуваха.

Революционната маса, която, обикновенно, при една действителна социална, класова или националистична революция, играе, въпрѣки аморфния си видъ, и ролята на общественъ контролъ надъ дѣлата на водачитѣ, тука не бѣ на лице.

Въ младотурската революция нѣмаше толкова сложни елементи. Водачитѣ не отговаряха за действията си предъ никого. Тѣ щѣха да си отидатъ по-късно, по начина, по който бѣха дошли, безъ да събудятъ нѣкакво чувство, било на радость, или съжаление.

*

„Вѣренъ“ на македонската освободителна борба, Яне Сандански, съ едно рѣдко усърдие, подпомагаше злополучния опитъ на Хилми паша, Енвера, Ниязи бей и Махмудъ Шефкетъ паша, въ безнадеждната реставрация на империята.

Съ каква логика се обслужваше Яне, никой не проумяваше. Социалистическиятъ курсъ на „политиката“ му, целяща автономията на Македония, се оказа по-гъвкава, по-

компромисна, по-комбинативна и отъ тая на италиянския му „предтеча“ Николо Макиавели. . .

Съ единъ отрядъ отъ нѣколко стотинь души, екипирани и въоржжени отъ Енверъ бея, сандъниститѣ, начело съ Яне, Паница и познатия „идеенъ“ щабъ, яростно и лъвски се бѣха били около казармата „Таксимъ паша“ и изъ улицитѣ на Цариградъ въ подкрепа на младотурскитѣ войски.

Това, което бѣ и си остана историческа национална мечта въ предълги вѣкове за цѣлъ народъ и за всички български царе, бѣ постигнато отъ блуднитѣ синове въ македонското освободително дѣло. „Победата“, къмъ която военниятъ гений на българскитѣ царе се бѣ стремилъ така неудържимо отъ Симеона до Фердинанда, бѣ грабната отъ единъ бившъ ефрейторъ. Тоя герой, който заемаше видно мѣсто въ найновещитѣ страници на македонската история, който развѣваше едно увѣнчано отъ тържеството на „победата“ знаме, бѣ Яне Сандански.

Ала отъ червеното копринено поле на тоя байракъ въ ржцетѣ на „героя“, се хилѣше съ снизходителна ирония полумесецътъ.

Именитиятъ борецъ за автономията, бѣ захвърлилъ обвитото въ крепъ знаме на Македония предъ страшната угроза отъ разпадането на Турската империя.

Кому служеше Яне, биейки се рамо до рамо съ младотурцитѣ, за спасяване единството, духътъ, предѣлитѣ и въоржената мощь на стара Турция? Предатель ли бѣше той? Не, решително не. Но глупостьта и грѣшкитѣ въ политическото борбище, споредъ политическия жаргонъ и за подобни действия имаше осжждни наименования. За тия отъ редътъ на сандънисткитѣ имаше едно недвусмислено определение — предателство.

Вдъхновяванъ отъ интелектуалнитѣ му инспиратори, следъ като се бѣ обявилъ за смъртенъ врагъ на естественитѣ духовни, национални и расови връзки между българи и македонци, Яне се оказа яръкъ отоманистъ и, за обща изненада на всички, започна да мѣри политическата си мжд-

рость въ графата на единъ колосаленъ общочовѣшки мащабъ. Най-сигурнитѣ гаранции за близката свобода на Македония Сандански виждаше въ реставрацията и силата на обновената Отоманска империя.

Понесенъ отъ смахнатитѣ идейни вихрушки на неуравновесения си щабъ, крайно невежественъ, но достатъчно хитъръ и ловъкъ, характеренъ и волевъ, за да бжде „водачъ", сега Яне се бѣше вплѣлъ и въ единъ хаосъ отъ тъмни подвизи, готовъ, въ името на младотурския лозунгъ за „възродителния отоманизъмъ", да повдигне въ защита на тая идея кръстоносенъ походъ и срещу България.

Македонската свобода бѣ изоставена. По-важна като че ли бѣше цѣлостьта на Турция.

Групата политически авантюристи, начело съ Сандански, подъ ржка съ младотурскитѣ офицери, се разхождаше изъ улицитѣ на Цариградъ, плувайки въ блаженството на една трогателна задушевна дружба.

Въпрѣки тая дружелюбность, „братскиятъ" актъ не бѣ последванъ отъ никого.

Робътъ знаеше, че е робъ и че трѣбва да се бори за свободата си. Агитѣ, на пукъ на хуриета, си я караха по старому.

Привечерь, когато започваше изъ улицитѣ на Цариградъ маскарадната другарска манифестация на санданисти и младотурци, върховетѣ на македонскитѣ планини, повдигайки се на пръсти, за да зърнатъ куполитѣ на Св. София, почервеняваха отъ срамъ предъ скандалната гледка.

Македония потъваше все по-дълбоко въ мрака на страшната робска нощь, оскърбена отъ блудния конкубинатъ на извънбрачния съюзъ между нейнитѣ уродливи деца, санданиститѣ, съ стария вълкъ въ новата си кожа — младотурцитѣ.

*

Конституционнитѣ клубове, отрупани съ надежди, наивно очакваха деня, въ който Енверъ бей и другаритѣ му съ милосърденъ жестъ, щѣха да имъ поднесатъ на тепсия, сбжднати вѣковнитѣ идеали на македонеца.

Подъ снизходителното безразличие на младотурскитѣ шефове, българскиятъ конституционенъ клубъ въ имперската столица развиваше една „благотворна“ народна работа, която се изчерпваше съ коментиране на събитията, игране карти и сърбане на кафе.

Най-пъстри политически картини привличаха вниманието ми и прогонваха скуката — вѣчниятъ съпѫтникъ на безделието. Нѣколко седмици отъ пребиваването ми въ Цариградъ бѣха минали неусетно.

Хубаво августовско слънце изсипваше жаркитѣ си лъчи надъ старинния градъ. Конституционниятъ клубъ почти презъ всички слънчеви дни бѣ слабо посещаванъ. Въ единъ отъ тия непоносимо горещи дни, съ нѣколцина другари, между които и нашитѣ „депутати“, убивахъ времето въ лекша игра на карти, съ неизбѣжното кафе и въ избистряне невидимата сѫщность на младотурския революционенъ актъ. Въ запушеното отъ тютюневия димъ помещение на клуба се носѣше забавното мъркане на сърбащитѣ кафе и словесния продуктъ на нѣкоя скудоумна и флегматична мисъль.

„Депутатитѣ“ провѣряваха обикновено въ тия мохабети съмнителното си красноречие, измѣрвайки силата на ефекта отъ велемждрата си речь. Тия хора, като че бѣха изправени предъ неизвестенъ обвинитель и се стараяха всѣчески да докажатъ, че не даромъ бѣха получили депутатскитѣ си мѣснети въ казионната камара на младотурцитѣ.

Горещината, която нахлуваше тоя день презъ отворенитѣ прозорци, убиваше всѣка охота за обичайнитѣ спорове. Отъ време на време прегракналиятъ гласъ на нѣкой уличенъ продавачъ на шурупъ изпълваше съ напѣвния си тонъ пуститѣ и безлюдни улици. Въ тая отекчителна горещина, дори играта на карти вървѣше мудно, безинтересно.

Мозъцитѣ, размекнати отъ задухата и страшния пекъ, отказваха даже да се забавляватъ. Погледътъ ми разсѣяно блуждаеше навънъ презъ прозорцитѣ.

Догдето се скриятъ отъ очитѣ ми, азъ изпращахъ съ погледа си рѣдкитѣ минувачи, забавлявайки се съ ритмичната игра на пискюлитѣ по фесоветѣ имъ.

Дочаквахъ съ нетърпение края на играта, когато отъ насрѣщния тротоаръ забелязахъ Михаилъ Моневъ съ бързи крачки да пресича улицата. Следъ нѣколко секунди, съ възбудено лице и съ настойчива молба, Моневъ искаше да прекратя играта и да излѣземъ.

Последвахъ Монева, съ предчувствието, че ще науча нѣщо твърде интересно. Начинътъ, по който бѣхъ повиканъ, усилваше любопитството ми.

Познавахъ Михаилъ Монева като единъ отъ множеството скромни родолюбци. Той не пропущаше случай публично да манифестира покрусата си отъ действията на нѣкои македонски срѣди, готовъ да сътрудничи, както може, за извеждане часъ по-скоро македонското освободително дѣло на спасителния брѣгъ.

Въ една, лишена отъ драматизъмъ обстановка, разхождайки се по тѣснитѣ калдаръмни улици на старитѣ турски квартали изъ Стамбулъ, азъ слушахъ съ напрегнато внимание думитѣ на Моневъ.

*

Това, което вършѣха санданиститѣ изъ улицитѣ на Цариградъ, хвърляше въ смутъ народната душа. Националната честь и самочувство бѣха зле засѣгнати. Борческиятъ духъ на македонеца, елиминиранъ отъ ликвидаторския духъ на Яне Сандански, извикваше спонтанна реакция всрѣдъ всички македонски срѣди.

Въ пленъ, тоя пѫть, на отоманизма, Яне се изпречваше въ своя огроменъ пораженски ръстъ по чистия друмъ на свещенната борба за освобождението на Македония. Хвърлилъ бацила на разложението всрѣдъ В. М. Р. О., дезорганизиралъ революционнитѣ кадри, внесълъ анархия въ политическия мирогледъ на революционнитѣ дейци, тоя фаталенъ човѣкъ, разрушавайки дисциплината, избивайки найдостойнитѣ водачи и разбивайки на кжсове В. М. Р. О., бѣ

превърналъ тая организация, отъ боенъ авангардъ на македонската революция, въ една жалка рутина. Но подъ непеницето на тая рутина, единъ младъ даскалъ отъ Щипъ, съ стиснати юмруци, щѣше да изрази волята на Македония.

Тоя никому неизвестенъ народенъ учитель бѣ Тодоръ Лазаровъ. Единъ отъ ония блуждаещи македонски дейци, които подържаха буденъ революционния пламъкъ въ народнитѣ недра.

И въ момента, когато всички резервирано наблюдаваха, една негова акция го препоржчваше на Македония и предизвикваше вниманието на революционнитѣ кржгове.

*

Неусетно стигнали въ квартирата на Монева, следъ дълга словесна подготовка, оставаше да бжда посветенъ и въ истинския характеръ на работата.

Нѣколко думи на сдържана патриотическа екзалтация предхождаваха дългия уводъ.

Следъ малко, наведени надъ едно писмо, токущо пристигнало отъ Македония, съ шифъръ въ ржка, ние отчитахме редъ по редъ, дума по дума, страшната заповѣдь за убийството на Яне Сандански.

Писмото бѣ написано съ рѣзъкъ, внушителенъ тонъ. Дадени се наставления, предвиждаха се евентуалности. Въ писмото сжщо се съобщаваше деньтъ, въ който щѣха да пристигнатъ и четирима изпитани терористи. Необходимитѣ средства Моневъ бѣ вече получилъ. Писмото бѣ продиктувано отъ Т. Лазаровъ и носѣше подписа на Тодоръ Александровъ, който минаваше по онова време за най-близъкъ сътрудникъ на Лазарова.

Ясно бѣ, че краятъ на Яневитѣ лудории настжпва.

Началникъ, по който боравѣше Тодоръ Лазаровъ, амбициозенъ учитель отъ Щипъ, истинскиятъ, както научихъ по-късно, авторъ на тая писменна заповѣдь, изразяваща тогавашната воля и решението на разпокжсаната В. М. Р. О., не подлежеше никакво колебание.

Убийството на Сандански, по мнението на Тодоръ Лазарова, щѣше да означава край на коварната политическа измама — хуриета, и сигналъ за обединение на разпилѣнитѣ сили на В. М. Р. О.

Грабналъ ржководството на щипския революционенъ окржгъ, Тодоръ Лазаровъ, още съ първитѣ си стжпки, проявяваше рѣдкитѣ качества на волеви човѣкъ, когото Македония, и по-специално, българството, щѣше да изтласка до висинитѣ на своя политико-общественъ животъ. Шефскиятъ институтъ на революционната организация той щѣше да завоюва на етапи. Първиятъ етапъ бѣ Щипъ, родниятъ му градъ.

Но за сега Яне Сандански стоеше на пжтя на Македония и той трѣбваше да бжде премахнатъ. Отъ думитѣ на Михаилъ Моневъ, който бѣ зетъ на Тодоръ Александровъ, научихъ доста за новата звезда на революционния небосклонъ. Патриотичниятъ жаръ, който лъхаше отъ редоветѣ на заповѣдьта му за убийството на Сандански, говорѣше по-силно отъ думитѣ на Монева.

Но за какво бѣхъ посветенъ азъ въ тая акция на „вжтрешнитѣ", кому бѣхъ необходимъ и за какво щѣхъ да бжда използванъ? На тия въпроси Моневъ не закъснѣ да отговори.

Съ патетиченъ жестъ, моятъ другарь се обърна къмъ мене съ молбата, да поема ржководството на акцията и проведа плана въ изпълнение, като добави:

— Думбалаковъ, следъ като ти довѣрявамъ своята тайна и честьта на Македония, чрезъ щастливиятъ изходъ на акцията съ екзекуцията на Сандански, още веднажъ ти напомнямъ твоятъ тържественъ обетъ, ако не вземешъ участие, да хвърлишъ на тая среща и разговора ни, тежкото було на забравата.

Поискахъ срокъ да си помисля, като обещахъ да отговоря на идущата сутринь.

Напомняйки ми злинитѣ, които Сандански бѣ причинилъ на дѣлото съ своитѣ необмислени действия, Моневъ апелираше още веднажъ къмъ родолюбието ми.

Ние се раздѣлихме съ обещанието да се видимъ на другия день, рано сутринята.

*

Сандански бѣ горещъ приятель на младотурцитѣ.

Последнитѣ отъ своя страна го смѣтаха единственъ изразитель на вече, споредъ тѣхъ, примирена и удовлетворена следъ хуриета Македония и държаха на своята дружба съ Яне. Безъ да подозира това, като неволенъ ликвидаторъ на В. М. Р. О. и идеологичнитѣ й подбуди, той оправдаваше тия турски симпатии и ставаше нѣщо като „вжтрешенъ човѣкъ", интименъ сътрудникъ на младотурцитѣ.

Ала въ съзнанието на всѣки македонецъ, Яне се бѣ констатилъ като мрачно, антинационално привидение. За него такой нѣмаше никаква постоянна представа. Таи представа се менѣше съ неноръмалнитѣ и чести болезнени прояви на истовия декласиранъ щабъ, който ми напомняше своеобразното революционерство на ония хайдути, отъ моето ранно детство, които, въ името на свободата и християнството, обираха и убиваха еднакво и турскитѣ аги и бегове и своенрия български робъ.

За да бжде събуденъ съпротивителниятъ духъ на българина, трѣбваше да бжде премахната отъ стръмния пжть на македонската революция пораженската драка, олицетворена въ личностьта и дѣлата на Яне и другаритѣ му.

Едно мое участие въ акцията, бѣ оправдана и логична последица отъ дълго изповѣдваното ми политическо вѣрую. Та акцията бѣше дѣло на „вжтрешнитѣ", а азъ не скривахъ своитѣ симпатии, сподѣляйки здравитѣ и провѣрени национални разбирания на върховиститѣ, както и открития имъ и честенъ маниеръ на революционно действие.

Предстоящата акция идваше ли въ разрезъ съ конценцията на върховизма?

Не!

Историкътъ щѣше да се очудва нѣкога, че македонскитѣ патриоти сж действували твърде мудно.

Първитѣ братоубийци трѣбваше отдавна да очистятъ свещената родна земя.

Сега нескриваният съюзъ между санданисти и младотурци не оставяше никакво съмнение за истинскитѣ причини, които предизвикаха убийството на Борисъ Сарафова.

Въ една тайна среща въ Парижъ между единъ отъ младотурскитѣ водачи и представитель на Сандански, бива постигнатъ съюзъ за единодействие, уговаряйки и датата за обявяване на хуриета. Срещу сътрудничеството на Сандански въ младотурската революция, бѣ обещана съ галантна щедрость автономията на Македония. Но младотурцитѣ бѣха поискали доказателства за вѣрность къмъ тоя съюзъ.

Срещу цената на „автономията", тѣ бѣха поискали живота на македонския вождъ — Борисъ Сарафовъ.

Апостолитѣ на „отоманизма", очевидно имаха вѣрна представа за качествата, както и обаянието, съ което се ползваше въ Македония, България, па и предъ външния свѣтъ, Сарафовъ. И тѣ основателно се страхуваха отъ честния и неподкупенъ борецъ за свободата, който щѣше да демаскира ориенталската примка, осуетявайки рекламната тупурдия на хуриета, целяща повдигане престижа на „нова" Турция предъ външния свѣтъ и ликвидацията на В. М. Р. О.

Борисъ Сарафовъ бѣ младотурския кошмаръ. Не помалъкъ кошмаръ бѣ той и по пжтя на личния възходъ на Сандански. Нѣкои врагове на Яне подозираха последния въ готовность да издигне пирамиди отъ кости по пжта на единъ необузданъ арривизъмъ.

Съ радостно сърдце Сарафовъ бѣ пожертвуванъ отъ Яне подъ опорочения, цинично обруганъ девизъ — „За Македония". Но подъ егоистичнятъ девизъ „За Яне", се криеше една страшна неизвестность.

Тоя санданистки девизъ, по спиралата на дребнавитѣ амбиции, бѣ добилъ единъ „идеенъ" вариантъ — „отоманизма".

Яне и идеята за „отоманизма" вдъхновиха престжпната съвѣсть и въоржжиха кървавата ржка на македонския юда — Тодоръ Паница.

Сарафовъ бѣ убитъ.

Година следъ трагичната му смъртъ биде прокламиранъ хуриета, а по-късно, сандaниститѣ и малотурцитѣ щурмуваха последната барiера на Абдулъ Хамида — кармата „Таксимъ паша“

Глупостьта и амбициитѣ на Сандански, тласканъ отъ некласирания му щабъ, очевидно бѣха навлѣзли твърде много отъ татъкъ синура на позволеното. И сега, изгубили чувство на мѣрка, сандaниститѣ, нѣкои съзнателно, други отъ невежество, открито обслужваха една вражеска кауза въ името на Македония.

*

Следъ една неспокойна нощь, рано сутрѣнь̀та се опжтихъ за дома на Монева. За мене бѣ ясно, че Моневъ трѣсѣше да повѣри въ сигурни и смѣли ржце акцията. За нейното провеждане той нѣмаше нито куража, нито находчивостьта, нито опита.

Безъ да е било нѣкога особенно силно развито у мене революционното чувство, азъ лесно се освободихъ отъ своята, македонистка принадлежность.

Акцията за убийството на Сандански бѣ продиктувана отъ интереситѣ на Македонското освободително дѣло, поне така бѣхъ убеденъ. А това бѣ предостатъчно.

Цѣлиятъ день, по предварително обмисленъ планъ, наемахъ сигурни квартири за пристигащитѣ терористи.

Последнитѣ бѣха четирима, наетитѣ квартири осемь. Двойнитѣ квартири бѣха необходими за сигурностьта на терориста, въ случай, че едната би попаднала подъ подозрението на властьта, или сандaниститѣ.

На другия день терориститѣ щѣха да пристигнатъ, съ намѣрението да отседнатъ въ опредѣленъ предварително хотелъ въ Стамбулъ, да се настанятъ въ една стая, безъ да я напущатъ до появата на Михаилъ Монева, който трѣбваше да направи по-нататъшнитѣ разпореждания. Вмѣсто Монева, сега щѣхъ да се явя азъ, поемайки и грижата за

разпредѣлянето имъ по квартири, както и съ по-нататъшната работа.

Срещитѣ ми съ Монева престанаха. Както винаги, така и сега, санданиститѣ ме наблюдаваха, но безъ особена подозрителность. Моята коректность не събуждаше тѣхната мнителность. За тѣхъ азъ не бѣхъ опасенъ, а това значително улесняваше задачата ми.

Акцията трѣбваше да се разгърне, бързо и смѣло, безъ да се даде възможность санданиститѣ да подозратъ готвеното.

На другия день, точно по предписанията, терориститѣ бѣха пристигнали и незабелязани отъ никого се настаняватъ въ хотела. Сѫщиятъ день, следъ обѣдъ, трѣбваше да ги посетя, да прекарамъ съ тѣхъ нѣколко часа, обсѫждайки съвмѣстно предстоящата ми работа и вечерьта да ги настаня по квартиритѣ.

Часътъ на посещението наближаваше. Въ единъ отъ ония часове, когато горещината обезлюдява улицитѣ, съ бързи крачки пресичахъ града на пѫть за хотела. Изкачвайки се по едно дървено стълбище, азъ преповтарящъ на умъ номера на стаята, въ която бѣхъ очакванъ, като отклонихъ вежливо услугитѣ на портиера. Въ самото дъно на единъ тѣсенъ, тъменъ коридоръ, ме очакваше една истинска изненада. Старитѣ и широки дъски по пода шумно скърцаха подъ краката ми.

Следъ две-три секунди азъ почукахъ четирикратно на вратата. Отвѫтре нѣкой провлечено се изкашля.

Въ отговоръ на моята парола ключътъ щракна въ бравата и вратата бързо се отвори. При появата ми, терориститѣ останаха като гръмнати. Явно бѣ, че тѣ не очакваха мене.

Тѣ бѣха вѫтрешни, азъ бѣхъ върховистъ, нима бѣ възможно общо дѣло?

Закърмени въ жестока взаимна ненависть, тия „вѫтрешни“ дейци, съ еднакво изумление биха посрещнали заптистата, съ каквото смущение се вглеждаха сега въ мене.

Миговетѣ се удължаваха. Тягостната атмосфера на недовѣрие, изпълваща стаята, можеше да донесе нѣкаква глупава и пакостна изненада.

Терориститѣ стояха настръхнали. Тоя моментъ най-убедително говорѣше за страшния антагонизъмъ и издълбаната пропасть презъ близкото минало, до оня моментъ, въ който върховиститѣ доброволно се бѣха оттеглили по волята на генералъ Цончева.

Страхътъ отъ предателство, лежеше като мрачна сѣнка по хладнокръвния изразъ на лицата имъ.

Съ нѣколко думи разпръснахъ съмненията, съобщавайки, че за по-голѣмо удобство, вмѣсто Михаилъ Моневъ който би могълъ по-лесно да събуди подозрения, подготовката и провеждането на акцията бѣха повѣрени на менъ

Колко трудно бѣ да блѣсне една истина, че, преди да бъдемъ върховисти и вжтрешни, ние бѣхме само македонци — българи, които подъ различни знамена се бореха за едни и сжщи идеали.

Съ санданиститѣ работата бѣше по-друга. Санданистки-ятъ макиавелизъмъ бѣ трансформиралъ вече въ вулгарни мерки и съ такава дейность не можеше да се похвали нито единъ отъ дейцитѣ, както на върховисти, така и на вжтрешнитѣ.

Въ приятелски разговори часоветѣ се нижеха неусетно.

Навънъ започваше да се свечерява.

Следъ единъ часъ ние напустнахме хотела.

Настаняването вървѣше бавно. Всѣки терористъ трѣбваше да бъде запознатъ и препоржченъ на хазяйкитѣ му, на човѣкъ, който не би вдъхвалъ никакво съмнение. Тѣ нѣмаше да излизатъ по цѣли дни, а това вече би породило нежелателни подозрения.

Въ различнитѣ квартири, съ еднообразна препоржка, ги настанявахъ, като преуморени отъ дълго пжтуване пжтници — „малко кефсъзъ“. Галантно предплатениятъ наемъ ги препоржчваше по-любезно отъ мене.

*

Пребиваването тукъ на терориститѣ трѣбваше да остане въ тайна до деня на акцията.

Ако Сандански, Паница, или нѣкой отъ приближенитѣ имъ бѣха подозрѣли присжтствието на нѣкой отъ терориститѣ, тогава всичко щѣше да бжде осуетено.

Никой отъ нашитѣ хора не биваше да напуска квартирата си денемъ.

Съ района, кждето щѣше да се разгърне акцията, както и съ улицитѣ, които водѣха къмъ квартиритѣ на терориститѣ, запознаването ставаше нощемъ. Тия проучвания извършвахме нѣколко нощи подъ редъ.

Всѣка евентуалность бѣ добре предвидена. Пжтищата, които водѣха за двойнитѣ квартири, бѣха запомнени. Подготовката бѣ почти привършена.

Оставаше да се опредѣли деньтъ на акцията.

Време за отлагане нѣмаше. Всѣки моментъ Сандански можеше да се запилѣе на нѣкжде, или нѣщо непредвидено да осуети изпълнението на плана.

При изпращането на терориститѣ, Т. Александровъ имъ бѣ внушилъ кратката и императива заповѣдь на Тодоръ Лазарова: „Срещу цената на личния ви животъ, искамъ убийството на Сандански“. Тая заповѣдь не търпѣше коментарии.

*

Всѣка вечерь, когато слънцето потъваше съ поетични залѣзи въ далечинитѣ на хоризонта, следъ горещитѣ лѣтни дни, жителитѣ на Цариградъ изпълваха улицитѣ и чаршиитѣ. Улицата, която тълпата предпочиташе за разходки, бѣ — „Пера“.

Изъ тая улица, и по това време, въ компанията на турски офицери и приятелитѣ си, Сандански често се разхождаше, движейки се по разстоянието между казармата „Таксимъ паша“ и хотелъ „Токатлиянъ“. Това бѣ и най-многолюдната часть на улицата.

Тукъ трѣбваше да бѫде извършенъ атентата, като бѫдатъ убити Сандански, вѣчниятъ му съпѫтникъ Тодоръ Паница и ония санданисти, които случайно биха ги придружавали.

За турскитѣ офицери заповѣдьта бѣ изрична. Нито единъ отъ тѣхъ не трѣ´ваше да падне, за да не се предизвикватъ нови репресалии надъ мирното население въ Македония.

На деветиятъ день отъ подготовката взехме решение четиримата терористи да заематъ две отдалечени една отъ друга маси въ едно отъ страничнитѣ кафенета на улицата и да чакатъ появата ми. Тѣ трѣбваше да бѫдатъ тукъ преди да се изпълни улицата съ народъ. Моето влизане въ кафенето щѣше да бѫде сигналъ, че Сандански се разхожда по улицата. Сядайки близо до стъклената витрина отъ тамъ щѣхъ да наблюдавамъ приближаването на групата. Съ моето напущане на кафенето атентаторитѣ трѣбваше да излѣзатъ веднага, да приближатъ бързо групата на Сандански и подъ прикритието на гъстата тълпа да проведатъ акцията си.

*

Терориститѣ бѣха изпитани, смѣли и самоотвержени хора. Дългата нелегална работа на революционното поприще, бѣ калила волитѣ и удесеторила личната инициатива и храбрость.

Това бѣха дейци отъ низинитѣ, но съ рѣдки революционни добродетели, които не следъ дълго щѣха да ги изявятъ по повърхностьта на освободителното дѣло.

Тодоръ Лазаровъ, решавайки премахването на Сандански, бѣ направилъ твърде сполучливо избора на хората, които трѣбваше да извършатъ убийството на Сандански и санданиститѣ главатари. Революционери отъ рангътъ на четническите терористи — Кочо Аврамовъ, Владе Сандановъ, Йорданъ Ивановъ и Чавдаровъ, бѣха прекрасно въплощение на силность, решителность и възвишенъ патриотизъмъ.

Любовьта къмъ родината и убеждението въ справедливостьта на присѫдата, която имъ бѣ възложена да изпълнятъ, ги правѣше още по-смѣли. Ала убийството на хора отъ типа на Сандански и Паница, не бѣ лесна работа. Освенъ това, тѣ постоянно биваха придружавани отъ нѣколцина свои приятели, между които често се мѣркаше и по нѣкой турски офицеръ.

Терориститѣ бѣха четирима, а Сандански никога не се движеше съ група по-малка отъ петь—шесть души.

*

Кочо Аврамовъ, най-интелигентниятъ между терориститѣ, родомъ отъ Чирпанъ, следвалъ правни науки въ Белгия, бѣ се отдалъ следъ завръщанието си съ безпредѣлна любовь въ служ´а на освободителната борба. Бѫдещиятъ окрѫженъ управитель на Плѣвенски и Гюмюржински окрѫзи, а презъ великата европейска война и въ Турну-Мугурели, тогава, въ цариградската акция, като безупреченъ терористъ не искаше никому да отстѫпи повалянето на Сандански.

Владе Сланковъ, чиято характеристика се изчерпва съ думитѣ, пръвъ между най-смѣлитѣ, по-късно велешки войвода, запазваше за себе най-опасния противникъ — Тодоръ Паница.

Иорданъ Ивановъ, рѣдко талантливъ и културенъ революционеръ, бѫдещъ съперникъ на Тодоръ Александровъ за ржководството на скопския революционенъ окрѫгъ, както и Чавдаровъ, бившъ драмски войвода и нѣкогашенъ сандапистъ, поемаха още двама. Турскитѣ офицери не влизаха въ смѣткитѣ.

*

Уреченията день бавно настѫпваше. Една неочаквана изненада внесе доста смутъ всрѣдъ насъ въ надвечерието на акцията. Чавдаровъ бѣ забелѣзанъ случайно отъ Паница. Въпрѣки, че бѣ успѣлъ да се укрие, сега той можеше да бѫде познатъ въ деня на акцията на пѫть за кафенето и атентатътъ да бѫде осуетенъ. Неговитѣ дълги мустаци спираха вниманието отъ далече.

Да бжде отстраненъ отъ акцията въ този моментъ бѣ невъзможно. Тоя буенъ и смѣлъ човѣкъ бѣ крайно необходимъ.

Да отлагаме изпълнението на присжда̀та бѣ немислимо. Заповѣдьта на Тодоръ Лазарова бѣ категорична и нито едно извинително съображение не спасяваше терориститѣ отъ революционни санкции, въ случай, че бждеше изпуснатъ Сандански. Отсжтствието на единъ терористъ можеше да затрудни, усложни, даже да предизвика нѣколкократно отлагане на атентата.

Едно бързо решение незабавно биде приведено въ изпълнение. Външниятъ видъ на Чавдарова бѣ коренно промѣненъ. Една косметическа операция го направи неузнаваемъ. Отъ мустацитѣ на бившия драмски войвода нѣмаше и следа.

Мустацитѣ, та това бѣше за онова време най-внушителниятъ атрибутъ на мъжката красота. Мжчително, но съ честъ, Чавдаровъ се прости съ най-ценното си украшение

*

Решителниятъ часъ бѣ настжпилъ. Изгубенъ всрѣдъ многолицата, вече нѣколко пжти преминавахъ едно кжсо разстояние по улица „Пера“, безъ да изпустна отъ очи хотелъ „Токатлиянъ“, отъ кждето щѣше да се зададе Сандански.

И той не закъснѣ да се появи. Тоя пжть придруженъ отъ Тодоръ Паница, Чудомиръ Кантарджиевъ, Буйновъ, градоначалника на Стамбулъ и още двама санданисти.

Сега всичко трѣбваше да се свърши. Съ бързи крачки се отдалечихъ къмъ кафенето, кждето вече ме очакваха терориститѣ.

На една маса седѣха Кочо Аврамовъ и Владе Сланинка. На другия край въ кафенето спокойно пушеха цигарите си Иорданъ Ивановъ и Чавдаровъ. Когато влѣзохъ, обикновените погледи кръстосаха като невидими мълнии задимения салонъ и спрѣха върху ми.

„Равнодушно“ се зазѣпахъ на всички страни и седнахъ до витрината

Миговетѣ се удължаваха. Мисъльта изплиташе гъсти мрежи отъ комбинации, гадания и невѣроятни построения, разкъсвани отъ тайнствената ръка на неизвестността.

Спокойствието, едва удържано съ едно силно напрѣжение на волята, постепенно отстъпваше мѣстото си на нервната възбуда.

Посетителитѣ на кафенето шумѣха залисани въ игра на карти, или изпълваха разговоритѣ си съ шумни забележки, отнасящи се до разхождащата се навънъ тълпа.

Само следъ нѣколко секунди, цѣлата тая шумяща, праздна тълпа, щѣше да стане неволенъ зритель на една страшна револверна престрелка, на собствената си паника и убийството на Сандански и другаритѣ му.

Нѣколко минути вече се бѣха изминали въ напрегнато очакване.

Защо се бавеха?! На следния мигъ, заобиколила живописната фигура на цариградския градоначалникъ, очакваната група се появи.

Азъ хвърлихъ предупредителенъ погледъ къмъ другаритѣ си. Нѣколко двойки очи, излъчващи себеотрицание и героичность, посрѣщнаха въпросително погледа ми.

Групата на Сандански приближаваше. Още десетина крачки и Сандански и придружаващитѣ го щѣха да се изравнятъ съ входа на кафенето.

Моментътъ бѣ върховенъ.

Станахъ, хвърлихъ още единъ последенъ погледъ на другаритѣ си и излѣзохъ на улицата.

Това бѣ сигналъ акцията да започне.

Преди да направя нѣколко крачки, рѣзъкъ шумъ отъ падащъ предметъ ме накара да се обърна.

Проходящата навалица, спрѣла за мигъ, бѣ обезлюдила единъ кръгъ около кафенето. Отъ насрещния тротоаръ, незнаейки какво се бѣ случило, но винаги подозрителни, Сандански, Паница, Кантарджиевъ и Буйновъ, се бѣха опрѣли съ гърбъ къмъ оградата и съ ржце на пистолетитѣ си.

Разбрахъ, че всичко бѣ пропаднало. Толкова усилия и напрегната денонощна работа бѣха отишли на пусто!

Но какво се бѣ случило?

Едва смогващъ да овладѣе волята си, необузданъ и несвикналъ на такава разумна и неизбежна въ такива минути бавность, Чавдаровъ бѣ изкочилъ пръвъ следъ мене и още отъ вратата, изваждайки пистолета си, го изтървава. Падналъ съ трѣсъкъ пистолетътъ бѣ предизвикалъ смущението и осуетилъ акцията.

*

Терориститѣ се пръснаха всрѣдъ тълпата и изгубиха въ страничнитѣ улици.

Изтърваниятъ пистолетъ стоеше на улицата, като знакъ за възмездието въ душитѣ на гузнитѣ съвѣсти.

Още на другия день Сандански и нѣкои отъ приближенитѣ напуснаха Цариградъ на пѫть за Солунъ.

*

Последванъ отъ терориститѣ въ Солунъ, Сандански бива издебнатъ предъ хотелъ „Коломбо“ отъ Владе Сланкевъ, който стреля и го ранява.

Съобразителенъ и опитенъ хитрецъ, Яне успѣва да заблуди нападателя, като при първиятъ изстрелъ, безъ да се обръща и само раненъ въ плешката, пада на земята, давайки си видъ на смъртоносно поваленъ.

Ловко надхитренъ, Сланковъ, увѣренъ, че Сандански е вече трупъ, се бѣ погрижилъ да заличи дирята си.

Раняването бѣ леко. Яне Сандански и тоя пѫть бѣ отървалъ кожата си.

* * *

Следъ фаталното проваляне на акцията, нищо не бѣ въ състояние да ме задържи повече въ Цариградъ. Една седмица по-късно, на борда на парахода „България“, следъ нѣколкомесечно отсѫтствие азъ се завръщахъ въ родината, оставяйки следъ себе си спокойнитѣ и неподвижни тоя день води на Босфора.

Мръсенъ и безинтересенъ, зле благоустроенъ, Цариградъ, гледанъ отдалече, представляваше една красива илюзия за окото. Но тая красива илюзия се разбиваше при спомена за хилядитѣ безстопанствени псета, които изпълваха улицитѣ и сокацитѣ на тоя завинаги скаранъ съ хигиената градъ и вѣченъ разсадникъ на епидемиитѣ.

Въ кратко и безбурно плуване, параходътъ „България" самоувѣрено пори вълнитѣ на Черно море. Съ буйнитѣ прояви на своята стихийна природа, това море бѣ отблъснало отъ себе си крайбрѣжнитѣ жители и убило въ тѣхъ всѣка морска инициатива.

Тъмнозеленията му цвѣтъ и постоянно сбръчканитѣ му води, сѣкашъ непрестанно изпращаха нѣкаква зловеща заплаха.

Но макаръ злокобно и страшно, Черното море мие роднитѣ ни брѣгове. Отразило нѣщо отъ своята стихийна природа върху нрава и психиката на българина, морето не го е направило мореплаватель. Но то кара въ дни на националенъ подемъ българина да се спуща като ураганна стихия по течението на роднитѣ рѣки, смѣквайки се по стръмнитѣ урви на тѣхнитѣ извори, кждето се съхраняватъ идеалитѣ и духътъ на България, за да празднува тържеството на побединѣ си при тѣхнитѣ широки устиета, губейки се въ прекраснитѣ южни крайбрѣжия на Балкана.

„Страстьта" на българина къмъ морето за вѣкове бѣ осждена на мъртва летаргия.

Живѣлъ въ горещитѣ и безплодни пѣсъчни пустини на Азия; преминалъ по-късно презъ „Великата порта на народитѣ"; запленень отъ вълшебнитѣ степи на Русия по долното течение на Волга, българинътъ засѣда тукъ, за да се спусне по-късно на юго-западъ, отстжпвайки доброволно подъ напора на други орди — гладни и диви синове на бедна и пустинна Азия.

Съ красивиятъ споменъ за тучнитѣ брѣгове и хлѣбороднитѣ полета на Волга, той стига до Дунава и, преминавайки го още съ първитѣ набѣги изъ Добруджа, въ пламъцитѣ

на беднитѣ туземски поселища, изгаря безъ остатъкъ бездомниятъ навикъ на скитътъ.

Дунавътъ ласкае умореното душа на азиатеца. Тихитѣ му води миятъ съ майчина кротость севернитѣ брѣгове на Аспарухова България. Ала Черно море отъ юго-изтокъ, съ тъмно и навъсено лице и съ недружелюбна гримаса й сочи юмрука си.

Кой ще вини моитѣ горди прадѣди, че сж обърнали презрително гърбъ на едно негостоприемно море?

И до днесъ нѣколко бедни пристанища водятъ пустъ и анемиченъ животъ по нашето черноморско крайбрѣжие.

Не следъ дълго пжтуване и безъ приключения, параходътъ „България" опира хълбокъ на варненското пристанище.

* * *

Отново въ познатата срѣда всрѣдъ столицата.

Вѣрна на своя девизъ, София продължаваше да „Расте, но не старѣе".

Не си спомнямъ кой и кжде бѣше изпѣлъ химна на пробуждащата се природа, заслушанъ въ шума отъ растежа на тревата.

Фантазията на поета е кристализирала въ невинна, нѣжна по форма лъжа. Па и всѣки би се усъмнилъ въ божествената сложность на едно ухо, което може да чува шумътъ отъ растенето на тревата. Но, ако и най-гениалниятъ музикантъ не може да се похвали съ такъвъ вълшебенъ слухъ, то всѣки столичанинъ можеше съ радость да наблюдава ежедневнитѣ успѣхи на София. Всѣки Божи день тя прибавяше по нѣщо къмъ своя ръстъ и красота.

София, инжектирана отъ амбициитѣ на Фердинанда, съ животоцима енергия и съ американско темпо, се подготвяше за една величава сждба. Столицата на малкото Царство трѣбваше съ достойнство да импонира престолния градъ на бждеща Велика България.

Енергични кметове, съ завидно усърдие, заличаваха всрѣдъ софийското поле последнитѣ остатъци отъ нѣкогашната турска паланка, издигайки на нейно мѣсто единъ новъ, жизненъ и красивъ градъ.

*

Тоя пжть, престоянието ми въ София бѣ твърде кратко. Въ една среща съ брата ми, който бѣ напустналъ армията и бѣ прекаралъ известно време въ Солунъ, научихъ една интересна подробность за поведението на сандаништитѣ въ Македония. Тая случка илюстрираше отношенията между населението и сандаништитѣ.

Така, въ с. Просоченъ, намиращо се въ драмски окржгъ, който се смѣташе като крепость на сандаништитѣ-последнитѣ, необезпокоявани отъ младотурскитѣ власти, бѣха се отлали на разни безчинства надъ българското население. Тоя обяснимъ тероръ тѣ упражняваха, стремейки се чрезъ своята власть да внушатъ респектъ къмъ себе си всрѣдъ разочарованото българско население. Тия произволи изобилствуваха изъ цѣлия окржгъ, но случката въ с. Просоченъ, бѣ обходила Македония и стигнала до ушитѣ на брата ми.

Жителитѣ на това село, добри и събудени българи, бѣха дали на сандаништитѣ явно да разбератъ, че не одобряватъ тѣхното поведение. И при една нова мълчалива, но враждебна манифестация, другаритѣ на Сандански се отдаватъ на изстжпления надъ чисто българското население.

Намирайки се по това време въ Солунъ, брата ми, предупреждава нѣкои младотурски офицери за решението си да анкетира санданишткитѣ издевателства въ с. Просоченъ.

Запознати добре съ морала и похватитѣ на сандаништитѣ, младотурскитѣ офицери бѣха посъветвали братъ ми да се откаже отъ тая анкета. Но убедени, че той ще замине на всѣка цена и предъ страхътъ, че ще бжде убитъ отъ сандаништитѣ, нѣщо, което би предизвикало остъръ конфликтъ между България и Турция, нѣкои младотурски офицери го бѣха придружили.

Пристигането на видния върховистъ Д. Атанасовъ — Думбалаковъ въ Просоченъ, населението посрещнало съ една облекчителна въздишка, стичайки се масово да му изкаже негодуванието си срещу режима на. сданиститѣ по-жестокъ и отъ турския.

Научавайки за това, което става въ сжщото село, Тодоръ Паница, който се разхождалъ по това време изъ околнитѣ села, се спуща въ бързъ походъ съ четата си и обсажда кжщата, въ която се намиралъ братъ ми, съ намѣрението да избие обитателитѣ, като вдигне въ въздуха и самата кжща.

Младотурскитѣ офицери, обаче, принуждаватъ Тодоръ Паница да се оттегли, а братъ ми и придружаващия го драмски училищенъ инспекторъ Анчевъ Мих., биватъ съпроводени обратно до Солунъ.

Сданиститѣ бѣха изложени и въ ония кржгове, които до вчера имъ съчувствуваха. Чрезъ тероръ тѣ възнамѣряваха да спратъ отлива отъ тѣхнитѣ срѣди на революционната и по-събудена маса въ самия драмски окржгъ.

Терорътъ и единодействието съ турската власть щѣше ли да имъ помогне да запазятъ своето влияние, това ще видимъ по-нататъкъ. Но въ съзнанието на македонското население тѣ бѣха вече отречени.

Сданиститѣ вървѣха по стръмния уклонъ на своя революционенъ залѣзъ.

* * *

Фактътъ, че политическиятъ центъръ, въ връзка съ македонскитѣ борби, бѣ въ Солунъ, ме отправи скоро отново къмъ родния край. Една случка съ начинающия общественякъ Петко Пенчевъ ускори моето напущане на София.

Въ кафе „Панахъ", нѣкогашната политическа борса на столицата, при случайна среща съ Петко Пенчевъ, последниятъ публично ми подхвърли обвинението, че съмъ провалилъ акцията въ Цариградъ и съ действията си съмъ осуетилъ убийството на Сандански. Пенчевъ целѣше да се компрометира на присжтствуващитѣ като човѣкъ, който е

добре запознатъ съ тайнитѣ на В.М.Р.О. и едва ли не като важенъ стълбъ въ революционното дѣло.

Обвинението, колкото несправедливо, толкова и безсмислено, ми бѣ подхвърлено съ обидно и лекомислено намѣрение. Начинътъ, по който реагирахъ, принуди съмнителния революционеръ и по-късно виденъ демократъ, да импровизира за общъ смѣхъ една весела сцена между маситѣ и съборенитѣ столове на „Панахъ".

Бедниятъ Петко Пенчевъ, въ уплахата и бѣгството си отъ шумното кафене, бѣ забравилъ за тежкия „нагантъ" на кръста си. Но това бѣ за Пенчева революционенъ атрибутъ, съ който той действуваше доста изгодно предъ други срѣди — по-мирни и по-безобидни.

* * *

Солунъ.

Дейцитѣ отъ „хуриета" и „младотурската революция" еднакво изобилствуваха тукъ, както и въ Цариградъ.

Закърпилъ ранитѣ си, следъ стрелбата на Владе Сланковъ, Яне Сандански отново, заобиколенъ отъ познатия си щабъ, вършеше „освободителното" дѣло на Македония изъ солунскитѣ кръчми, съпроводенъ отъ снизходителния респектъ на мѣстнитѣ младотурски власти.

Тоя респектъ бѣ ревниво подържанъ отъ хората на Сандански.

Така, българинътъ, бѫдещиятъ радикалъ, после сговористъ, после цанковистъ, „теоритикътъ" на злополучната политическа група „Звено" и рѣдъкъ български „патриотъ", Иванъ Харизановъ, комуто признателното отечество подари и депутатски мандатъ въ Бълг. Нар. Събрание, по онова време изъ стъгдитѣ и площадитѣ на Солунъ бълваше огънь и жупелъ върху всичко българско.

Закърменъ съ идеитѣ на Маркса, които бѣ негоденъ да асимилира правилно, Иванчо Харизановъ внезапно бѣ еволюиралъ, придобивайки една страшна метаморфоза.

Каква бѣше изненадата ми, когато случаятъ, на втория денъ следъ пристигането ми въ Солунъ, ме изпречи

предъ едно чудновато зрелище. — Една тълпа отъ двеста триста зяпачи съ любопитство бѣ заобиколила единъ човѣкъ, чийто фесъ стърчеше надъ тълпата. Съ отчаени жестове, човѣкътъ викаше съ всички сили. Тѣлото му се тресѣше, главата му се въртѣше около тънката му шия, а пискюлътъ на феса му, ту щръкваше, изправенъ нагоре, ту въ безпорядъкъ се пръскаше по червената чоха на накривения му фесъ. Опуленитѣ очи, широко разтворенитѣ му уста и единъ немиренъ езикъ въ нея, не търсѣха подборъ въ думитѣ. Страстниятъ ораторъ, съ пѣна по жглитѣ на устата си, задавящъ се и съ прегракнало гърло, съ безумно светотатство, замѣрваше съ храчки и каль свещенията образъ на родината.

Съ заканително стиснатъ юмрукъ, отправенъ къмъ предѣлитѣ на България, ораторътъ подканяше робитѣ на кръстоносенъ походъ срещу братята и свободата, подъ жестоката благословия на единъ вражески Богъ.

Ораторътъ клеймѣше България, измисляйки най-гаднитѣ клевети, които може да роди нечистата словесна лаборатория на най-безкруполния родоотстжпникъ. За македонския българинъ, свободното отечество, по думитѣ на оратора, бѣ зловещо гнѣздо на страшна политическа проказа, отъ кждето щѣше да се спустне враждебната армия на „империалистична“ България, за да опустоши цвѣтущи области, да узурпира „свободитѣ“ на македонеца и установи единъ неслуванъ драконовски режимъ.

Иванъ Харизановъ, комуто не липсваше понѣкога логика, построяваше обикновено въ многократнитѣ си речи единъ постояненъ епилогъ, а именно: „За нищо въ свѣта български кракъ въ Македония“!

По лицето на бждещия български патриотъ не трепѣше нито сѣнка отъ стеснение. Съ смѣсено чувство на погнуда и срамъ, българитѣ гузно се споглеждаха, като незабелязано се измъкваха. Сѣкашъ нѣкой бѣ довелъ тия цѣлокадри и прости, честни хора, въ публиченъ домъ, кждето една развратна и цинична шансонетка безсрамно се събли-

чаше, хвърляйки едно следъ друго одеянията си, за да лъсне въ цѣлата си наглость една позорна голота.

Нѣколкото чалми и фесове се поклащаха съ неясни и недоумяващи гримаси.

Съ такива проповѣди тровѣха душата на македонския българинъ ония, които образуваха така наречениятъ „интелигентски“ кадъръ на сданиститѣ. Ив. Харизановъ бѣ най-циничниятъ между тѣхъ.

*

Едно перо, движено отъ съмнителнитѣ дарби на вѣчно шумящиятъ публицистъ и лошъ писатель, Антонъ Страшимировъ, услужваше на сданиститѣ, както можеше. Блъсканъ отъ съ нищо неоправдани и винаги прозрачни амбиции, Антонъ Страшимировъ следваше безпжтниятъ походъ на хулиганитѣ.

Страшимировъ не можеше да измѣни на своята природа и на популярната мждрость — „които си приличатъ, се привличатъ“.

Въ лагера на сданиститѣ, обаче, всички си приличаха, съ малки изключения, като капка вода.

*

Единъ отъ най-човѣчнитѣ и героични монарси на срѣдновѣковна България — Самуилъ, не веднажъ бѣ спущалъ тежкото си войнство подъ стенитѣ на българския, на славянския Солунъ. Войскитѣ на Византия, смутени отъ буйниятъ пристжпъ на македонския българинъ, бѣха измъквали многократно, въ моменти на безумно отчаяние, църковнитѣ хоругви, призовавайки небесната интервенция на Св. Димитрий — покровителтъ на града, за да спаси поразената армия на Бизансъ.

Това, което не можа да спаси силата на оржжието имъ, биде спасено чрезъ хитра маневра. Македонската армия на Самуила, смъкваща се като огромна лавина на югъ, къмъ Епиръ и Тесалия, се бѣ повърнала безславно назадъ, дръпната и разколебана отъ внезапния приливъ на единъ религиозенъ мистицизъмъ,

По волята на миролюбивия християнски Богъ бѣха отстжпили приведени бойнитѣ знамена на победоноснитѣ Самулови войски предъ свещенитѣ хоругви, измъкнати като спасителни реликви изъ църквитѣ на Солунъ.

Свидетель на безсмъртни и исторически епопеи — Солунъ, Витлеемъ на българската, на славянската писменость, завещанъ на България отъ светитѣ равноапостоли, бѣ превърнатъ отъ санданиститѣ въ сраменъ панаиръ на пораженството и родоотстжпничеството.

Тѣ манифестираха своята привързаность къмъ турската империя съ кратката фраза изъ речьта на Иванъ Харизанова: „Никога български кракъ въ Македония".

Едно вежливо темане, отправено къмъ младотурцитѣ, за дълги столѣтия, галантно обричаше Македония на султанитѣ.

*

Есеньта мжчително се сбогуваше и съ моя роденъ край, подгонена отъ студенитѣ северни вѣтрове.

Зимата следъ нѣкой и другъ день щѣше да засвири познатата си пѣсень, загръщайки съ бѣла снѣжна риза черното, робско тегло на Македония.

Надъ Солунъ, едно неприветливо небе, сиво и влажно, тягостно висѣше надъ града.

Ситенъ дъждецъ, блъсканъ по всички посоки отъ студения вѣтъръ, угнетяваше духа и поливаше скуката ми.

Вече трети день отъ пристигането ми въ Солунъ. Цѣли три дни една мисъль зрѣеше въ главата ми, ясна, опредѣлена и колкото по-смѣла, дори невѣроятна, толко по-настойчива. Една неоформена идея добиваше все по-ясни и положителни контури — реакция на пораженството, чрезъ събуждане съпротивителната сила на македонеца и разрастване организационната мощь на В. М. Р. О.

Азъ бѣхъ готовъ да сложа въ името на тоя обновителенъ лозунгъ всичко. Но къмъ кого и кжде трѣбваше да присъединя усилията си? Затова сждбата вече се бѣ погрижила. По неведоми пжтища още сжщата вечерь щѣхъ

да получа напрегнатото търсенията отговоръ въ единъ отъ шумнитѣ ресторанти на Солунъ.

* * *

Отличната кухня на „D'Angleter" привличаше чужденцитѣ и мѣстнитѣ първенци. Европейската уредба на ресторанта и едноименията хотелъ бѣха спечелили отлично реноме на „D'Angleter".

Тая вечерь, въ дъното на ресторанта, бѣ отсѣднала голѣма и шумна компания. Заобиколенъ отъ „военната" си и „цивилна" свита, Яне Сандански пируваше.

Запжтвайки се къмъ една отъ свободнитѣ маси, азъ чувствахъ отправенитѣ върху ми пълни съ любопитство погледи на яневата компания. Въ тия любопитни погледи азъ четѣхъ изненадата отъ появата на единъ убеденъ върховистъ и заклетъ врагъ на „автономистичния" принципъ, прокламиранъ нѣкога отъ сандаништитѣ, забравенъ въ името на хуриета и окончателно погребанъ въ днитѣ на младотурската революция.

Моето идване тоя пжть въ Солунъ, щѣше да вдъхне нови съмнения въ немирния лагеръ на Сандански. Самъ азъ не желаехъ и не мислѣхъ да разпръсквамъ тѣхнитѣ съмнения. Възмущението, което кипѣше въ гърдитѣ ми, трѣбваше да се разрази въ открита борба съ пораженската армия на Яне и високитѣ му покровители.

Нежеланото съседство съ тия хора правѣше вечерята ми не особенно апетитна. Съ блуждаещъ погледъ разглеждахъ познатата обстановка, давайки си видъ, че дори не подозирамъ присжтствието на забележителната група въ дъното на ресторанта.

Отъ поутихналата компания, едрата фигура на Христо Чернопѣевъ, внезапно и за обща изненада на сандаништитѣ, стана и съ тежки стжпки се отправи къмъ менъ.

Какво бѣ намислилъ тоя бившъ български фелдфебелъ, нѣкогашенъ горещъ почитатель на брата ми и мой познайникъ отъ ученическитѣ ми години въ Ломъ и Бѣлоградчикъ, съ когото дѣлѣхъ легло̀то си, унасянъ отъ чуднитѣ разкази

на тоя безуменъ храбрецъ и неумолимъ, жестокъ и страшенъ терористъ?

Откжснатъ по-късно отъ върховисткитѣ сфери, той бѣ грабнатъ отъ вжтрешнитѣ и люлянъ до шеметъ, до самозабрава въ различни люлки изъ вълшебното царство на фантастиката и политическитѣ илюзии. Но той бѣ вървалъ честно, и се бѣ борилъ на животъ и смъртъ за тържеството на много идеи, съ всичкитѣ добродѣтели на единъ революционеръ и борецъ за правда и свобода.

Христо Чернопѣевъ бѣ станалъ въоржженъ апостолъ на федерацията, за която още никой не бѣ узрѣлъ на Балканитѣ, чиито поклоници бѣха само нѣколко смѣли политически фантазьори.

Какво бѣ припечелилъ Чернопѣевъ за каузата на „федерализма“ е смѣшно да се напомня; но неговата личность бѣ обкржжена съ ореола и обаянието на смѣлъ, юначенъ храбрецъ и героиченъ войвода.

Следъ него вървѣха ентусиазирани чети, следваше го и масата; следъ теоретикътъ на „федерализма“, обаче, Димитъръ Влаховъ, следваше само една провлѣчена теория и съмнителнитѣ рецепти на федерално настроениятъ учитель на Балканитѣ.

Чернопѣевъ, надаренъ съ стоманени мишци и съ всички революционни добродетели, притежаваше единъ обезличаващъ недостатъкъ — липсата на самостоятелность.

Жертва на влияния, той бѣ започналъ революционната си дейность като върховистъ; минавайки границата бѣ работилъ въ услуга на вжтрешнитѣ; по-късно бѣ спечеленъ отъ Влахова за федералиститѣ, а хуриета го бѣ заварилъ въ щаба на сданиститѣ, като равноправенъ контрагентъ на Яне Сандански. Но и тукъ, и тамъ, и на вредъ, той бѣ работилъ независимо отъ етикета, съ преданость и себеотрицание, за свободата на Македония.

До оня фаталенъ моментъ, въ който бѣ протегналъ ржка на сданиститѣ, той си бѣ припечелилъ вече славата на легендаренъ герой. Неговата поява въ срѣдитѣ на Сан-

дански бѣ хвърлила петно върху пълното съ подвизи минало на тоя голѣмъ революционеръ.

Обожаванъ отъ населението, като заклетъ врагъ на турцитѣ и покровитель на робитѣ, любовьта и привързаностьта на това население, следъ преминаването на Чернопѣева въ лагера на сданаиститѣ, се бѣ превърнала въ ненависть и презрение. Това население, което бѣ свикнало да вижда въ негово лице македонския Филипъ Тотю, не можеше да му прости дружбата съ турцитѣ.

Христо Чернопѣевъ рискуваше съ последната си ориентация твърде много. Той знаеше това и бѣ търсилъ начинъ да се измъкне отъ задънения сокакъ, въ който го бѣха тласнали.

Тая вечерь, това демонстративно напущане компанията на Сандански, запжтвайки се къмъ мене, бѣ пълна изненада за менъ. Азъ покапихъ неочаквания гостъ, който радушно ме приветствуваше, да седне, проследявайки внимателно движенията му. Разговорътъ вървѣше мудно, дори отегчително. Но когато довършвахъ вечерята си, Чернопѣевъ поиска да излѣземъ и поприказваме.

Неговото идване при менъ, примиреният му тонъ и желанието да „поприказва", ми обясняваха, какъвъ преломъ бѣ настжпилъ въ душата на тоя честенъ революционеръ. Съ малко усилия можеше да бжде овладяна психиката на тоя човѣкъ, разколебанъ въ правотата на каузата, за която се „борѣха" сданаиститѣ и чието орждие бѣ станалъ той. Моята амбиция тая вечерь бѣ, да върна на Македония единъ блуденъ синъ и да впрегна въ замислената отъ менъ акция единъ колосъ по духъ и дѣло, какъвто бѣ Чернопѣевъ.

Напущайки „D'Angleter", следъ нѣколко часа, въ единъ отъ жглитѣ на „Олимпосъ паласъ", отърсенъ отъ проказата на пораженството, просълзенъ и прекрасенъ въ своето войнишко откровение и честь, Христо Чернопѣевъ ми обричаше вѣрната си дружба въ името на великата борба, която отново щѣше да закипи въ Македония, като вели-

чествена реакция срещу политическото коварство на младотурцитѣ и ефимернитѣ свободи, прокламирани отъ „хуриета".

* * *

Свикване подъ знамената демобилизираната и деморализирана армия на революционна Македония, предполагаше възстановяване предишнитъ престижъ на В. М. Р. О и възвръщане вѣрата на населението въ собственитѣ му сили.

Въ името на тая огромна и комплицирана задача, трѣбваше да поемемъ съ Черноѣева инициативата и тежката организационна работа. Ала, преди да се обявимъ за нелегални, Черноѣевъ искаше да знае, щѣше ли българското правителство да го амнистира, ако той отново хване Балкана и започне революционната си борба срещу турцитѣ. Азъ обещахъ да му дамъ отговоръ на следния день.

На една шифрована телеграма, подадена още сѫщата вечерь отъ българския консулъ въ Солунъ — Шоповъ до М. Такева, бѣ отговорено утвърдително. На другата вечерь, азъ и Черноѣевъ се промъкнахме, подъ закрилата на мрака, при Шопова, кѫдето Черноѣевъ получи и лично увѣренията му.

На излизане отъ консулството, ние си пожелахме „лека нощь", съ поржката въ зори да напуснемъ Солунъ и издигнеме отново поваленото знаме на бунта. Но сданиститѣ бѣха проследили нощното ни похождение при Шопова, лутайки се въ догадки и съмнения, за онова, което става между менъ и Черноѣева. За всѣка евентуалность, тѣ бѣха предупредили турската власть.

*

Рано сутриньта едно заптие тропаше на външната порта. На моя въпросъ, заптието вежливо ме покани въ градоначалството. Отнасяйки една металическа молба въ кѫща си, заптието ми разреши да се явя самъ въ градоначалството, следъ като се облека.

Властьта, чрезъ доноса на сданиститѣ, бѣ подушила нѣщо. Но отъ действията ѝ личеше, че тя не бѣ разтре-

вожена. Първата ми грижа бѣ да се видя съ Черноѣева и го предупредя за грозящата ни опастность.

Спокоенъ и безразличенъ, Черноѣевъ бавно довършваше тоалета си, окачвайки на кръста неразлжчнията си „нагантъ“. Той посрещна недоумяващъ възбуденія ми видъ. Докато азъ довършвахъ разказа си за ранното полицейско посещение, едно заптие пресече улицата срещу Черноѣевата квартира.

Следъ кратъкъ разговоръ, заптието, пълно съ почтителность къмъ популярния македонски войвода, се отдалечи. Работата, на пръвъ погледъ невинна, можеше всѣки моментъ да вземе сериозенъ обратъ. Предложихъ да поемемъ пеша или на коне, измъквайки се часъ по-скоро отъ града. Черноѣевъ не даваше да се издума за напущане на Солунъ, безъ да остави нѣкоя дръзка диря следъ себе.

Стариятъ хайдутинъ, легендарниятъ Черноѣевъ, се бѣ пробудилъ въ всичката си стихия.

Пресичайки града презъ главнитѣ му улици, на пжть къмъ гарата, азъ се мжчехъ да убедя моя другарь въ безсмисленостьта на тоя капризъ, да пжтуваме съ влака и то въ моментъ, когато подозрението на властьта ни бѣ молепсало.

Но Черноѣевъ ставаше отново нелегаленъ. Духътъ на Левски, който бродѣше изъ Македония и бдѣше иадъ робитѣ, бѣ озарилъ неспокойната му натура.

* * *

По перона на Солунската гара кипѣше необикновено оживление. Още петнадесеть минути ни отдѣлятъ отъ тръгването. Петнадесеть минути щѣха да изминатъ въ мжчително очакване. Но само мигъ следъ нашата поява на перона, отъ общата навалица ненадейно се откжсна спретнатата фигура на единъ полицейски комисарь, запжтвайки се съ бързи крачки къмъ насъ.

Значи всичко е свършено. Полицията щѣше да тури ржка върху ни, а въ колесницата на дѣлото — една, макаръ и временна, спирачка. Съ погледъ, втренченъ въ Черноѣева, азъ се мжчехъ да прочета въ лицето му нѣкаква

решение. Моятъ другарь, съ невъзмутимо спокойствие, разглеждаше влака и навалицата.

Това спокойствие и въ такъвъ моментъ, ми се струваше по-вече отъ глупаво, дори просташко. Въ това време, съ лекъ, почтителенъ поклонъ, полицейскиятъ комисарь се приближи, като предлагаше услугитѣ си. Бившиятъ войвода, предъ когото сега стоеше съ изискано почитание единъ турски комисарь, бръкна въ вжтрешния джобъ на палтото си, измъкна нѣколко монети и съ презрително високомѣрие ги подаде на комисаря: — „Два билета за Удово". Само следъ нѣколко секунди, ние бѣхме настанени въ едно отъ второкласнитѣ купета, снабдени съ изваденитѣ отъ комисаря билети и заобиколени отъ грижитѣ му.

Какво ли ще бжде очудването на комисаря, когато, може би, следъ нѣколко минути, щѣше да получи заповѣдь за повече бдителность и нареждането да бждемъ арестувани, ако се опитаме да отпжтуваме съ нѣкой влакъ.

* * *

Удово.

Появата на Черноѣева тукъ и поисканитѣ за пжть коне, бѣха разказали на ханджията, старъ комитски другарь, всичко. Въ блѣсъка на очитѣ му се четѣше изписана нескривана радость.

Една неизвестность, която се бѣ изпречвала често предъ мене, щѣше ли да се разбули въ благоприятни нюанси? Срещата съ ханджията бѣше добро указание.

*

Самотни, яхнали върху два яки и бързи коне, всѣки затворенъ въ себе си, ние скжсявахме разстоянието до Струмица. Студениятъ декемврийски вѣтъръ развѣваше гривитѣ на конетѣ и проникваше подъ ямурлуцитѣ ни.

Далечнитѣ планински върхове бѣха нахлузили вече бѣлитѣ си калпаци. Скоро снѣгътъ щѣше да застели низинитѣ съ бѣла покривка

Мъртво спокойствие заливаше безмълвнитѣ хълмове около насъ. Това зловещо спокойствие, бѣ облъхнало съ ле-

дения си дъхъ, въ единъ предълъгъ низъ отъ дни, цѣла Македония.

Ще възкръсне ли светото дѣло на Родината? Покрусата и отчаянието въ единъ народъ, кжпалъ нѣколкократно идеала на свободата въ рѣки отъ собствената си кръвь, ще угаси ли малкото кандило, което поднасяме въ безименния олтаръ на македонския Богъ?

Вѣтърътъ напѣвно шуми наоколо. Единъ Хамлетъ въ драматични конфликти раздира въ трагични съмнения душата ми. Една неспокойна мисъль сумира фактитѣ и разхвърля въ безпорядъкъ резултатитѣ на едно отчайваще политическо равенство.

Ние се движимъ.

Конскитѣ копита подъ насъ съ енергични удари бележатъ изминатия пжть. Всрѣдъ ритмичнитѣ удари на копитата и въ напѣвния шумъ на вѣтъра, нѣколко куплета на Зедлица проникватъ въ паметьта ми.

Въ своя „Въздушенъ корабъ", Зедлицъ бѣ възпѣлъ космополитната трагика на Наполеона. Въ стихове, сѣкашъ изляни въ бронзови форми, Зедлицъ, като че бѣ предрекълъ единъ жестокъ епизодъ и отъ македонскитѣ освободителни борби:

. . . „Но спятъ гренадери дълбоко,
Въ полята, де Елба шуми,
Подъ хладнитѣ снѣгове руски,
Въ жаркитѣ южни земи.

Маршали гласътъ му не чуватъ:
Едни сж паднали въ бой,
А други си саби предали,
И вече не плаши ги той". . .

Спятъ хилядитѣ безименни гренадери на революционна Македония. Спятъ безсмъртнитѣ творци на Илиндень, паднали въ името на ангелическиятъ призивъ: „За свободата на Родината".

Всрѣдъ стотици безкръстни могили, наситенъ отъ кръвь, Вардаръ шуми и неспирно отпѣва живата пѣсень на бунта.

Маршалитѣ на македонската революция, легендарнитѣ чада на единъ жилавъ и храбъръ народъ, единъ отъ които е и моятъ мълчаливъ съпжтникъ — Чернопѣевъ, следъ като оставиха една героична диря, която дълго ще трепти надъ роднитѣ небосклони, сѣкашъ потънаха въ помрачения политически хоризонтъ на Македония.

Пронизани отъ вражески щикъ, нѣкои отъ тѣхъ бѣха кръстосали великото дѣло съ подвигътъ на себежертвата. Други, прогонени отъ кървавитѣ облаци на неудачата, покрусени и разочаровани, гаснѣха въ България, пропити отъ горесть и мжка. Докато трети, въ пленъ на коварството, бѣха скжпо продали сабитѣ си. . .

*

Далече предъ насъ, стърчи като изтуканъ едриятъ ръстъ на Бѣласица. Тръпки полазватъ по тѣлото ми. Тръпки отъ пронизващия северенъ вѣтъръ и отъ една обяснима нервна възбуда.

Безшумно, прикрити отъ вечерния здрачъ, пристигаме въ Струмица.

Предстоящата нощь трѣбва да спремъ въ домътъ на Джемо Самарджиевъ. Въ тоя домъ Чернопѣевъ бѣ приеманъ като най-скжпъ гостъ.

Джемо отсжтствуваше. По настояването на Чернопѣева, санданиститѣ го бѣха настанили мюдюринъ (околийски началникъ) въ Ново село.

Едно отъ хилядитѣ деца на революцията, Джемо бѣ изпитанъ борецъ и активенъ мѣстенъ деятель. Какво бѣ направилъ Санднски отъ тоя буденъ българинъ? Бедниятъ Джемо бѣ само единъ турски чиновникъ, мюдюринъ. . .

Майка му ни посрещна съ открита сърдечность. И тукъ дълго не коментирахме, за да лъсне истината предъ очитѣ на Джемовата майка.

Менъ вижда за първи пжть, но Чернопѣева познава добре. Не веднажъ, въ полунощи, плахитѣ стжпки на Черно-

пѣева и единствената ѝ рожба Джемо, сѫ събуждали радостният вой на кучетата и лекият тревоженъ сънь на едно неспокойно майчино сърдце, понесло съ твърдо безмълвие и безъ ропотъ една велика жертва.

Македонио, колко майки изтръгнаха сърдцето си въ светото ти име!

Атина, Римъ, Парижъ — три исторически колонади на свободата презъ вѣковетѣ. За Бога, колко майки по свѣта, съ широтата на най-възвишения жестъ, хвърлиха рожбитѣ си доброволно въ горящия костеръ на свободата?

Една спектрална палитра и вдъхновената ржка на единъ новъ Микеланджело само, е достойна да възпроизведе героичния и мѫченически образъ на хилядитѣ ония черни забрадки, подъ чиито сѣнки, въ окѫпани отъ неизплакани сълзи очи, гори вѣрата въ тържеството на правдата и плува божествената симфония на свободата и саможертвата.

Майчиниятъ инстинктъ, още при нашата поява, бѣ подсказалъ на гостоприемната жена, за какво бѣ тръгналъ Чернопѣевъ по тия мѣста и по това време.

Нейниятъ Джемо, нейното единствено съкровище... тя чувствуваше, че още веднажъ ще се раздѣли съ него и, може би, за винаги.

Буйната глава на революционера не веднъжъ бѣ разполовявала своята възвишена синовна обичь за свободата на бащината стрѣха и безименната, нѣжна кротость на майчиното сърдце.

*

Докато презъ цѣлия пѫть Чернопѣевъ бѣ мълчалъ, въ тоя гостоприеменъ домъ, сега даваше гласно и съ задоволство просторъ на спомеитѣ, които го свързваха съ тая българска стрѣха.

Минутитѣ неусетно летѣха. Навънъ отдавна бѣ се спусналъ непроницаемъ мракъ.

Малъкъ градецъ и нѣкога голѣмо революционно огнище — Струмица спѣше. Само ние тая нощь трѣбваше да бодърствуваме. Всѣки моментъ по следитѣ ни можеше да

тръгнатъ потери и осуетятъ наченатото дѣло. Но преди да напустнемъ при зори града, Чернопѣевъ, неуспѣлъ да остави дири въ Солунъ, бѣ наумилъ нѣщо за тукъ.

*

Вратнята на Джемови хлопва задъ насъ и всрѣдъ нощния мракъ азъ догонвахъ силуета на Чернопѣева, развълнуванъ отъ драматичната раздѣла съ Джемовата майка.

— „Синко, незабравяйте моя Джемо. Цѣлунете го отъ майка му, па нека Богъ ви закриля“. . .

Може би молитвитѣ на тази македонска майка бдѣха надъ насъ изъ трудния пжть на почнатото дѣло. Глухитѣ ни стжпки отекваха въ нощната тишина. Малкитѣ, тѣсни и криви улички, въ които бѣ закърмена и съхранявана презъ цѣли двѣ десетилѣтия легендата за храбрия и неуловимъ хайдутинъ — Чернопѣевъ, сега, следъ едногодишно затишие, отново се вслушваха въ тежкитѣ му стжпки

Предъ насъ, въ тъмнината извива като черна лента главната улица на Струмица. На единъ отъ близкитѣ жгли ние спираме подъ замърсенитѣ стъкла на газовия уличенъ фенеръ. На две крачки отъ насъ сж входнитѣ врати на турския офицерски клубъ. За последенъ пжть напомнямъ на Чернопѣева рисковетѣ на този му капризъ. Но моитѣ доводи сѣкашъ го тласкаха съ по-голѣма сила къмъ това пълно съ неизвестность „силно изживѣване“. На въпросителния ми погледъ, Чернопѣевъ отговаряше съ всичката самоувѣреность и спокойствие, присжщи на подобнитѣ му — „Ако сж получили телеграмата, че сме се обявили нелегални, ще имъ смръзнемъ кръвьта, ще дадемъ нѣколко изстрела и ще офейкаме; ако ли още не знаятъ, утре ще има да бѣсуватъ“.

Не особено убеденъ въ полезностьта на това, което налага Чернопѣевъ, все пакъ, азъ го следвамъ.

Въ широкия и освѣтенъ салонъ, около маситѣ, сж насѣдали десетина офицери. При нашата поява всички стават на крака и приветствуватъ съ рѣдка задушевность горещия младотурски „приятель“ — Чернопѣевъ. Последниятъ, не-

имовѣрно известенъ всрѣдъ поробеното население, бѣ не по-малко популяренъ и всрѣдъ турцитѣ. Тѣ ценѣха неговото геройство, държеха за приятелството му и по-късно твърде много съжаляваха, че го бѣха изгървали отъ ржцетѣ си.

Тая вечерь, следъ характерната за турското гостоприемство любезность, ние се нареждаме около богато наредената трапеза, за да вземемъ участие въ заварения „ракжкефи".

За мене минутитѣ се движатъ съ мжчителна бавность. Обаянието, съ което се ползува легендарния ми другарь наистина, респектира турскитѣ офицери, но нѣма ли подъ влиянието на изпитата мастика да се пробуди старата племенна ненависть и да заговори съ езика на пистолетитѣ? Явно бѣ, че до сега тѣ още нищо не знаеха за нашето бѣгство и намѣрения Но всѣки мигъ изненадитѣ не бѣха изключени.

На молбитѣ и поканитѣ да останемъ и продължимъ „сладкия мохабетъ", азъ се извинихъ отъ името на двама ни, загатвайки за спешна търговска работа въ зори и нуждата отъ почивка и сънь.

„Довиждане, ефендилеръ", провикнахъ се азъ, пр. кжсвайки потока на любезнитѣ покани.

„Да живѣе свободата"—отвърнаха дружно офицеритѣ.

Усмихнатъ и махащъ съ ржка, Черноѣевъ, по старъ хайдушки маниеръ, отстжпва заднишкомъ къмъ пжтнитѣ врата. Само следъ нѣколко минути, закриляни отъ нощьта, ние напущахме Струмица на пжть за село Дабеле. Срѣднощниятъ вѣтъръ брули лицата ни и гони умората и съня изъ равното струмишко поле.

*

Късно следъ полунощь ние едва крачимъ изъ калнитѣ улици на село Дабеле, сподиряни отъ ранобуднитѣ провиквания на първи петли. Вестьта за нашето пристигане въ селото се разнася съ свѣткавична бързина.

— Черноп'евъ пристигналъ въ Дабеле и то когато първи петли п'ятъ? . . . Дабелци веднага разбраха всичко. Изкарали съ отличие революционния си стажъ, дабелци не знаяха какъ да изразятъ сега възторга си предъ начева-щото новъ животъ революционно д'ело.

Дълго съхраняванит'е революционни складове съ дрехи и оржжие отново се отваряха за нуждит'е на революцията. Въ единъ отъ тия старателно прикрити революционни скла-дове, азъ тр'ебваше да се простя съ изискания тоалетъ на едно салонно „денди", нахлузвайки шаечното обл'екло на чет-ника. Тънкото ми бастунче, съ дръжка отъ кавказко сребро, оставихъ въ единъ жгълъ, за да го зам'ня съ н'ещо по-си-гурно за новит'е условия, въ които се поставяхъ—карабината.

Съ заредени карабини въ ржце, запасани съ патронташи и пистолетъ, обути въ цървули и високи б'ели навуща, прист'е-нати с'ъ черни върви, съ една дума, въ пъленъ четнически екипъ, ние се сбогувахме съ дабелци, изпращани съ хиляди поже-лания за пъленъ усп'ехъ въ новата борба. А гаранцията за този усп'ехъ, въ т'ехното съзнание, се криеше въ думит'е на Черноп'евъ, който, посочвайки на мене, имъ говор'еше съ р'едко откровение: „Мене познавате като врагъ на върхо-висти'т'е, а Думбалаковъ е другарь и сподвижникъ на вър-ховисти'т'е; сега ние ще работимъ заедно за свободата на Македония". . .

Село Дабеле ликуваше.

Около насъ се нос'ха възторзит'е на селянит'е съ ду-мит'е: „Да е честито и на добро".

*

Преди да напуснемъ селото, азъ, който тр'ебваше отъ сега нататъкъ да р.жководя организационната часть на новата В. М. Р. О., събрахъ около себе си селянит'е и следъ едно кратко слово, назначихъ новото селско р.жководно т'ело; селската милиция, селскиятъ войвода, както и нуждното число куриери. Радостьта б'е безгранична. Страшната В. М. Р. О. отново възстановяваше своит'е кадри и прибираше подъ мощ-нит'е си криле македонскит'е роби. Отъ сега нататъкъ бегове

и чифликчии щѣха да тръпнатъ само при спомена за В. М. Р. О.

Куриеритѣ отнасятъ първата ни заповѣдь до старитѣ ржководни тѣла въ съседнитѣ села, която следъ три часа щѣше да залѣе цѣлото струмишко поле до подножията на Огражденъ и Бѣласица.

Заповѣдьта бѣ кратка и ясна, тя гласѣше: „В. М. Р. О., измамена въ своитѣ надежди отъ младотурцитѣ, възстановява кадритѣ си и започва отново борбата срещу тиранина. Всички борци по мѣстата си. Всѣко колебание и изневѣра ще се наказва съ смърть.“

За по-голѣмъ ефектъ и което съвпадаше напълно съ моитѣ разбирания, добавихъ: „Задъ насъ стои България съ нейната мощна армия.“

Та това бѣ и самата истина. На кого другиго до сега, пъкъ и отъ сега нататъкъ, можеше да разчита македонския българинъ, ако не на свободното отечество? Нима тази страшна за враговетѣ В. М. Р. О. не бѣше единъ отъ идеалитѣ на българското войнство, което излѣзе изъ срѣдитѣ си най-доблестнитѣ?

Нашиятъ успѣхъ бѣ повече отъ обезпеченъ. Такива правдиви проповѣди никой не бѣ държалъ до сега. Въ нашето положително слово македонецътъ виждаше края на своето тегло.

Предстоеше ни бърза и трѣскава дейность. Трѣбваше да посетимъ всички села, полски и планински; да възстановимъ селскитѣ ржководни тѣла и милиция, както и врѣзкитѣ; помежду тѣхъ; да се приведе въ изправность оржжието да дадемъ необходимитѣ нареждания и наставления за всичко; да повдигнемъ духа и да закрепимъ вѣрата на народа въ благоприятния епилогъ на предстоящата борба.

Първата часть отъ нашия планъ, — да се организира струмишко въ първитѣ десетина дена, трѣбваше да се извърши смѣло и съ тактъ. Съ пълното съзнание за дълга, що ни предстоеше, съпровождани отъ двама куриери, преди изгрѣвъ слънце, ние се впущаме въ пѫть.

*

Първитѣ трептения на зората ни приветствуватъ въ с. Моноспитово, предъ дома на Джоле — единъ отъ стълбоветѣ на революционно струмишко. Младъ, левентъ, съ исполински ръстъ, тоя голѣмъ селски чорбаджия, въ своята революционна дейность можеше да съперничи на най-добритѣ народни борци. Когато домашнитѣ работи и задължения къмъ семейството му налагаха да се навърта въ селото си, той пиемаше и изпращаше гоститѣ-революционери, които никога не се свършваха, като едновременно разпореждаше за всичко въ връзка съ дѣлото.

Но когато революционниятъ дългъ го призовѣше, той нарамваше пушка и по цѣли седмици бродѣше по поля и планини.

Цѣлото му домочадие, отъ добрата и сиретната съпруга до десетгодишната му дъщеря, бѣ въ услуга на революционната борба.

Въ домътъ на това високо благородно, гостоприемно и патриотично семейство, ние отсѣдаме по предварително нареждане на Черноѣвъ.

Нашето появяване тукъ и нашиятъ видъ говорѣше най-красноречиво на Джоле и домашнитѣ му, по кой пжть бѣхме тръгнали.

Пъкъ и куриеритѣ само преди два часа бѣха донесли радостната весть за нашата нелегалность и новата борба.

*

Докато ние отпочиваме, революционнитѣ кадри на Моноспитово се мобилизираха подъ ржководството на Джоле. Трѣбваше да бждатъ охранявани пжтищата и ни се осигури спокойна работа. Но къмъ обѣдъ едно кратко известие отъ Струмица ни принуждава да привършимъ набързо работата си тукъ и продължимъ незабавно предначертания си пжть.

Вестьта за нашата акция и нареждането на турскитѣ власти, да бждемъ заловени на всѣка цена, бѣ пристигнала само нѣколко часа следъ нашето напущане на офицерския клубъ въ Струмица. Съ цвѣтистъ езикъ куриерътъ описваше

паниката и гнѣвътъ на офицеритѣ. Но докато въ Струмица турцитѣ организираха потери, единъ куриеръ летѣше къмъ с. Муртиново и отнасяше набързо написаното писмо, въ което нареждахме свикването на събрание. На това събрание намъ предстоеше, споредъ практиката, която бѣхме завели, да разяснимъ, въ името на какво възстановявахме В. М. Р. О., прокламирайки едновременно обединението между върховисти и вжтрешни.

*

Ентусиазъмътъ, който бѣхме извикали въ с. Дабеле и Моноспитово, ни окриляше. Силата и правотата на голѣмата идея, успѣла вече да обедини враждуващитѣ и кръвни братя — върховисти и вжтрешни, поне тукъ бѣ едно указание за всички, че именно сега е налучканъ правиятъ пжть. Защото бѣ явно, че въ единството лежеше залога за успѣха на освободителното дѣло. И това единство, бѣ фактъ. Въ негово име ние изграждахме една по-самоувѣрена и по-силна отъ всѣкога В. М. Р. О.

*

Една добре въоржжена селска чета ни съпровожда отъ Моноспитово до Муртиново. Но преди да напустнемъ гостоприемното село, моноспитовци ни устройватъ трогателна овация.

Никога, никога не ще забравя онзи драматиченъ епизодъ, отъ величавитѣ борби на македонеца, епизодъ, който развълнувано наблюдавахъ нѣмъ, покъртенъ и просълзенъ

Цѣлото село Моноспитово — жени, деца, старци и всичко годно да носи оржжие, се бѣ стекло предъ кжщата на Джоле и при нашата поява, гласно, въ почти религиозна екзалтация, се заклеваше да отдаде въ служба на революцията всичко.

Така ни изпращаше Моноспитово отъ политѣ на Бѣласица.

*

Муртиново. Навлизаме въ селото. Добре освѣтеното училище е препълнено съ народъ. Предстои ни сериозна

работа. Муртиновци сж така непреклонни и така преданни на върховиститѣ. Тѣ останаха, може би, единствено вѣрни на своитѣ учители — върховиститѣ, които не позволиха да бждатъ измамени отъ младотурската маневра съ хуриета. Джоле, който не веднъжъ е влизалъ въ стълкновение съ тази върховистка крепость, се съмняваше въ успѣха ни. Чернопѣевъ нѣколкократно ми напомняше тежката задача, що ни предстоеше. Само моята върховистка принадлежность и популярното име на брата ми можеха да спечелятъ муртиновци за нашата акция.

Чувствувахъ всичката отговорность, която поемахъ предъ другаритѣ си и дѣлото. Само голѣмъ тактъ и енергично, смѣло действие можеха да спечелятъ Муртиново за нашата борба. Чернопѣевъ бѣ прицелната точка. Легендарниятъ герой, почитанъ като смѣлчага отъ муртиновци, бѣ презиранъ и ненавиждань отъ сжщитѣ, заради общуването му съ вжтрешнитѣ. Муртиновци не биха се поколебали да убиятъ Чернопѣева, но съ него сега се движеше единъ върховистъ. Любопитството и една смжтна вѣра въ нѣщо добро ги възпираше.

При гробно мълчание и наелектризирана атмосфера, азъ трѣбваше да взема думата предъ това враждебно събрание, за да запълня една пропасть, упорито дълбана между македонскитѣ българи отъ редица години.

Едно хубаво вдъхновение изпълваше съ убедителность и ентусиазъмъ думитѣ ми. И когато, въ края на своята речь, азъ се провикнахъ: „Когато втори пжть минемъ отъ тукъ, следъ насъ ще следватъ българскитѣ войски“, — въ този добре подбранъ патетиченъ моментъ, единъ викъ разтърси салона — „Да живѣе велика България!“ Този викъ бѣ нададенъ съ пълно гърло отъ Чернопѣева. А това даваше ефектъ за събранитѣ селяни, по-страшенъ отъ експлозията на адска машина. За муртиновци този невъзможенъ за вжтрешнитѣ лозунгъ — „Велика България“, бѣ указание, изъ кой пжть бѣ поела В. М. Р. О. Буря отъ въз-

торгъ, цѣлувки, прегръщания и клетви за вѣрность, изпълниха училищната сграда.

Обновената В. М. Р. О. включи въ своята орбита и село Муртиново. Но преди да закриемъ събранието, една нова вълна на въодушевление заля насъбралитѣ се. Бившиятъ войвода Кочо х. Мановъ, подгоненъ отъ турцитѣ въ Струмица, едва бѣ успѣлъ да се измъкне отъ ржцетѣ имъ. И тукъ, въ този тържественъ за муртиновци часъ, двамата смъртни врагове — върховиста х. Мановъ и вжтрешниятъ Чернопѣевъ, въ присжтствието на ентусиазираните селяни и всрѣдъ буйнитѣ имъ одобрения, се хвърлиха въ обятията си, обрѣчайки се да умратъ единъ за другъ и за идеалитѣ на македонскитѣ българи.

*

Доволни отъ първитѣ си успѣхи и съ повишено самочувство, ние обхождаме за нѣколко денонощия по-важнитѣ села въ подножието на Бѣласица. Презъ село Куклишъ, важенъ революционенъ вжзелъ, едно следъ друго ние изреждаме всички села юго-западно отъ Струмица до село Дукатино. Това е за сега, крайната точка на нашия планъ.

Дукатино е и родното мѣсто на войводата Стамен Радовишки, комуто възлагаме задачата да организира радовишко, както и да влѣзне въ връзка и предаде нарежданията ни въ съседнитѣ на радовишката околия села.

*

Първитѣ десеть дена отъ нашата дейность бѣха ознаменувани съ блѣскави успѣхи. Непрекжснатата, обаче, денонощна организаторска работа изтощава последнитѣ ни сили и ние трѣбваше да помислимъ за кратка почивка. Това ни бѣ необходимо, още повече, за да си дадемъ отчетъ за извършеното до сега, да вземемъ решения за онова, което ни предстоеше, както и да приемемъ и изслушаме куриерите, които не смогваха да ни настигатъ.

По-удобно мѣсто за почивка и спокойна работа отъ село Барбарево не можехме и да желаемъ. При това, предстоеше ни да се отбиемъ въ този важенъ революционенъ пункть

*

Барбарево.

Малко и бедно планинско село, кацнало по височинитѣ на Огражденъ, като недостжпно орлово гнѣздо, въ което често се отбиваха да отпочинатъ, или снабдятъ съ припаси смѣлитѣ орли на революцията.

Здрави, дръзки и жилави планинци, барбаревци се отличаваха съ пословичната си привързаность къмъ дѣлото и съ неизброимитѣ услуги, които оказваха на революционната организация. В. М. Р. О. не оставаше длъжна на барбаревци.

Заобиколено отъ голи и неплодородни скалисти мѣстности, за жителитѣ на Барбарево нѣмаше другъ поминъкъ, освенъ скотовъдството. И по липса на свой добитъкъ, тѣ пасѣха изъ Огражденъ многобройнитѣ чарди на турскитѣ бегове отъ полето. Но това имъ занаятие, упражнявано цѣли столѣтия, бѣ калило у тѣхъ чувството на волность, свобода и непокорство. Отъ друга страна, тия стада на богатитѣ турски бегове представляваха неизтощимъ запасъ отъ месна храна за четитѣ. Въ замѣна на това, В. М. Р. О. бѣ дала нареждане на богатитѣ полски села, особено на село Моноспитово, да продоволствуватъ съ зърнени и други храни бедното, но героично Барбарево.

Тази хармония, тази взаимность се постигаше не чрезъ насилие, а чрезъ високото патриотично съзнание на македонеца, който не се спираше предъ никоя жертва, щомъ това се налагаше. Въ годинитѣ около хуриета, тая установена отъ по-преди традиция — полето да поддържа село Барбарево, като хранителенъ складъ на В. М. Р. О., макаръ последната да се бѣ разформировала, продължаваше. И сега, ние заварвахме едно добре запасено съ храни село, жадуващо да служи на В. М. Р. О. и преизпълнено съ признателность къмъ нея.

Барбарево отъ височинитѣ на Огражденъ, а Куклишъ отъ недрата на Бѣласица, разположени отъ дветѣ страни на струмишкото поле, стоеха като будни стражи на

революционно струмишко. Презъ тѣзи два пункта минаваше и революционният каналъ.

*

Въ студеното декемврийско утро, следъ изнурителенъ пѫть и пронизвани отъ леденъ вѣтъръ, правимъ последни усилия, капнали отъ умора, да изкачимъ върха, всрѣдъ чиито скали е сгушено Барбарево.

Схлупенитѣ хижи на селото, сѣкашъ всѣки мигъ, грабнати отъ буйния северенъ вѣтъръ, ще полетятъ надолу, блъскайки се по голитѣ ридове на Огражденъ. Но тия бедни селски кѫщурки не помръдваха. Коминитѣ спокойно димятъ и мамятъ уморения, измръзналия пѫтникъ. Но когато ние сме само на петстотинь крачки отъ Барбарево, предъ насъ се открива съ толкова прелесть и вълшебство една картина, която ни кара да забравимъ и умората и студа.

Долу, предъ погледа се разстила красивата панорама на живописното и плодородно струмишко поле. Заобиколено между високи, скалисти или обрасли съ растителность планини, струмишката равнина ни изпълва съ възхищение. Всички мълчатъ. Никой не нарушава свещенната тишина на това мълчаливъ обрядъ. Моментъ на тихо, незаржчано поклонение предъ единъ красивъ кѫтъ отъ родната земя.

Съ навѫсени вежди и опрѣнъ въ небесата лобъ, Бѣласица ни хвърля равнодушни погледи. Но и кого ли е миласкала тя отъ вѣкове насамъ? Като плачуща Мадона, Бѣласица тѫгува по ослѣпѣното войнство на Самуила. Неутешима и горда въ великата си скрѣбь.

Нѣщо лумва въ душата ми и я изпълва съ едно смѣсено чувство на скрѣбь и радость. Поглеждамъ Черноп'ева. Очитѣ му сѫ влажни и замечтани. Колко нѣжность, романтика и обичь къмъ Родината изпълватъ духовния миръ на тоя старъ хайдутинъ. . .

Така захласнати, стоимъ нѣколко минути, безъ нѣкой да помисли за тръгване, докато единъ побѣлѣлъ старецъ, незабелязанъ отъ никого, се бѣ приближилъ до насъ и въ душевено се здрависва съ Черноп'ева и мене. Това е стар

познайникъ на моя другарь. Дѣдо Божинъ — така се казваше този старецъ, посветилъ живота си на Македония и следъ като бѣ изживѣлъ ужасътъ на толкова заточения — Фезанъ, Родосъ, Подрумъ и другаде, сега, запазилъ младенческата свежесть на борческия си духъ, ликуваше отъ радость предъ вида на своя старъ познайникъ и другаритѣ му.

Въ неговия домъ ние трѣбваше да спремъ и още веднажъ да повѣримъ нему ржководството на дѣлото въ Барбарево.

*

Отъ нѣколко дни сме на „почивка". Посещения, разисквания, писма, куриери, донесения, заповѣди, — всичко това следва денонощно.

Следъ едно предварително известие, при насъ идваше да се присъедини и мюдюрина на Ново-село — Джемо, чиято майка въ Струмица ни бѣ посрешнала и изпратила като свои деца. Азъ помнѣхъ този приемъ, помнѣхъ и нѣжната майчина заржка.

Джемо не закъснѣ да се появи. Той бѣ зарѣзалъ своята служба при турцитѣ само при първата весть за нашата нова борба.

Приемайки съ радость и възторгъ Джемо въ срѣдата си, ние знаехме какво печелѣше дѣлото съ присжтствието на този безкористенъ и неустрашимъ борецъ, известенъ въ цѣло струмишко съ своитѣ подвизи и храбрость.

Предавамъ поздравитѣ, поржкитѣ, както и цѣлувкитѣ на майка му. Този коравъ революционеръ не издържа напора на вълнението си и изъ голѣмитѣ му и хубави черни очи капватъ две едри сълзи. Сълзи на света, синовна любовь. Може би, въ едно странно предчувствие, Джемо плачеше за последенъ пжть въ живота си.

*

Още радостьта ни не бѣ преминала отъ пристигането на Джемо, когато въ стаята се втурна единъ запъхтянъ куриеръ, носещъ, споредъ думитѣ му, важно и бързо писмо.

Всрѣдъ затаения дъхъ на другаритѣ си, отварямъ писмото и чета гласно:

„Другари, днесъ следъ обѣдъ извиканъ бѣхъ въ Струмица отъ Ниязи бей, който отъ два дена е въ града. Между мнозината граждани, разпитанъ бѣхъ и азъ относно вашето мѣстопребивание и причинитѣ на бѣгството ви. Ниязи бей ви предлага среща и е готовъ да удовлетвори всичкитѣ ви искания. Помоли ме да влѣза въ връзка съ васъ на всѣка цена. Отказахъ да знамъ каквото и да е за васъ. Чакаме вашитѣ нареждания. Съ братски поздравъ

Бекиръ Бегъ.“

Бекиръ Бегъ, — това бѣше псевдонима на Джоле отъ Моноспитово.

Изненадата бѣ голѣма, неочаквана. Нашето бѣгство и поведената борба поставяха отново на щрекъ империята.

Поисканата среща отъ Ниязи бей не бѣ нѣщо незначително. Влиянието, което имаше Ниязи бей въ младотурскитѣ кржгове, идваше непосрѣдствено следъ това на Енверъ бея.

Трѣбваше да обсѫдимъ положението и вземемъ решение. Това не ни отнема много време. Следъ единъ часъ куриерътъ отнасяше нашия кратъкъ и дързъкъ отговоръ: „Предлаганата среща отхвърляме съ погнуса. Македонскиятъ народъ е преситенъ и отвратенъ отъ обещания и лжжи, включително и отъ вашата. Ще водимъ борбата за освобождение на Македония отъ вашето иго до крайното тържество, до победа.“

Писмото носѣше печата на Струмишкия революционенъ окржгъ, приподписано отъ менъ и Черноѣевъ. Куриерътъ щѣше да пустне писмото въ пощенската кутия на Струмица.

Така, отъ този моментъ, ние поемахме всичкитѣ отговорности за едно дѣло, въ което слѣпо вѣрвахме и за което бѣхме готови да сложимъ коститѣ си.

Фактически и единствени ржководитѣли на В. М. Р. О. и нейнитѣ бойни кадри, намъ предстоеше да направляваме македонския корабъ, макаръ и подъ сѣнката на полумесеца, държейки съ сигурни ржце и доста самоувѣрено, чувстви-

телното революционно кормило върѣдъ буйнитѣ вълни на бунта.

Благодарение на нашата акция, македонскиятъ проблемъ отново привличаше европейското внимание, и, този пѫть, съ изгледи за близъкъ и щастливъ изходъ.

*

Но какво ставаше въ останалитѣ краища на поробена Македония, кѫдето още не бѣхме смогнали да стигнемъ, както и въ свободното отечество?

Санданиститѣ, изправени предъ свършения фактъ, се мѫчеха съ всички сили и срѣдства да омаловажатъ събитието. Тѣхнитѣ печатни органи бичуваха безпощадно дѣлото ни, окачествявайки го като безумно. Кампанията срещу „агентъ-провокатора" на българското правителство и царь Фердинандъ, както ме наричаха санданиститѣ, се водѣше съ всичката сила на ожесточението и злобата. Най-непримиримъ и язвителенъ се оказа депутатътъ отъ турския парламентъ Димитъръ Влаховъ, който отъ колонитѣ на цариградскитѣ вестници сипѣше огънь и жупелъ върху ми. Това допадаше на младотурцитѣ и тѣ го обсипваха съ още по-голѣми милости и благоволения.

Конституционнитѣ клубове, начело съ водачитѣ си и безъ това бѣха недовѣрчиво настроени още отъ самото начало къмъ дѣлото на младотурцитѣ. Грамадното болшинство погледна симпатично и съ нескривана радость на дѣлото ни. Мнозина отъ тѣхъ своевременно напустнаха градоветѣ, прехвърляйки се въ свободна България, за да избѣгнатъ ударитѣ на подозрителната власть.

Отъ Щипъ, кѫдето се подвизаваха на мирно и културно поприще, мнозина стари дейци, вече открито манифестираха своята враждебность и недоволство отъ новия младотурски режимъ, готови всѣки моментъ да хванатъ балкана. Тодоръ Лазаровъ и Александровъ, популярни изъ щипско имена, заобиколени отъ вѣрни другари, денонощно подготовляваха околията си, да посрещне изненадитѣ на утрешния день.

София, сжщо се вълнуваше. Пресата оживено и съ страсть коментираше новото раздвижване въ Македония.

По кафенета, бирарии и други обществени мѣста, насели компании и заинтригувани срѣди, предричаха печалния край на „болния човѣкъ".

Върховиститѣ, вѣрни и последователни на себе си, които единствени не бѣха повѣрвали на турскитѣ обещания, не скриваха възторга си отъ наченатото дѣло. Едно мое писмо, писано по височинитѣ на Огражденъ и напечатано въ в. „Балканска трибуна", даваше пълна представа за тежкото положение на роба. Свободнитѣ българи съ загриженость следѣха участьта на поробенитѣ си братя.

Военнитѣ дрънкаха саблитѣ си.

Македонскиятъ вулканъ застрашително клокочеше, готовъ да залѣе съ лавата си цѣлия Балканъ.

*

Трета нощь въ уютната кжщурка на дѣдо Божил. Тази нощь ще спимъ необезпокоявани отъ никого. Последнѣмата часть отъ работата ни е привършена, придружищата ни чета, разпусната, а утре, призори, на пжть. Нашата малка група, състояща се сега отъ Черноп'евъ, Кочо Мановъ, Джемо, азъ и единъ куриеръ, щѣше да се движи по-незабелязано предъ дебнещитѣ ни по стжпкитѣ потери.

Следъ дълбокъ и освежителенъ сънь, ние се пробудаме при бѣлъ пейзажъ. Малката кжщурка е буквално затрупана отъ изобилно навалѣлия снѣгъ.

Раздѣляме се съ домакинитѣ, за да продължимъ работата си по предначертания планъ. Скоро Барбарево се слива съ снѣжната маса и нищо не издава живота подъ дебелата бѣла покривка.

Къмъ опастноститѣ отъ нашето рисковано предприятие, се прибавятъ нови — зимнитѣ виелици и дълбокиятъ снѣгъ. Но ние трѣбва да продължимъ своя пжть, пжть на освободителното дѣло.

Часоветѣ минаватъ въ усилия да преодолѣемъ единъ насрещенъ върхъ. Ледени вихрушки забиватъ снѣга въ

лицата ни съ такава сила, че ние чувствуваме всѣка снѣжинка като болезнено убождане отъ игла. Голитѣ височини на Кадънъ Чешме сж открити за северния вѣтъръ и той се носи бѣсно и стихийно, извивайки страхотната пѣсень на „бѣлата смърть".

Студътъ пробива ямурлуцитѣ и дрехитѣ и вкоченясва тѣлата ни. Азъ не виждамъ, а вече и не чувствувамъ лицето си, но по замръзналитѣ и посинѣли носове и устни на другаритѣ си сждя и за моя видъ. Една снѣжна баня и разтривка на лицата ни връща предишната свежесть.

Чувствувамъ, че ако това лутане по билото на Огражденъ и всрѣдъ тази буря продължи още два—три часа, би означавало сигурна гибель. Предъ страшната природна стихия, отъ самообладанието, героизма и издържливостьта на Черноп'ева не бѣ останала нито следа. Правя усилия да му заговоря нѣщо, но устнитѣ ми едва се движатъ, а думитѣ и гласътъ ми се губятъ въ дивия ревъ на бурята. Нѣкаква сънливость притваря клепкитѣ ми и азъ се движа като автоматъ, механически. Високиятъ, почти единъ метъръ снѣгъ, скрива залитанията ми. Съ последни сили следвамъ другаритѣ си. Куриерътъ, опитенъ водачъ и добре запознатъ съ мѣстностьта, внезапно спрѣ на две крачки отъ една дълбока пропасть. Куриерътъ предлага едно рисковано спускане въ пропастьта, или сигурна смърть всрѣдъ прѣспитѣ на планината. Предпочитаме първото, но кой ще се спустне пръвъ? Предъ прага на една глупава смърть всѣки би се замислилъ. Но докато ние тревожно измѣрваме съ очи дълбочината на пропастьта, куриерътъ лѣга на гръбъ и като стрела се понася по стръмния наклонъ, оставяйки следъ себе дълбока диря. Изумени гледаме подиръ него. Ала следъ нѣколко мига отъ дъното на пропастьта, здравъ и читавъ куриерътъ махаше съ ржце, приканвайки ни да го последваме.

Съ малки паузи, единъ следъ другъ, ние се спущаме въ дъното на пропастьта, отървавайки се съ леки контузии. Следъ половинъ часъ ново катерене и, единъ викъ едновременно се изтръгва отъ гърдитѣ на всички. Една козар-

ска кошара, задъ която се разтилаха гѫсти дѫбови гори, ни обричаше най-голѣмото щастие за измръзналия — заслонъ и огънь.

Козарьтъ и кучетата сѫ стари познайници на другаритѣ ми. Тукъ, далече отъ всички изненади, всрѣдъ тия снѣжни планински простори, прибрани въ уютната кошара, налягали кой какъ може край буйно пламтящия огънь, пазени отъ кучетата и отъ будното око на козаря, ние преживѣваме най-хубавитѣ, може би, часове въ живота си.

Заслушанъ въ приспивното клокочене на кипящия котелъ съ бобъ, азъ мисля за изминатия пѫть, а истеричният вой на бурята отвънъ ми напомня тѫжната повесть на бедната Ханелле и чуднитѣ разкази на Андерсенъ и Лагерльофъ за изобилнитѣ жертви на бѣлата смъртъ въ далечнитѣ северни страни. . .

Сѣкашъ глутница вълци вие край кошарата. Това е зловещиятъ напѣвъ на вилнѣещия вѣтъръ.

Кочо разказа една героична история изъ своитѣ подвизи, въ която той е действующе лице. Отъ време на време Джемо го прекѫсва съ нѣкое весело остроумие и шега. Чернопѣевъ се смѣе съ пълно гърло и лакомо поглежда въ котлето. „Не давамъ тая кошара за царски палатъ“ — се провиква той, заслушвайки се въ кочовия разказъ, заливайки се отъ смѣхъ при джемовитѣ забележки и плуващъ въ задоволство отъ тая наистина прекрасна страна на хайдутството. Но и тукъ не ще останемъ за дълго. Не сега и не намъ сѫ отредени удоволствията на зимния спортъ. Неволни алпинисти, утре при зори ще бѫдемъ отново на пѫть.

*

Едва съ мѫчителни преходи се измѫкваме отъ дълбокитѣ снѣжни преспи на Огражденъ и бавно пропълзяваме по южнитѣ разклонения на гористата Беровска планина.

Тукъ ни изненадва топълъ южненъ дъждъ. Сравнително тънката снѣжна покривка изъ тѣзи мѣста бързо се стопява и се спуща на хиляди потоци къмъ низинитѣ.

Въ пазвитѣ на отсрещната височина ясно се очертаватъ тъмнитѣ навеси на гиговата кошара.

Гиго е известенъ съ ловкостьта си куриеръ и преданъ до смърть на В. М. Р. О.

Насочваме се къмъ кошарата. Окото на Гиго не ни е пропустнало. Той отдалече ни е забелязалъ и следилъ движението ни. За Гиго не бѣ загадка движението на въоржжени хора по това време и по тѣзи мѣста.

Кжсото му и набито тѣлосложение, чернитѣ му и игриви очи, издаватъ силата, енергията и хитростьта на този синъ на планината, отъ когото Чернопѣевъ не напраздно се възхищаваше.

Малко почивка и нѣколко набързо размѣнени шеги сж достатъчно указание за Гиго, какво му предстои отсега нататъкъ.

Съ прехвърлена карабина презъ рамо и запасанъ патронташъ, той поема ржководството на нашата петорка.

Мракътъ бързо се спуща наоколо, а дъждътъ все повече и повече се усилва. Нощьта догонва отстжпващия день, съ бързи стжпки.

Бързаме и ние. Не следъ дълго, въ дѣсно отъ насъ, Гиго сочи лобното мѣсто на голѣмия синъ на Македония — Даме Груевъ, който, тукъ, въ неравна борба, бѣ падналъ, пронизанъ отъ вражески куршумъ.

Съ свалени шапки, наведени глави и отправени къмъ лобното мѣсто погледи, спираме за мигъ, за да се спустнемъ следъ малко въ село Русиново, македонскиятъ Капернаумъ

*

Въ Русиново гостуваме у поповата кжща, кацнала на югоизточната окрайнина на селото, надъ самия брѣгъ на малката селска рѣка и въ самото подножие на злокобната височина, надъ която витае безсмъртниятъ духъ на Даме.

Тукъ, въ този домъ, двадесеть минути преди да загине, бѣ отсѣдналъ да отпочине и великиятъ борецъ и апостолъ.

Ние изслушваме и напжтваме мѣстнитѣ деятели, които бѣха научили за нашето пристигане.

Гиго, който бѣ изпратенъ въ селото, да уведоми нѣкои по-видни селяни за нашето пристигане, едва бѣ успѣлъ да се завърне, когато внезапно чести пушечни гърмежи се разнесоха въ селото. Селянитѣ бързо ни напущатъ, за да прикриятъ следитѣ си.

Първото донесение гласѣше, че една купа сѣно, подпалена неизвестно какъ, предизвикала стрелбата. Коментирахме случката, но стрелбата не секваше, нито отслабваше. Напротивъ, тя се засилваше и взимаше характеръ на нѣкакво ожесточено сражение. Азъ, Джемо и Кочо, съ карабини въ ржка, нервно крачимъ изъ стаята. Чернопѣевъ, седналъ върху една възглавница, въ самата срѣда на стаята, спокоенъ и невъзмутимъ, чопли зжбитѣ си.

Гиго, който бѣ изхвръкналъ отъ стаята при първия още изстрелъ, за да се осведоми върху характера на стрелбата, донесе тревожната весть, че голѣми войскови части сж нахлули въ селото и ни търсятъ подъ шумка. Чернопѣевъ не помръдва отъ мѣстото си. Нервни тръпки полазватъ по гърба ми. Кочо и Джемо губятъ спокойствие. Гиго, вперилъ очи въ Чернопѣева, чака заповѣдь. „Угасете ламбитѣ. Гиго, предъ менъ“, заповѣдва Чернопѣевъ и става отъ мѣстото си. На пжтнитѣ врати, надъ самата рѣка, Чернопѣевъ спира и разпорежда отново: „Гиго, по коритото и срещу течението“. И обръщайки се къмъ насъ, строго добавя: „Тишина, единъ до други и внимателно“.

Тъмно като въ рогъ. На две крачки нищо не се вижда. Дъждътъ продължава да вали. Мжтнитѣ води на рѣката плѣскатъ подъ краката ни, а стрелбата продължава безспирно. Спираме. Куриерътъ дава знакъ за опасность. Съ втренчени въ тъмнината погледи се мжчимъ да открием опастностьта. Тя е предъ насъ, около насъ, но... На самиятъ брѣгъ на рѣката се мѣркатъ силуети. Затайваме дъхъ. Следъ минута, дебнещиятъ ни неприятель отминава по високия брѣгъ, движещъ се въ обсадна верига. Той не подозира и не допуска, че ние ще минемъ подъ носа му.

Опасният обръчъ е преминатъ. Изкачваме брѣга и съ усиленъ ходъ, доколкото това ни позволяватъ разоранитѣ и кални ниви, скъсяваме разстоянието до с. Владимирово. Но следъ дълги усилия ние спираме озадачени предъ буйнитѣ и мътни води на владимировската рѣка, която ни преграждa пътя за селото.

На петстотинь крачки отъ насъ два задимени фенера пръскатъ жълтата си свѣтлина, издавайки присѫтствието на една висока турска караулница, която охранява моста на рѣката „Храбрата" турска стража предпочиташе да охранява себе си, скрита задъ тежкитѣ порти на кулата, а охраната на моста бѣ предоставена на нѣколко лениви охранени псета. Но тѣзи кучета можеха да издадатъ присѫтствието ни.

Придошлитѣ отъ поройнитѣ дъждове води на владимировската рѣка шумно и бързо се носятъ въ нощьта.

Съ пръть въ ржка Гиго напраздно търси бродъ и поплитко мѣсто да преминемъ рѣката. Да останемъ тукъ до зори е немислимо. Ще преминемъ рѣката и безъ бродъ.

Завързваме пояситѣ си единъ за другъ и съ единиятъ край отъ полученото дълго вжже завързваме Кочо, другиятъ край държимъ съ ржце, за да го издърпаме въ случай, че буйнитѣ води го повлѣкатъ.

Следъ кратка и упорита борба Кочо е на отвждния брѣгъ. Той завързва пояса за една върба на насрещния брѣгъ. Гиго държи отсамъ другия край на пояса и така, по най-оригиналниятъ мостъ на пионерното изкуство, държейки се здраво за импровизирания мостъ, бърже прехвърляме рѣката, издърпвайки „моста", а заедно съ него и Гиго.

Измокрени и безъ това до кости отъ дъжда, прегазването на рѣката, чиито води стигатъ до раменетѣ ни, е само едно опасно, но преминато приключение. Съ възможно бързъ ходъ ние цапаме едва не до колѣни изъ калта на разоранитѣ ниви. Вѣтърътъ промѣня посоката си и дъждътъ се превръща въ поледица. Дрехитѣ ни започватъ да се втвърдяватъ отъ студа. Всички треперимъ, а челюститѣ ни неудържимо тракатъ.

*

Загърнато въ мрачнитѣ дипли на нощьта, скоро село Владимирово се изпречва предъ насъ.

Селскитѣ кучета, отъ чиято остра бдителность нищо не убѣгва, ни пропущатъ изъ селскитѣ улици при абсолютна тишина. Следъ малко ние спираме предъ висока каменна ограда, която опасва богатия домъ на известния въ цѣло малешевско чорбаджия — бай Мите.

Масивнитѣ и обковани съ тежки желѣза порти сж здраво залостени, но гости като насъ сами си отварятъ. Върху херкулесовитѣ плещи на Чернопѣевъ азъ прехвърлямъ високия триметровъ зидъ.

Незабравимъ ще остане въ паметьта ми споменътъ за тая нощь и това прехвърляне оградата на бай Митевия домъ въ Владимирово.

Рѣдко такъвъ непроницаемъ мракъ покрива земята, каквато бѣ адската тъмнина отъ тая нощь. Оставилъ ямурлука, раницата и пушката при другаритѣ си, застаналъ на високия зидъ, азъ се взирамъ въ двора и подъ себе си, за да видя върху какво ще скоча. Но на пусто. Безъ да му мисля, подканванъ отъ студа и другаритѣ си, азъ просто се струполясвамъ въ двора. Нѣщо тежко подскочи около менъ и спре. Обръщайки се по посоката на шума азъ изтръпнахъ отъ ужасъ. Едно огромно и охранено куче, съ две съсрѣдоточени и свѣтящи очи, на една крачка отъ менъ дебне всѣко мое движение. Азъ знаехъ какво означава по това време и насаме съ не по-малко известното въ малешевско куче на бай Мите. То бѣ съдрало толкова човѣшки, кучешки и вълчи кожи, че, ако си спомнѣхъ за разказитѣ на Гиго преди да се прехвърля, никога нѣмаше да се реша на тоя празенъ героизъмъ.

Револверътъ лежи на кръста ми, но нима мога да се послужа съ него, когато намъ не е позволено да вдигаме никакъвъ шумъ? Бързо се овладявамъ, измъквамъ камата си и се готвя за очакваното нападение.

Кучето невъзмутимо, но съ искрещи очи и два реда заканително показващи се зжби, не пропуща нито едно мое движение, безъ, обаче, да предприеме нѣщо.

Това мжчително дебнене ме изкарва отъ търпение, а навънъ другаритѣ ми, безъ да подозиратъ какво става, сигурно нервничатъ предъ страха нѣкой случаенъ минувачъ да не издаде присжтствието ни.

Полегналъ при падането си, сега бавно се изправямъ, приближав йки се гърбомъ до зида, като не пропущамъ отъ очи страховития ръстъ на кучето. То ме следва безъ да издава какъвато и да е враждебность Стигналъ до портата, бърже отварямъ, чакайки края на тая, ставаща забавна кучешка стратегия. Но и при вида на другаритѣ ми страннятъ песъ не издава никакъвъ признакъ на неразположение. Неговата благосклонность къмъ насъ е явна.

Нима и кучетата въ моята родна земя разбираха величието на освободителното дѣло и онѣмяваха въ тихо преклонение предъ апостолитѣ на революцията?

И това свирепо псе, което на другия день яростно захапваше, изкривявайки съ якитѣ си зжби, сабитѣ на турскитѣ офицери, въ тая потайна доба посрещаше като стари познайници една група непознати хора.

Кучешкиятъ инстинктъ неможеше да мами. Тоя песъ бѣ почувствалъ по-добре отъ много човѣшки сжщества, че нѣщо благородно и възвишено бѣ довело тѣзи хора, които влизаха нощемъ по този начинъ въ пазения отъ неговата кучешка храбрость и честолюбие домъ.

Можехъ ли да се съмнявамъ въ тържеството на близката победа, въ завоюване свободата на Македония, когато и животнитѣ задушаваха звѣрскитѣ си инстинкти, онѣмявайки и захласващи се предъ апостолитѣ на бунта?

*

Следъ трикратно, на паузи, почукване върху прозореца на една стая отъ голѣмата двуетажна кжща на бай Мите, нечий гласъ тихо се обади: „Бако Ристо, ти ли си?“ Единъ ключъ щракна тайнствено въ нощьта и презъ от-

крехнатата врата ние се скрихме въ тоя богатъ чорбаджийски домъ, сподиряни отъ студа и радостно размахваната опашка на черния и рунтавъ песъ.

Една стая на втория етажъ, постлана съ хубави и пъстри килими, съ меки и чисти миндерлъци, наредени съ вкусъ и типиченъ български стилъ, скоро се превръща на нѣкакъвъ боенъ лагеръ. Въ високата и красива турска камина пръщи буенъ огънь, а булка Митевица отдавна ни е снабдила съ нови долни дрехи. Надъ камината и около нея сж нахвърлени да съхнатъ ямурлуци, куртки, панталони, навуща и разни дребулии, свързани съ четническото облѣкло. Но първата ни грижа е да подредимъ и изчистимъ отъ калъта и водата оржжието си. Следъ малко то почива изъ жглитѣ въ образцова изрядность.

Бай Мите седи до камината, грѣе въ едно голѣмо джезве ракия и постоянно допълва изпразднението му съдържание. Той е въ възторгъ отъ подновената борба и жадно поглъща разказитѣ на Чернопѣевъ.

Приети братски, нахранени, преоблечени и стоплени ние скоро се унасяме, сигурни въ безопасностьта си, въ лекъ и приятенъ сънь. Само бай Мите бодърствува, подклаждайки огъня въ камината. И когато призори се пробуждамъ, заварвамъ бай Мите да продължава всенощното си бдение, притъквайки огъня.

Безъ да издавамъ събуждането си, азъ се ровя въ интимнитѣ дебри на човѣшката душа. Наистина, нито едно материално благо не може да раздвижи, да облагороди, да възвиси, да извика къмъ подвигъ и саможертва, така, както върши това чувството на любовь къмъ родината и свободата.

Какво означаваше нашата жертва предъ жертвата на този самоотверженъ българинъ, който излагаше тая нощь и себе си, и семейството, и цѣлото си състояние на единъ необхватенъ по размѣритѣ си рискъ? Поглеждамъ подъ чергилото, съ което съмъ завитъ, къмъ бай Мите и нѣщо жули странитѣ ми.

Азъ се срамувахъ за онѣзи хиляди и хиляди безучастни хора, които населяваха географическото понятие България и поробенитѣ й краища, или отвратително спекулираха съ идеалитѣ на своя народъ.

Сравнявайки нашата, съ жертвата на бай Мите, азъ изпитвамъ чувството на богомолецъ, който въ великото жертвоприношение е донесълъ, редомъ съ тлъстото агне на бай Мите, една изсъхнала жаба. Но все пакъ това бѣ нѣщо. Хиляди други не вършеха и това.

*

На вънъ ранобудни селяни подкарваха на водопой добитъка си.

Ленивото мучене на кравитѣ, шумътъ на звънцитѣ и енергичното цвилене на нѣкой разнѣженъ жребецъ, изпълваха прекрасната илюзия за селска идилия при зори.

Моето пробуждане не бѣ убѣгнало отъ внимателното и добродушно око на бай Мите. Той се опитва да ме заговори, но силни и тѫпи удари на пѫтнитѣ врати, го накарватъ да подскочи като ужиленъ, изхвръквайки бързо отъ стаята

Трѣсъкътъ и яростния кучешки лай събудиха и другаритѣ ми.

Какво ставаше вънъ?

Скрити задъ спуснатитѣ пердета ние настръхваме при гледката, която се изпрѣчва предъ очитѣ ни. Четирима турски офицери съ извадени сабли се отбраняваха отъ сношния джентлементъ — огромното куче на бай Мите. Една сцена, при всичката сериозность на положението, ни кара да се усмихнемъ. Съ измъкната отъ рѫцетѣ на единъ отъ офицеритѣ сабя, кучето захапало съ зѫби трофея си, я захвърляше съ пренебрежителна гримаса, гонейки обърнатия въ бѣгство противникъ. Строгиятъ и енергиченъ гласъ на бай Мите прекѫсва веселата сцена. Офицеритѣ бѣха спасени, но кучето отчаяно и неспирно лаеше.

Любезниятъ домакинъ, невъзмутимъ и спокоенъ, канѣше новодошлитѣ въ домътъ си. Ние се споглеждаме и

всѣки се спуща къмъ оржжието си. Но Черноѣевъ знае, че това е безполезно и нарежда да извадимъ камитѣ си, да оставимъ другото оржжие, запазвайки пълна тишина. Това ни се налагаше по две съображения: първо, ако ние сме открити, то нѣмаше офицеритѣ да предприематъ обиска на кжщата и второ, ако бждемъ невидимо открити, ще трѣбва да действуваме безшумно съ хладно оржжие, защото всѣки изтрелъ би привлѣкълъ веднага вниманието на войсковата часть, която бѣ разположена на лагеръ на селския мегданъ предъ бай Митевата кжща.

Водени отъ бай Мите, офицеритѣ шумно заизкачваха стълбитѣ за втория етажъ, въ който квартирувахме и ние. Боси и по долни дрехи, въоржжени само съ ками, превърнати въ слухъ и съ затаенъ дъхъ, следимъ приближаващитѣ се стжпки. Крайната точка на напрѣжението е стигната. Групата спира предъ вратата на ст ята ни, кждето се повежда кратъкъ разговоръ.

Офицеритѣ и другъ пѫть сж квартирували въ нашата стая и сега настояватъ пакъ да гостуватъ въ нея. Домакинътъ майсторски отклонява желанието имъ и групата бавно се отдалечава, хлътвайки въ съседната стая. Въздъхваме съ облекчение предъ избѣгнатата, поне за сега, кървава баня.

До като бай Мите забавляваше неканенитѣ си гости, булка Митевица, хладнокръвна и умна жена, ни предупреждава за опасното съседство и приканва къмъ пълна тишина.

Презъ цѣлия день трѣбва да търпимъ това невъзможно съседство и съ никакъвъ шумъ да не издадемъ присжтствието си. Въ това положение, часоветѣ текатъ като вѣчность, а минутитѣ — зловещъ низъ отъ неприятни преживѣвания.

Отъ време на време вратата на нашата стая леко се отваря, за да влѣзе буля Митевица, носѣща нѣщо за ядене, или пиене. Следъ нѣколко часа успѣва да се откжсне отъ неканенитѣ си гости и бай Мите, отбивайки се за малко при насъ.

— Васъ търсятъ и ме молятъ да ги държа въ течение на всички слухове, които се носятъ за васъ, а мѣрнете

ли се тъдева, незабавно да имъ обадя. Обещахъ имъ пълно съдействие. — Следъ тия думи бай Мите хуква при гоститѣ си, сподирянъ отъ нашия сдържанъ смѣхъ.

*

Деньтъ бавно преваля. Отъ насрещния планински хребетъ нощьта се спуща като тъмна лавина, чиято огромна маса залива простора. На селския мегданъ, разположениятъ на лагеръ турски аскеръ, пръснатъ презъ деня изъ селото, се прибира подъ звуцитѣ на войнишката тржба.

Облечени и пристегнати, ние сме напълно готови за пжть.

Въ съседната стая лампата отдавна гори, а лавурчето съ ракия непрестанно цѣлува ненаситнитѣ пиянски устни на агитѣ.

Една стълба, изправена върху зида отъ задната страна на двора, поставена „небрежно“ отъ бай Мите, ще тури край на безисходното ни положение и опасното съседство. И когато мракътъ е вече напълно непроницаемъ, подъ прикритието на буйния смѣхъ на бай Мите, който разправя и самъ се смѣе на веселитѣ си разкази, за да заглуши шума отъ нашето скърцане по стълбитѣ, отвличайки вниманието на турцитѣ, ние се изплъзваме незабелязано.

Кучето не ни е забравило. Сѣкашъ на постъ, то стои до опрѣната на оградата стълба и весело маха съ опашката си. Очитѣ му радостно свѣтятъ и ако кучетата се смѣятъ, то изразътъ на най-прекрасната, най-широката усмивка озарява въ нощьта муцуната на този иначе страшенъ песъ. Тази вечерь, той ми се вижда така очарователенъ, че ако имаше време за сантименталность, не бихъ се поколебалъ да разцѣлувамъ, може би, най-вѣрния другарь на бай Мите и най-безмълвния сътрудникъ на революционера.

Неговото мълчание сноши, прочее, реши сждбата и намъ и на стопанина.

Прехвърлямъ последенъ оградата, но преди да скоча отъ стената, изпращамъ на Черньо, махайки съ ржка, моя хайдушки приветъ. Той го приема, размахващъ енергично едрата си рунтава опашка.

Мракътъ, най-добриятъ хайдушки другарь, ни скрива въ тъмната си перелина.

*

Тая нощь, „немили недраги“, преследвани като диви звѣрове, намъ е сждено да празднуваме Бждни-вечерь, залутани въ планинскитѣ дебри на Македония, съ безрадостната сждба на Богородицата...

Въ една подобна нощь, преди две хилядилѣтия, Мария роди Спасителя на човѣчеството... Но отъ нашитѣ мжчителни усилия щѣше ли да се роди свободата на поробенитѣ?

Въ зори, милиони хора щѣха да посрещнатъ Рождество, като най-свѣтлия праздникъ за човѣцитѣ. Ще празднува и робътъ въ моята родна страна. Само ние, може би, тая нощь, открити за зимния вихъръ, кръстосваме роднитѣ балкани, за да приветстваме при изгрѣвъ слънце Рождество, загледани въ далечнитѣ очертания на Бѣласица...

*

Дни и нощи кръстосваме планинскитѣ пазви и полето, старателно отбѣгвайки „царскитѣ друмища“ и турскитѣ села.

Посетили по-важнитѣ села и на малешевско, ние напускаме този край, доволни, че дѣлото е отново въ сигурнитѣ ржце на мѣстнитѣ деятели. Тази крайгранична околия бѣ известна съ качествата на борцитѣ, които бѣ дала, както и съ организационната си стегнатость. Отъ тукъ минаваше и революционниятъ каналъ, презъ който бѣха преминали въ вжтрешностьта на Македония грамадна часть отъ бойнитѣ материали.

Малешевско, осѣяно съ гжсто обраснали планински възвишения, бѣ винаги сигурно прибѣжище за четника. Но нашата работа изъ този край е вече привършена. Напущайки малешевско, ние се раздѣлихме и съ куриера Гиго·

*

Преминаваме висока планинска мѣстность, свързваща селата Добринище и Велюса, навлизайки въ политѣ на Бла. гуша планина. Навестяваме селата: Ричъ, Бѣлотинци, Попчево и други, чиито ржководни комитети вече не спятъ·

При ясенъ и слънчевъ день, изкачваме леко оснѣжената снага на Бѣласица. Отъ неравния ѝ хребетъ, обхождаме съ погледъ далечинитѣ и блуждаемъ въ героичното минало на своя народъ.

Могѫщъ и всесиленъ нѣкога колосъ въ югоизточна Европа, плискана отъ вълнитѣ на Адриатическо, Бѣло и Черно морета, България бѣ ковала столѣтия наредъ сѫдбата на Балканитѣ. Но една коварна и измѣнчива сѫдба, злокобно дебняща моя народъ, му бѣ отредила горчивата чаша на изпитанията. Азъ зная, избранитѣ народи, отредени за велики дѣла, само въ велики изпитания каляватъ духа си. И Бѣласица бѣ нѣмъ свидетель нѣкога на една отъ най-страхотнитѣ трагедии на българството.

Тукъ, споредъ една мѣстна легенда, завещана отъ миналото, къмъ село Коларово, въ северното подножие на Бѣласица, следъ предателството на единъ коваренъ васалъ — сръбски князъ, бѣ изненадано и пленено отпочиващето на лагеръ 10,000-но войнство на Самуила.

Известна е сѫдбата на тѣзи 10,000 мѫченици. Известна е и арката на една безсмъртна царствена любовь, презъ която се изнизаха жертвитѣ на най-отвратителното безсърдечие, на каквото е годенъ само гърка. Сърцето на най-човѣчния монархъ въ свѣтовната история, опръскало съ кръвьта си окървавенитѣ орбити на ослѣпенитѣ си воини, бѣ престанало да тупти, хвърляйки за дълго въ лапитѣ на безразличието и анархията царството на българитѣ.

*

Изкачваме най-високия връхъ на Бѣласица — Семеръ Кая. Срещу насъ е Круша планина, догонваща на талази синитѣ височини на Суха планина, която се губи нѣкѫде къмъ Халкидика.

Далече, едва забележимо, погледътъ долавя бледнитѣ очертания на Бѣлото море.

Тоя день, отъ върховетѣ на Бѣласица, приветствуваме съ Новата Година Македония, пожелавайки ѝ по-добра участь.

Съ едно смѣсено чувство на радость и тъга, което изпълва душитѣ ни, ние се спущаме между Петричъ и Ново село, за да прехвърлимъ отново въ Огражденъ. Свиреитѣ бури и виелици спиратъ, но не прекъсватъ нашата дейность. Така минаватъ и месецитѣ януарий и февруарий въ ползотворна организационна работа.

Струмишкиятъ революционенъ окржгъ е поставенъ въ образцовъ редъ. Оставаше да се установи връзката, както и каналитѣ съ България. За тая цель, следъ нѣколко дневенъ походъ, се отзоваваме въ село Лешко, горно-джумайско.

Село Лешко това е неуязвимото свърталище на революционнитѣ чети, известно още подъ бомбастичното име — „Републиката на Чернопѣевъ“. Разположено върху висока планинска мѣстность, кждето лешковскитѣ колиби сж накацали като наблюдателници по гжсто наредените върхове, селото представлява отъ себе си една действително неуязвима крепость. Отъ тукъ, на километри разстояние, всички движения на потеритѣ своевременно и винаги сж бивали открити, а това бѣ дало толкова пжти възможность на четитѣ да се изтеглятъ, скривайки диритѣ си.

„Републиката на Чернопѣевъ“, обаче, не носѣше съвсемъ напразно името си. Селянитѣ отъ Лешко, наистина бѣха и по схващания „изискани и убедени републиканци“.

Години наредъ, възпитавани въ духа на автономистичния принципъ, тѣ бѣха минали и единъ курсъ по социални науки, въ който, за републиката, като държавна форма на управление, „лекторитѣ“ въ този курсъ имаха всичкитѣ си предпочитания. А тѣзи „лектори“, не бѣха никои други, освенъ познатиятъ щабъ на Сандански, който тукъ бѣ прекарвалъ въ продължителни почивки.

За стопанитѣ на всѣка отъ тѣзи колиби, имащи гордото самочувство, да бждатъ неограничени владѣтели по на единъ голъ ридъ, понятието република бѣ свързано съ едно особено схващане. Тия планинци, които наричаха мършавитѣ си стопанства „държави“, не можеха въ душитѣ си да се

възгласятъ, че тѣхнитѣ колиби сж дворци. И една твърде проста асоциация ги караше да предпочитатъ една неглижирана въ съзнанието имъ и не претенциозна републиканска форма на управление, за една свободна Македония, предъ, предполагаща дворцовъ блѣсъкъ, монархия.

Що се отнася, обаче, до македонскитѣ борби, тѣ бѣха убедени автономисти.

Та нима можеше нѣкои отъ тѣхъ, собственици на автономни и независими колиби — „държави", да не бжде заклетъ приятель на автономистичния принципъ ?

Напредничавитѣ жители на Лешко, допринесли толкова услуги на В. М. Р. О., бѣха нейни галени деца. Лешко, напримѣръ, имаше монопола на всички контрабанди. Това бѣ позволило чрезмѣрното забогатяване на лешковци.

Но ползуващо се отъ много привилегии, селото се задължаваше да държи на кракъ известно число четници, да продоволствува четитѣ, които преминаваха отъ тукъ; лешковци да пренасятъ оржжие и бойни материали отъ границата къмъ вжтрешностьта, а сжщо и да подържатъ редовни съобщения съ граничнитѣ пунктове на В. М. Р. О. въ свободното отечество.

Това неуязвимо планинско селище, съ събудени, забогатѣли и своеобразно свободолюбиви жители, дори и следъ освобождението на Македония нѣмаше да намѣрятъ покой. Нѣкои отъ тѣхъ, които бѣха запознати съ географията на петьтѣ материка, ми загатваха презъ нашия престой въ селото, че Лешко съ достойнство би съперничело на миниатурнитѣ държавици — Санъ Доминго, Лихтенщайнъ, Монако, Люксембургъ, Андора и др.

Защо не? Стига В. М. Р. О. да сжществуваше вѣчно и контробандата да си оставаше непреследваниятъ поминъкъ на лешковци.

Тукъ Черноѣевъ бѣ неоспорваниятъ и единственъ войвода, предъ чиято воля всички безропотно се прекланяха. И по-късно, когато борбата между вжтрешни и върховисти бѣ стигнала своя върхъ, всички опити на върховиститѣ да

спечелятъ тоя важенъ революционенъ пунктъ, се разбиваха въ отчаяната съпротива на лешковци.

Лешко остана до край вѣрно на Чернопѣева.

Единъ часъ следъ нашето пристигане въ селото, „държавата" на дѣдо Китанъ, кждето отсѣдаме, бѣ буквално блокирана отъ лешковци, които, следъ толкова време, отново виждаха Чернопѣева въ срѣдата си.

Съ цената на живота си тѣзи хора бѣха готови да се хвърлятъ въ вихъра на борбата, но тѣ не знаеха още решението му.

*

Студенъ и ясенъ февруарски день. По високитѣ ридове, върху които е разположено Лешко, тукъ-таме, се очертаватъ силуетитѣ на бдителни часовои. Около насъ и въ очакване на заповѣдитѣ ни, е цѣлата, набързо облѣчена и въоржжена до зжби лешковска „рапубликанска гвардия" на Чернопѣевъ.

Училищниятъ салонъ, кждето ще се състои събранието ни въ Лешко, е претъпканъ отъ народъ.

Преди да започна кратката си речь, Чернопѣевъ повторно ме предупреждава, за сериозността на задачата ми. За мене е обяснимо загрижеността на моя другарь. И тукъ, както и въ село Муртиново, бѣ работено премного. Въ Муртиново — върховиститѣ, а въ Лешко — Чернопѣевъ и другаритѣ му, бѣха превърнали селянитѣ въ слѣпи и фанатизирани адепти на своитѣ схващания. На менъ се падаше, както тамъ, така и тукъ, горчивиятъ дѣлъ, да разбивамъ дълго насаждания сепаратизъмъ и обединя усилията, подготвяйки македонеца за предстоящата неравна борба.

Но въ Лешко трѣбваше да се справямъ не само съ селска маса и темпераментни войводи, а и съ една група мѣстни учители, начело съ главния лешковски учитель Кантуровъ. Интелигентни революционери, това бѣха хора съ модната тогава лѣвичарска подкваса и горещи поклонници на марксизма.

Съзнавахъ трудността на положението си, единъ върховистъ да спечели едно събрание въ гордата „репуб-

лика" на Черноп'евъ, за онова време, б'ѣ см'ѣшно и да се мисли. И до като въ Муртиново азъ спасихъ Черноп'ева, тукъ, въ Лешко, чов'ѣкътъ, когото лешковци боготворяха, щ'ѣше да бжде см'ѣтнатъ за лудъ, ако се опиташе, при единъ мой неуспѣхъ, да се намѣси въ моя защита.

Кочо и Джемо даваха последнитѣ си нареждания и събранието трѣбваше да започне.

Предъ една аудитория, изпълнена съ предубеждения къмъ моята върховистка принадлежность, азъ започнахъ речьта си подъ надменнитѣ погледи на лешковскитѣ учители и по-събуденитѣ м'ѣстни революционери.

Убеденъ въ правотата на каузата и светостьта на дѣлото, чието знаме вече плющеше изъ Македония, азъ изгаряхъ въ чиститѣ пламъци на единъ заразяващъ ентусиазъмъ.

Не менъ се падаше, не тукъ и не сега, въ многочасова речь, да изтъквамъ грѣшкитѣ, или добритѣ страни на тѣзи, които бѣха издълбали болезнена рана въ живото тѣло на родината. Моята кратка речь опр·дѣляше константнитѣ величини, сумираше факти и събития и сочеше изхода отъ едно състояние, въ което не можеше да остане В. М. Р. О·нито день. Въ процеса на освободителната борба, обаче, азъ твърдѣхъ това открито, намъ бѣ необходима въоржжената мощь на свободнитѣ братя, притиснати въ тѣснитѣ предѣли на българското царство.

Издигащъ всрѣдъ тая срѣда отъ забъркани автономисти и републиканци, призракътъ на сепаратизъма, на раздвояване, на разполовяване националното единство, азъ само напомнихъ дълга на македонския българинъ.

Будното съзнание на македонеца въ 1903 година извихри тогава съ революционната стихия на Илинденската епопея. Но утре, продължавахъ азъ, когато това пробудено съзнание, отново ще се прояви въ една нова революция, младото и неукрепнало царство на свободнитѣ българи щѣше да се хвърли въ огнения кржгъ на бунта, за да спаси роба, или въ пламъцитѣ на революцията да изпепели и своята свобода.

Лешковци, последни ли щѣха да се присъединятъ къмъ великата борба?

На моя призивъ лешковци отговориха съ неудържимъ възторгъ отъ аплодисменти и „ура".

Отъ марксизма, автономизма и републиканството на лешковскитѣ учители не бѣ останало нищо.

Българинътъ бѣ победилъ тѣхния универсализъмъ и социалнитѣ имъ вкусове. Въ тоя моментъ, тѣ викаха едва ли не въ истериченъ припадъкъ — „Да живѣе велика България", „Да живѣе Царя на българитѣ" и то така, както никой, може би, не бѣ вършилъ това преди тѣхъ.

Моята искренна и сърдечна проповѣдь даваше обиленъ, неочакванъ резултатъ. Жителитѣ на Черноѣевата „република" се надпреваряха да ме увѣряватъ, че отъ сега нататъкъ, тѣ ще служатъ само на идеала — Единна България, отъ Дунавъ и Охридъ до Черно и Бѣло морета.

*

Между това, нашиятъ терористиченъ апаратъ вече дѣйствуваше. Нѣколко смѣли акции, една следъ друга, бѣха проведени отъ терориститѣ.

Тѣзи терористически акции и нѣкои по-маловажни, имаха задачата да предупредятъ, както турцитѣ, така и санданиститѣ.

Тревогата въ първитѣ и паниката въ последнитѣ, за насъ бѣ указание, че ние бѣхме на правъ пѫть.

*

Близо седмица прекарваме въ Лешко, заобиколени отъ живитѣ симпатии на лешковци

Сѫбота.

Въ онзи предпраздниченъ следобѣдъ, изтегнати на одъритѣ въ широката одая на дѣдо Китанъ, въ приятна полудремка, всѣки отъ насъ се потапя въ тихото доволство на една толкова желана почивка.

Камбаният звънъ, идващъ отъ черковната камбанария на отсрещния ридъ, отеква въ тишината.

Отмѣренитѣ удари и звучнитѣ трептения, които се носятъ изъ пространството въ сферични кржгове, начеващи отъ металическата камбана на лешковската църква, изпълватъ простора съ тържествената симфония на Исусовата любовь и всеопрощаващата Му кротость.

Съ погледъ забитъ въ низкия таванъ, легналъ възнакъ, азъ се мжча да съсрѣдоточа мислитѣ си. Леки тръпки полазватъ по тѣлото ми и една нѣга лениво разтѣга всичкитѣ ми стави. Отъ време на време, топлината на тѣлото ми надхвърля тая на добре затоплената стая и едно неопредѣлено болезнено състояние, проявяващо се вече отъ два дни, започва да ме тревожи

Сподѣлямъ опасенията си съ Черноп'евъ. Но за тоя човѣкъ съ чиличено здраве, всѣка болесть не бѣше нищо друго, освенъ по-слаба или по-силна „треска".

Джемо и Кочо отдавна хъркатъ. Черноп'евъ скоро ги догонва съ всичкитѣ звукови ефекти на юнашкия сънъ. Само азъ съмъ още буденъ.

Кучешки лай отвежда погледа ми презъ прозорчето къмъ вратнята на дѣдо Китановата „държава". Учительтъ Кантуровъ и единъ куриеръ бързо прекосватъ двора. По загриженитѣ имъ лица, бѣ изписана нѣкаква покруса, нѣщо тревожно.

Въ очакване на безрадостна новина, отварямъ, преди тѣ да похлопатъ на вратата. На прага, съ съсрѣдоточенъ и тжженъ погледъ Кантуровъ грабва съ дветѣ си ржце ржката ми и развълнувано прошепва: „Богъ да прости учителя. Генералъ Цончевъ е мъртавъ". . .

Тази, макаръ и очаквана весть, прониза сърцето ми. Но думитѣ на Кантуровъ — „Богъ да прости учителя", сж едно посмъртно признание за изключителната личность на Цончева. Тѣзи думи въ устата на единъ ав тономистъ и убеденъ социалистъ, изказани така спонтанно и безизкуствено, бѣха единъ изъ онѣзи хиляди вѣнци, отъ неувѣхващи незабравки, които Македония не можеше да сложи надъ далечния му и скжпъ гробъ, но съ които тя щѣше да посипе на-

пролѣть пѫтекитѣ, презъ които бѣ миналъ нѣкога легендарниятъ синъ на стария Балканъ.

*

Куриерътъ ми подава единъ свитъкъ софийски вестници, които бѣха изпълнени съ хиляди подробности около живота и смъртьта на генералъ Цончевъ.

Предълги панагерики и реквиеми, речи и пози, оплакваха трагичния епилогъ на една човѣшка сѫдба.

Върху причинитѣ на тая смъртъ и кѫде бѣ умрѣлъ генерала, вестници и оплаквачи „политично“ мълчаха.

Една тълпа отъ македонствующи лумпени, които чрезъ своитѣ дѣла, похвати, интриги и доноси, бѣха огорчили до умопромачение чувствителната душа на честния войникъ и революционеръ, сега проливаха светотатствени сълзи надъ сирашкия му, макаръ заливанъ отъ толкова великолепие и блѣсъкъ, гробъ.

Отъ старо-планинскитѣ пазви, въ които бѣ роденъ и изъ цѣла Македония, която бѣ пребродилъ и за която се бѣ борилъ и живѣлъ, се изтръгваше единъ болезненъ стонъ — „Генералътъ е мъртавъ!“ . . .

Революционниятъ маршалъ, символъ и знаме на една борба до победа, бѣ поваленъ въ калта на софийскитѣ булеварди, простреляпъ отъ подлостьта, коварството и измамата.

Човѣкътъ, когото тържествено изпращаха съ приведени глави и подъ звуцитѣ на траурнитѣ Бетховенови маршове, бѣ захвърленъ въ последнитѣ дни на живота си, боленъ, изтощенъ, ненуженъ и забравенъ въ една софийска болница. Тамъ дочака мѫченическиятъ си край една велика човѣшка драма.

*

Другаритѣ ми отдавна се бѣха пробудили. Въ лицата на нѣкои отъ тѣхъ се четѣше гузность и извинение предъ невидимъ обвинитель. Нѣмаше ли между тѣхъ нѣкои, които не бѣха го разбрали и премного огорчили? Но тѣхнитѣ влажни очи и викътъ на пробудената съвѣсть, която ги

бѣ довела, макаръ и късно, подъ разветитѣ знамена на македонския Гарибалди, ги правѣше, изпълнени съ достойнство, войници на мъртвия генералъ.

Въ полумрака на стаята Чернопѣевъ командва и всички присжтствуващи ставаме на крака, за да почетемъ героичната смърть на Цончева.

На другата сутринь, въ автономистическото гнѣздо, въ „Републиката на Чернопѣевъ", при стечение на цѣлото село, лешковскиятъ свещеникъ отслужваше заупокойка за онзи, който чрезъ смъртьта си изкупваше престжпленията на приятели и врагове, за да възкръсне и живѣе винаги въ сърдцата на робитѣ.

Моята „невинна треска" се превръща на остро заболѣване, което не ми позволява да напусна леглото си. Грижитѣ на моитѣ другари, мечешкитѣ имъ разтривки и всичкитѣ усилия на лешковскитѣ баби, отиватъ напусто. Чернопѣевъ знае, че всрѣдъ подобни грижи може да се умре по кжсата процедура и нарежда да се приготви всичко за незабавно прехвърляне на границата, която отстои отъ Лешко на десетина километра. Но при тия снѣжни виелици и при този студъ, за мене бѣ немислимо да тръгна. Прочее, не можейки да се изправя на крака, за ходене не можеше да става и дума. Чернопѣевъ, обаче, се бѣ погрижилъ за моето пренасяне, наемайки едно муле. На моитѣ протести и на буйно манифестираното ми желание да остана въ вжтрешностьта на Македония, кждето разцъфваше подъ благотворнитѣ лжчи на панбългарското слънце новата В. М. Р. О., Чернопѣевъ отговори съ други аргументи.

Безъ моитѣ връзки и моята върховистка принадлежность и гаранция, къмъ него щѣха да се отнесатъ съ недовѣрие въ София.

Офицерството, което разтваряше личнитѣ си кесии, следъ като бѣ разтворило душата си за освободителното дѣло, поучено отъ вѣроломството на санданиститѣ, може би, щѣше да се отнесе недовѣрчиво и къмъ Чернопѣева, отказвайки подкрепата си. Отъ друга страна, той се опасяваше

и не безъ основания, че следъ преживѣнитѣ незгоди, студове и бурнитѣ перипетии на борбата, единъ изнѣженъ организъмъ можеше лесно да залинѣе и при тая обстановка, да свърши зле.

Да уредимъ пренасянето на оржжие и бойни припаси, както и по-бързото ми изправяне на крака, ме печеляха за решението на Чернопѣева. Па и следъ два месеци, нали отново щѣхме да бждемъ тукъ?...

Едно дѣло, обаче, започнато съ толкова любовь и ентусиазъмъ, оставаше изложено на стръвния апетитъ на една глутница революционни хиени, които бѣха превърнали освободителното дѣло на безстопанствена мушия. Революционерството за мнозина представляваше доходенъ занаятъ, или трамплингъ за кариеристични домогвания.

Но на другата вечерь, изпълненъ съ тревога за утрешната сждба на това, което оставяхме задъ себе, привързанъ къмъ дървения самаръ на мулето, съ замрежени отъ немощь и изтощение очи, азъ следвахъ другаритѣ си, изъ стръмните завои на една незавидна сждба.

*

При Ново-село, кюстендилско, прехвърляме границата, преминали единъ пжть, изпълненъ съ опасности и приключения.

Нашето пристигане въ Ново-село не остава незабелѣзано за мѣстната власть. Но това бѣ българска власть. А, когато тя дори ни преследваше, това звучеше по-скоро като възпитателния плѣсникъ върху единъ немиренъ синъ. Не болеше.

До като ние даваме последнитѣ си нареждания на куриери и четници, на които предстои обратенъ пжть, въ сжщото време, телеграфътъ отнасяше въ София, за да бжде подета отъ столичния печатъ и разнесена изъ Царството, вестьта, че именитиятъ македонски революционеръ Христо Чернопѣевъ и другаритѣ му: Джемо Самарджиевъ, Кочо х. Мановъ и М. Думбалаковъ, сж преминали българската граница.

На другата сутринь, при хубавъ слънчевъ день, измиваме дѫтя до Кюстендилъ, кѫдето пристигаме къмъ полунощь.

Брадясалитѣ ни физиономии, дългитѣ до раменетѣ ни коси, типичното четническо облекло, сивитѣ каракачански кепета и бѣлитѣ кечета на главитѣ ни, макаръ и не въоръжени, издаватъ предъ любопитнитѣ хотелиерски слуги, кои бѣха пристигнали тази нощь въ известния кюстендилски хотелъ „Драгоманъ".

Кюстендилъ, старѣ базисенъ лагеръ на македонскитѣ революционери, отдавна не бѣ посрещалъ подобни гости. И нѣколко минути по-късно, нашитѣ имена се шушнѣха отъ стари приятели на революционната борба, по полуотворенитѣ вратни на по-видниятѣ кюстендилци отъ нѣкои неспокойни герои на мълвата. И само следъ половинъ часъ, коридоритѣ на хотела едва побираха надошлитѣ. Приятелски ръкостискания, въпроси и поздрави, превалятъ отъ всички страни, докато ние се виждаме принудени да заключимъ вратитѣ на стаитѣ, следъ грубоватото провикване на Черно-пѣевъ: „Лека нощь".

*

Когато се пробуждаме, улицата предъ хотела гъмжи отъ народъ, който коментира събитието. Отъ две години, провинциалното затишие на Кюстендилъ, съ нашето пристигане, отново се нарушаваше.

Събрани около леглото ми, моитѣ другари разискватъ върху поведението на властьта.

Вежливиятъ приемъ, оказанъ ни снощи отъ околийския началникъ, а тази сутринь и отъ току-що пристигналия главенъ секретарь на вѫтрешното министерство, Герчо Бъчваровъ, който ни поднася поздравитѣ на своя шефъ Михаилъ Такевъ, ни изненадватъ.

Намъ бѣ оставенъ на разположение отъ демократическото правителство единъ първокласенъ вагонъ, съ който щѣхме да отпѫтуваме за София.

Даденитѣ обещания отъ българския консулъ въ Солунъ — Шоповъ, че властьта не ще преследва за минали грѣхове Черноѣева, не бѣха праздни. Но особеното внимание и благосклонность изненадваха. Тази изненада се засили, когато, настанявайки се въ специалния вагонъ, заварваме въ него и Герчо Бъчваровъ.

Влакътъ раздира кюстендилската котловина и съ всичкитѣ си сили се носи къмъ софийското поле.

*

Привечерь, задъханъ отъ умора, влакътъ бавно навлизаше въ силно освѣтената столична гара.

Перонътъ почернѣлъ отъ народъ. Но отъ другата страна на линията гжстъ шпалиръ отъ възбудени полицаи, които напрегнато следятъ последнитѣ стжпки на влака. Очитѣ имъ сж вперени въ нашия вагонъ.

Тържествено посрѣщане ли? Да. Но посрещачитѣ бѣха задъ униформената и цивилна охрана, която бѣ включила въ желѣзни клещи „специалния вагонъ“, и която ни отвежда, всрѣдъ възторженитѣ ржкомахания и викове на посрещачитѣ, въ столичното градоначалство.

Въ кабинета на градоначалника ние сме поканени доста учтиво да предадемъ пистолетитѣ си. Отъ нѣколко шеговити фрази, за насъ е ясно, че сме неволни герои на една комедия, разигравана отъ М. Такевъ за нуждитѣ на външното министерство.

Турското правителство бѣ подало вече нота, въ връзка съ нашето преминаване на границата. Високата Порта трѣбваше да получи удовлетворение. Нашето интерниране отъ София бѣше първата мѣрка на властьта. Но преди да заминемъ за опредѣленитѣ ни мѣстожителства, ние имахме свободата да прекараме 24 часа въ София.

*

Поставяме въ порядъкъ външния си видъ, като замѣняме и хайдушкото си облекло съ гражданско.

Въпрѣки полицейската забрана, журналиститѣ, загубили дирята ни следъ напущане на градоначалството, ни устройватъ нѣколко „засади“, на една отъ които се натъкваме.

Иванъ Икономовъ, директоръ на мѣродавния софийски вестникъ „Балканска трибуна“, снема набързо едно интервю отъ насъ, за да запълни въ следобѣдния си брой нѣколко колони, отъ които вѣеше ледениятъ ужасъ на най-страхотното отъ Дантевата „Божествена комедия“. Афектираното перо на Икономова, бѣ дало въ такива краски и съ такива несъществуващи подробности „ужасътъ на най-черното робство на свѣта“, че, когато ние четохме „собственото“ си интервю, се задъхвахме отъ вълнение.

Ефектътъ бѣ постигнатъ. За първи пѫть отъ хуриета насамъ българскиятъ печатъ започна открита кампания срещу младотурския режимъ.

*

Отъ нѣколко дни софийската полиция е на кракъ. Тя се мѫчи да открие дирята ми, като обръща всичко наопаки. Частни къщи, хотели, болници, та дори монастиритѣ въ околноститѣ на столицата не бѣха оставени на мира. Но за моята безопасность бѣха се погрижили добри приятели.

Докато Черноѣевъ прекарваше въ родното си село Дерманци, където бѣ интерниранъ, а Джемо и Кочо, въ Вратца, въ София, скритъ отъ любопитнитѣ погледи на такевата полиция, азъ бързе възстановявахъ здравето си.

Изправенъ скоро на крака, още първата вечерь, следъ нѣколкодневно укриване, когато трѣбваше да смѣня квартирата си, минавайки по улица „Солунъ“, случаятъ ме изпрѣчва предъ моя старъ приятелъ, известенъ либералъ и даровитъ журналистъ Пеньо Даскаловъ. Тази среща, спокойното ми държание и продължителниятъ ни разговоръ на улицата, когато полицията ме търсѣше съ ревность и амбиция, бѣха дали едно остро оръжие въ ръцетѣ на Даскалова срещу Такева. На другия день „Вечерна поща“ язвително съобщаваше следното:

„За да имате ясна представа за такевата полиция, достатъчно ще бъде, ако съобщимъ само факта, че, снощи, единъ отъ нашитѣ редактори е срещналъ на ул. „Солунъ“ революционера М. Думбалаковъ, който, въ разговоръ съ него е заявилъ, какво, нито го е страхъ, нито пъкъ вѣрва, че демократическата полиция е въ положение да го залови“.

Либералътъ бѣ поискалъ да си послужи съ мене и съ думи, които не бѣха мои, за да уязви политическия си противникъ. Това вбѣси полицията и тя съ страсть продължи издирванията си.

Когато лѣкаритѣ, па и доброто ми здраве, говорѣха, че азъ съмъ вече напълно възстановилъ здравето си, играта на криеница съ полицията ставаше излишна.

Една сутринь азъ се представихъ въ близкия полицейски участъкъ, за голѣма изненада на началника и заобикалящитѣ го полицаи.

Телефонътъ въ кабинета на началника непрекъснато бръмчеше и полицейскиятъ роякъ около мене непрестанно растѣше и растѣше. Още сжщата вечерь, конвоиранъ отъ силна охрана, бѣхъ отправенъ въ единъ отъ крайнитѣ предѣли на Царството — градчето Куртбунаръ, въ Дели Орманъ.

*

Изгнаникъ въ родната земя . . .

Зящо? Защото обичахъ България, така, както малцина ли? И защото слагахъ всичко свято и всичко свое предъ прага на нейното величие?

Зная, това бѣ необходима мѣрка за международния престижъ на Родината и тѣзи мѣрки често налагаха подобни пресии надъ македонскитѣ дейци. Но полицията твърде много се увличаше въ проявитѣ си. Съ грубата си непохватность тя често озлобяваше. Нѣмахъ основания да бжда особено доволенъ отъ нея и азъ. Въ замѣна на това, обаче, населението въ Куртбунаръ и, по-специално, либералитѣ, начело съ мѣстния имъ водачъ бай Владунъ Куловъ, облекчаваха труднитѣ дни на това полуизгнаничество.

*

Отъ прехвърлянето на границата до Куртбунаръ, бѣ изминатъ единъ пѫть на мълчаливо прекланяне предъ волята на българскитѣ закони и капризнитѣ наредби на властитѣ.

Пролѣтьта, обаче, бързо настѫпваше, а посѣтото отвѫдъ Рила и Родопитѣ изкълняваше въ крехки стъбла. Добре обработената нива на народното дѣло, обилно засѣта, но изоставена сама на себе, можеше да се задуши. Онзи, който бѣ засѣвалъ, трѣбваше и да прочиства, да се грижи. Не бѣ изключено, онова, което бѣхме изградили съ толкова трудъ и любовь, да бѫде грабнато пакъ отъ нѣкои нечисти ржце и подло опустошено. Подъ напора на тѣзи мисли азъ начевахъ подготовката на своето бѣгство. Избранията моментъ наближаваше. Едно събитие отъ първостепенно значение, обаче, отлагаше за неизвестно време изпълнението на замисления планъ.

*

Между това, Цариградъ се готвѣше да посрещне Царя на българитѣ.

Следъ обявяването на българската независимость, първото посещение, което щѣше ди направи Държавниятъ Глава на Царство България, въ съседнитѣ столици, бѣ въ престолния градъ на султанитѣ.

Вчерашниятъ васалъ, движенъ отъ международна куртуазия и скритъ задъ нея, отиваше въ Цариградъ, за да заяви по-внушително на своя бившъ суверенъ, чрезъ личното си достойнство, гордото величие на своя храбъръ народъ.

Импозантниятъ и строгъ видъ на Фердинандъ български, неговото държание, аристократическиятъ му произходъ, добре школуваниятъ царски занаятъ, при нѣжното сътрудничество на две принцеси, майката и съпругата и, съзнанието за ролята, която му предстоеше и която той смѣташе, че му е предопредѣлена да играе въ историята на Балканитѣ, го правѣше монархъ отъ първа величина. Неговата фигура

и умението да позира, бѣха импонирали вече и на европейски дворове. Долма-Бахче щѣше да бжде ослѣпена отъ блѣсъка на една корона, по която личеше липсата на най-скжпитѣ перли, разсипани по брѣговетѣ на Бѣло море, Охридското езеро и изъ тучнитѣ долини на Марица, Струма и Вардаръ.

Фердинандъ I-ви, който носѣше короната на българскитѣ царе, отиваше въ Стамбулъ, за да заяви на едно грабливо азиятско племе, въ лицето на неговия вождъ — султана, въ възможно най-елегантна форма, историческата българска ревандикация, чийто часъ бѣ вече ударилъ.

Близкитѣ дни носѣха на всички българи една морална победа, а на Цариградъ единъ рѣдъкъ спектакълъ. Но, макаръ и актъ на куртуазия, нѣкои европейски дипломати не можеха да останатъ спокойни. Това тържество трѣбваше да бжде помрачено. Тѣзи, които стоеха задъ кулиситѣ и единствено знаяха, защо имъ бѣ нуждно да бжде провокирано това царско посещение, използуваха още веднъжъ македонскитѣ освободителни борби за своитѣ цели.

Една чужда телеграфна агенция алармираше свѣта, че македонскиятъ войвода Хр. Чернопѣевъ и другаритѣ му, начело на добре въоржжена чета, се готвятъ да хвърлятъ въ въздуха желѣзопжтната линия при Одринъ, въ деня на Височайшето пжтуване на Фердинанда, съ цель да осуетятъ това посещение.

Въ сжщото време, докато тая сензационна новина будѣше любопитството на читателитѣ на европейския печатъ, ние, откжснати единъ отъ другъ, прекарвахме последнитѣ дни на своето изгнаничество, предвкусвайки удоволствието отъ стеснителното държание на Абдулъ Хамида предъ единъ български царь, на когото „и ботуша му бѣ царски“, споредъ признанията на единъ отъ най-немирнитѣ му поданици — дѣдо Драганъ Цанковъ.

*

Шумътъ отъ царското посещение въ турската империя бавно заглъхваше. Полицейскиятъ режимъ надъ интер-

нираните бѣ смекченъ. Сега, отложениятъ планъ за бѣгство, трѣбваше да се изпълни. И, една нощь, измъквайки се незабелѣзано, азъ напущахъ почти тичешкомъ Куртбунаръ по посока къмъ Луковитъ, за да се срещнемъ на опредѣленъ пунктъ съ Чернопѣевъ и отъ тамъ да продължимъ съвмѣстно бѣгството си.

На уречената среща, гонени отъ полицията, ние, за поголѣмо удобство, решаваме да се раздѣлимъ и, по различни пжтища, заблуждавайки преследвачитѣ си, да се доберемъ до София. Азъ поемамъ обратно пжтя за Добричъ и отъ тамъ презъ Варна за София. Въ Добричъ, използувайки малкия ми престой, либералскиятъ депутатъ Ив. Поповъ устройва събрание съ опредѣлена тема — „Македония и новата борба", като бѣ посочилъ мене за ораторъ. Съ това хрумване, либералътъ Ив. Поповъ, между патриотичната работа, която преследваше, целѣше и да подиграе безсилието на такевата полиция.

Събранието бѣ масово посетено. Най-голѣмиятъ салонъ въ Добричъ бѣ претъпканъ отъ народъ. Предъ вратитѣ се тълпѣха стотици хора, които напираха да проникнатъ вжтре и чуятъ нѣщо по най-интересния тогава въпросъ.

Темата и името на оратора, вече добило малко известность, бѣха събудили необикновенъ интересъ.

Безпомощна да забрани събранието, полицията се опитваше сега да го разтури и ме арестува. Но тълпата отвънъ и по вратитѣ не пропущаше никого въ салона. Офицеритѣ отъ мѣстния гарнизонъ, ведно съ ротмистъръ П. Дървинговъ, стекли се до единъ на събранието, респектираха съ присжтствието си вандалскитѣ навици на партизанската полиция. И тя се ограничаваше само съ това, да чака търпеливо края на събранието и ме арестува. Но на нея бѣ отредено още едно горчиво разочарование.

Между това, въ своята едночасова речь, азъ успѣшно развивахъ темата си предъ една патриотична аудитория,

която гърмогласно одобряваше нашата борба и ни обричаше своята подкрепа.

Отъ високия хребетъ на Бѣласица, лайтъ-мотивътъ на нашето дѣло отекваше въ чудно съзвучие и изъ хлѣбороднитѣ полета на Добруджа.

Лишенията, усилията, и на всичко отгоре, гонитбата на полицейскитѣ хайки, какво струваха, като жертва предъ готовностьта на тия възторжени хора, които бѣха готови да дадатъ мило за драго, въ името на България?...

Това бѣ твърде много.

*

Докато полицията чакаше изпразването на салона, сигурна, че ме държи въ ржцетѣ си, въ сжщото време, изведенъ отъ заднитѣ врати, азъ препускахъ изъ прашния пжть къмъ Варна, върху единъ охраненъ жребецъ.

*

Вечерьта отдавна е настжпила. Надъ безлюднитѣ и голи пространства наоколо тишината е разсипала всичката си тайнственость Никакъвъ звукъ не нарушава тихия покой на вселената? Само отмѣреният тропотъ отъ конскитѣ копита на уморения жребецъ издаватъ нѣкакъвъ животъ, който замира следъ стжпкитѣ ни.

Луннитѣ отблѣсъци трепватъ върху разголената и неспокойна морска гръдь. А нѣкжде, срѣдъ тъмно-синитѣ небесни пространства, осѣяни съ милиарди звезди, блѣсти и самиятъ луненъ дискъ.

Като свѣтулки блѣщукатъ въ далечината уличнитѣ фенери на Варна. Вечерният хладъ облъхва лицето ми. Дишамъ дълбоко и съ наслада. Една ободряваща свежесть изпълва гърдитѣ ми и се разлива по цѣлото ми тѣло. Ала внезапно, умореното животно сѣкашъ забива краката си, пръхти и се дърпа въ страни.

Тоя магарешки капризъ на жребеца ме кара да потърся причината. Но въ това време, на нѣколко крачки отпредъ, изъ канавкитѣ на пжтя, десетина въоржжени хора, съ застрашително насочени пушки, се спускатъ насреща ми.

За по-голѣмъ ефектъ, нѣколко извадени стражарски сабли извиха по азиатски въ въздуха и блѣснаха въ свѣтлината на луннитѣ лжчи.

„Предай се, Думбалаковъ“ — изрева съ заповѣднически тонъ единъ отъ групата. Поканата, и, начинътъ, по който бѣ отправена, измѣниха въ мигъ решението ми.

Полицейскиятъ триумфъ се отлагаше. И този пжть, предимството и тържеството надъ полицията трѣбваше да принадлежатъ на революционера.

Единъ коубойски трикъ можеше да ме измъкне изъ засадата.

Още въ първия моментъ инстинктивно бѣхъ измъкналъ пистолета си. Нѣколко изстрели край ушитѣ на коня, отпусналь малко юздитѣ и съ забити токове въ хълбоцитѣ му и азъ се понесохъ съ бързината на пусната стрела. Обезумѣлото животно напрѣгаше всичкитѣ си сили. Единъ залпъ на изненаданитѣ полицаи удвои неудържимия бѣгъ на животното. Само следъ десетина минути трѣбваше да напрягамъ усилията си, за да спра изплашения жребецъ и да го предамъ въ единъ отъ крайнитѣ хапища на Варна, споредъ уговореното въ Добричъ.

*

Варненскитѣ улици сж пусти и безлюдни. Потъналъ въ полумракъ, градътъ почива въ онзи тжпъ провинциаленъ покой, въ който бавно угасватъ надеждитѣ за по-добри дни. Но сждбата готвѣше на Варна по-добра участь. Сега, тя спѣше сънътъ на пепеляшката, за да се пробуди следъ две десетилѣтия, като приказна морска царица.

Лутайки се изъ кривитѣ и задънени сокаци и улици, освѣтени само отъ луната, азъ търся посочения ми адресъ, кждето трѣбва да остана и се укривамъ нѣколко дни. Но когато пресичамъ една отъ главнитѣ улици, нечии бързи стжпки и глъчъ ме карать да спра. Опирамъ гърбъ о стената на едно триетажно здание,(по-кжсно научихъ кжде се бѣ разиграла тая нощна сцена, това бѣ хотелъ „Москва“). Шумътъ вече идваше и отъ двете страни на улицата. Силуетитѣ на тия

хора издаваха професията имъ. Полицията бѣ попаднала на диритѣ ми. И следъ това, което бѣ станало между менъ и нея на засадата, за мене бѣ ясно, че ако бжда заловенъ тая нощь, щѣхъ да изпитамъ въ подробности и на собствения си гръбъ, партийно-полицейското изкуство: „торбопѣсъчието".

Нѣмаше да се дамъ. Здравето ми бѣ необходимо за по-благодарна работа. Него, па и живота си, бѣхъ обрекълъ на България, но не и на българската полиция. Ето, това бѣ незначителното нѣщо, което не искаха да разбератъ полицейскитѣ шефове въ много режими.

Разсжденията нѣмаше да ми помогнатъ. А само следъ нѣколко мига и азъ щѣхъ да бжда въ коравитѣ ржце на разяренитѣ стражари, на които бѣхъ отнелъ тая нощь сѣня. Азъ ги разбирахъ и имъ съчувствувахъ. Но тѣ не ми отговаряха съ сжщата взаимность.

Полицейскитѣ групи, като че ли подозираха, какво, само на нѣколко крачки отъ тѣхъ, е гонениятъ бѣглецъ и тѣ се движеха така, че кордонътъ сигурно ме поставяше въ безизходность. Да се опитамъ да пробия кордона, тоя пжть нѣмаше да ми се удаде. Всички пжтища за бѣгство бѣха заприщени. Първазътъ подъ единъ прозорецъ, надвесенъ надъ главата ми, сочеше единствения изходъ. Скачайки върху първаза, азъ проникнахъ презъ строшенитѣ стъкла въ една спалня, кждето ме посреща съ изцъклени отъ страхъ очи една ужасена еврейска брачна двойка.

„Моли васъ . . . Моли, олеле, моли" . . . на развалень български езикъ и въ хоръ писукаха беднитѣ хора. Картината, въ своя трагикомизъмъ, бѣ твърде забавна. Но полицията сѣкашъ къртѣше входната врата. Поискахъ извинение, че ги бѣхъ обезпокоилъ и побързахъ да излѣза отъ стаята. Изминалъ нѣколко крачки изъ тъмния коридоръ, заизкачвалъ бързо стжпалата къмъ горнитѣ етажи, азъ чувахъ задъ гърба си войнствения викъ на евреина — „Айдукъ, айдукъ, какъ си смѣяло, дръжте го". . . Усмихвайки се, азъ знаехъ, че това бѣ оная свойствена на семитската раса проява на куражъ, която, въ този случай, бѣ предна-

значена за семейна консумация. На обиденото съпружеско достойнство, този малко закъснѣлъ героизъмъ бѣ крайно необходимъ.

Изкачвайки последнитѣ стѫпала на третия етажъ, азъ виждахъ колко безсмислено бѣ това бѣгство, което не водѣше къмъ никакъвъ изходъ. Ржкавицата, обаче, бѣ хвърлена.

Въ дъното на коридора, една полуотворена врата спрѣ погледа ми. Заключвайки се въ нея, азъ се вслушахъ въ приближаващия се шумъ. Нѣколко удара съ прикладитѣ на пушкитѣ се изсипаха върху вратата, стражаритѣ не се шегуваха.

Въ тоя моментъ, една спасителна идея ми идваше на помощь. Предприятието бѣ крайно рисковано, но това, което ме очакваше въ полицейскитѣ подземия, не бѣ за предпочитане.

Презъ отворения прозорецъ се виждаше вѫтрешната часть на двора. До стената на хотела, личеше малка пристройка, чийто ламаринен покривъ блѣщѣше въ лунната нощь. Твърде рискованъ шансъ, но шансъ. А още нѣколко удара и вратата щѣше да пропустне нахалнитѣ посетители. Въ този моментъ, безъ да мисля много, азъ се хвърлихъ отъ третия етажъ върху тенекиения покривъ на малката пристройка, убеденъ въ успѣшния изходъ на този опитъ.

Щастието на бѣглеца не искаше да ми изневѣри. Отървалъ се съ леки контузии, азъ бързо прехвърлихъ нѣколко огради и, окрилянъ отъ спасената си свобода, следъ малко дишахъ отново хладния морски въздухъ, изтегнатъ върху мекия килимъ на полската трѣва, далечъ отъ негостоприемния градъ.

Призори, като подозрителенъ пѫтникъ, наблюдаванъ отъ станционния персоналъ, очаквахъ влака за София, на първата станция следъ Варна.

*

Следъ дълга гонитба и приключения, ние съ Черноѣевъ, който се бѣ присъединилъ къмъ мене въ Червенъбрѣгъ, пристигнахме въ София, съ надеждата да проведемъ

замисленатa акция, за снабдяване съ бойни материали възстановенитѣ отъ насъ революционни комитети въ Македония.

Настанени въ удобното за обитатели като насъ жилище, въ двора на софийския хотелъ „Индустриалъ", и, укривани отъ съдържателитѣ на хотела, ние скоро превръщаме нашето скривалище въ главна квартира. Тукъ защрака, следъ две летаргични години, отново онзи животъ, съ който се отличаваха македонскитѣ революционни борби.

Два дни следъ нашето пристигане въ София, Кочо и Джемо, напуснали Враца, се присъединиха къмъ насъ.

*

Да обединимъ разпокъсанитѣ сили на освободителната борба въ името на великото дѣло, бѣ най-сѫществената работа, която ни предстоеше да извършимъ. Безъ видими идейни различия, разпокъсани на множество лагери, македонскитѣ дейци враждуваха помежду си като смъртни врагове. Тази вражда бѣ дала обилни и скъпи жертви.

Свободата на робитѣ не печелѣше нищо отъ тази понѣкога кървава междуособна братска разпра. Напротивъ, Македония губѣше ценни сили, а дейцитѣ, усилията си въ една безплодна и безсмислена свада.

Отъ хуриета насамъ, тѣзи борби бѣха стихнали, намалѣли, защото революционниятъ животъ въ Македония не бѣ кипѣлъ отъ две години съ предишния си жарь. Но следъ нашата дейность, наченала отъ есеньта, лагеритѣ отново се пробуждаха, едни, за да подпомогнатъ, а други, да изкористятъ, по старъ навикъ, наченатото.

София отново се превръщаше на удобенъ рингъ, върху който наизкачаха всевъзможни пехливани, търсещи щастие въ една позната и банална борба.

Аматьори и професионалисти, не държаха смѣтка за волята и сѫдбата на рефера, който въ този случай не бѣ никой другъ, освенъ България. Понѣкога, а това се случваше често, залисанъ въ играта си, нѣкой по-запаленъ борецъ стоварваше юмрука си върху рефера, убеденъ предварително, че това е едно безобидно тѣло, което имаше

ограничената функция — да следи играта на невъзпитанитѣ играчи и винаги да прощава и най-грубата некоректность.

При такива случаи и почти винаги, заедно съ ранения референъ, напущаха ринга, въ знакъ на благороденъ протестъ и нѣкои отъ играчитѣ. Тѣзи играчи почти винаги изхождаха отъ върховистки срѣди. Тѣ бѣха, може би несполучливо сравнение, и аматьоритѣ на ринга.

Професионалиститѣ, или по-право, революцията, като професия, вербуваше кадритѣ си въ своето болшинство изъ срѣдитѣ на всички революционни лагери. Но тѣхната маса нахлуваше изъ срѣдитѣ на вжтрешнитѣ.

Съмнителни революционери и всевъзможни лумпенъ-интелигенти, обосяли и изгладнѣли презъ мъртвия периодъ на революцията, сега отново навдигаха глава и размжтваха съ похватитѣ си чиститѣ води на нашето дѣло.

Онова, което бѣ свикнало да живѣе въ мжтилката, имаше очи, които най-добре виждаха въ мжтни води и ловѣха съ особена лекота плячката си. Съ тази плячка покъсно тѣ плуваха по повърхностьта на обществения и революционенъ животъ, смучейки отъ него жизнени сокове и разпръвайки въ въздуха зловонието на своята нравствена сжщность.

Азъ се страхувахъ за нашето дѣло съ Черноѣева, страхувахъ се и за самия него, отъ тъмния походъ на тѣзи, скрити въ мрежитѣ си, паяци.

Чувствахъ тѣзи мрежи на интригата, угодничеството, доноса и ласкателството, да се изплитатъ надъ нашето свидно, изградено съ толкова мжки дѣло. Паяцитѣ предпочитаха да останатъ скрити. Срещу тѣхното оржжие азъ бѣхъ безсиленъ.

*

Вдъхновявани отъ най-чисти намѣрения, ние протѣгахме ржка на всички страни.

Не трѣбваше да остане революционна група, която да не вземе своя горчивъ дѣлъ отъ нелестната борба срещу вѣковната тирания. Първи, които се притичаха на нашия

боенъ зовъ, както и очаквахме, бѣха върховиститѣ. Не закъснѣха да се отзоватъ и другитѣ.

Срещитѣ се редуваха една следъ друга. Състояли се въ домоветѣ на изпитани патриоти, като Петъръ Глушковъ и ротмистъръ Чонковъ, роднина—племенникъ на известния водачъ на улични демонстрации въ Пловдивъ—Чардафонъ, съвещанията обещаваха обилни резултати въ положителенъ смисълъ. Въ тѣзи памятни заседания, духътъ на братството и поуката отъ минали грѣшки, създаваха атмосфера на ентусиазъмъ и творчество.

Чрезъ свои представители, повечето революционни групи бѣха представени въ тѣзи заседания. Тукъ присѫтствуваха офицеритѣ: Дим. Думбалаковъ, Чонковъ и Бузуковъ; именитиятъ войвода Чернопѣевъ, Тане Николовъ, Джемо Самарджиевъ, Кочо х. Мановъ, Михаилъ Чаковъ, П. Глушковъ, Георги Занковъ, азъ и др. Като резултатъ отъ тѣзи съвмѣстни заседания, бѣ взето и приведено въ изпълнение решението, да бѫде издаденъ манифестъ, въ който да се прокламира единодушието и общото действие на всички ратници за освобождението на Македония.

Приподписанъ отъ всички, манифестътъ бѣ отпечатанъ и складиранъ въ нашето скривалаще. Следъ единъ день, този манифестъ щѣше да разнесе изъ всички свободни и поробени краища на Царството една рѣдка проява на българско единодушие. Но духътъ на разложението и пораженството не бѣ патентъ само на по-къснитѣ десетилѣтия. Този духъ бѣ напусналъ какавидното си състояние, за да прояде, като злокачественъ червей, символичнитѣ листа на маслиновото клонче, което този пѫть и чрезъ този манифестъ трептѣше надъ едно братско дѣло.

Групата на гризачитѣ, този пѫть водена отъ нѣкои типични представители на революционното мародерство и идейното разногледство, бѣ върхлетѣла върху стария революционенъ дѫбъ Чернопѣевъ и младата фиданка, идеалиста Джемо.

Спекулирайки съ недоносенитѣ, безсмислени и антибългарски идеи на автономизма, плуващи едновременно и въ водитѣ на единъ смѣтенъ и за самитѣ тѣхъ федерализъмъ, тѣзи безидейни бездѣлници и авантюристи, виждаха въ избистряне на революционнитѣ води края на тѣхното прескжпо платено „комитаджийство“ изъ София и чужбина.

Дѣлото на българитѣ бѣ дѣло чуждо на търгашитѣ съ идеалитѣ на българството. И тѣ, взимайки открито участие въ изграждане цѣлостьта на нашата акция, подмолно бѣха работили, за да осуетятъ братското разбирателство. Премного интригували, тѣ бѣха разчоплили съ нечуванъ садизъмъ незаздравялата рана на нѣкогашнитѣ разногласия, която съ толкова усилия бѣхъ лѣкувалъ успѣшно отъ Солунъ до Бѣласица.

Рецидивизма на гризачитѣ излѣзе по-силенъ. На другата нощь следъ отпечатването на манифеста, когато се завръщахъ отъ една другарска среща, азъ бѣхъ поразенъ отъ това, което заварихъ. Вратата на тайната ни квартира стоеше разтворена и съ разбита брава, а пакетитѣ съ манифеста задигнати. Черноп'евъ и Джемо сжщо отсжтствуваха. За мене бѣ ясно всичко. Тѣ бѣха се поддали и сега, движени отъ най-възвишенъ идеализъмъ, на най-безскрупулнитѣ мародери въ македонското дѣло.

*

Оставили въ залогъ на младотурцитѣ идеалитѣ на македонскитѣ българи, санданиститѣ живѣеха на широко съ полученитѣ отъ турското правителство сребърници. Тѣхнитѣ другари отъ София се мжчеха да удължатъ днитѣ на пировата имъ победа, като разкжсваха безмилостно всѣка обединителна инициатива.

Победата надъ едно патриотично българско дѣло, бѣ изнесена отъ двама българи и нѣколколцина тѣхни сподвижници.

Единъ, иначе добъръ националистъ, Георги Занковъ и Антонъ Страшимировъ, готови да „паднатъ“ въ защита на македонската независимость, воюваха съ непростени срѣд-

ства и съ нескривана омраза срещу онѣзи, чийто идеалъ презъ всички времена бѣ, да осжществятъ единството между борцитѣ за успѣшния край на борбата.

Такава необикновена мжсть и ненависть, можеха да изпитватъ само уродливи хора, за които нѣмаше нищо свето, нищо възвишено и никакъвъ идеалъ въ живота и въ свѣта, освенъ тѣхния личенъ интересъ. Но това тѣхно минало, нѣмаше да имъ попречи по-късно да пълзятъ, устремени къмъ върховетѣ на българската общественость, съпровождани отъ мълчаливото презрение на тѣзи, които ги познаваха.

Кжсата паметь, обаче, на това добродушно българско племе, съ всичкитѣ добродетели и недостатъци на славянската си раса, бѣ забравило или простило историческитѣ престжпления на много голѣми грѣшници и блудни синове.

Къмъ дребнитѣ си изчадия, България бѣ още по-пренебрѣжителна.

За минали „заслуги", за „високъ патриотизъмъ", за доказано писателско бездарие, за чудовищна непоследователность и безхарактерность, единъ парламентаренъ калабалъкъ по-късно даде на Антонъ Страшимировъ и народна пенсия.

Другиятъ герой на това скандално дѣло — Георги Занковъ, може да сумира революционната си и обществена кариера въ нѣколко биографични редове. Така, като революционеръ, той бѣ влѣзалъ въ Македония въ четата на Сандански и следъ нѣколко дни, разбралъ, че четничеството не е само авантюристична виходка, изпадналъ въ малодушие, бѣ пожелалъ да се завърне въ познатото интригантско блато въ София.

Войводата Стою Хаджиевъ, по волята на Сандански, бѣ наложилъ 25 тояги по срамнитѣ мѣста на злополучния комита и съ това се бѣ приключила конфузната му революционна екскурзия. На общественo поприще, неговитѣ дарования му отредиха едно отъ най-невзрачнитѣ сжществувания.

Не по-малка подла и пакостна бѣ и ролята, на единъ другъ голѣмъ „патриотъ", единъ известенъ циникъ отъ Со-

фийскитѣ улици и кафенета, който цѣлъ животъ живѣ на гърба на Македонското дѣло.

Този декласиранъ типъ, лишенъ отъ всѣкакъвъ моралъ, бѣ готовъ да служи на всѣки, който би му осигурилъ издръжката. Така, той бѣ единъ отъ нераздѣлнитѣ сателити — — паразити на незамѣнимия македонски водачъ Борисъ Сарафовъ, отъ когото се отказа, като Петъръ отъ Христа, следъ смъртьта му.

По-късно той изреди всички македонски щабове и се поставя въ услуга на всички македонски водачи, които, следъ като му прекратяваха субсидиитѣ, напускаше и ругаеше.

Не искамъ да правя достояние името му на грядущитѣ поколѣния, защото то възбужда само погнуса; съвременницитѣ му не веднъжъ сж били свидетели на неговитѣ цинични издевателства, но за голѣмо съжаление, малцина сж се отвращавали отъ това. Името му не ще остане въ историята на македонската борба, но пакоститѣ му сж изтълбали незаличими рани въ тѣлото на Македония.

* * *

Следъ печалния край на обединителната акция, софийската полиция, която не желаеше да ме забрави, бѣ побързала да ме залови, използувайки небрежната ми предпазливость.

Едно интернирване въ Никополъ ми откриваше непоносимата радость, да се любувамъ отъ високия български брѣгъ на тихия и мжтнозеленъ Дунавъ; да разхождамъ погледа си изъ отвждната ромънска равнина и да размишлявамъ върху превратноститѣ на сждбата, изправенъ предъ археологичнитѣ остатъци отъ всемогжщието и славата на древнитѣ римляни.

Но ако на могжщия Римъ нѣкога е билъ потрѣбенъ Никополъ като важенъ стратегически пунктъ, кждето гарнизонътъ имъ е убивалъ часоветѣ си въ войнишко бездѣлие, или всевъзможни игри и пиршества, то моитѣ дни въ

този тихъ и замрѣлъ сега провинциаленъ градецъ, се нижеха само въ мисли за бѣгство.

Замисленото скоро бѣ сторено. Първата цель бѣ Русе. Въ Русе, обаче, случаятъ ме натъква на единъ добъръ приятель, русенски училищенъ инспекторъ. Трогнатъ отъ участьта ми, участь на подгоненъ звѣръ, моятъ другарь, следъ нѣколко дни, успѣ да ме назначи учитель въ село Кривина, бѣленско,

Единъ избѣгалъ арестантъ, диренъ отъ полицията, на държавна служба? За онѣзи времена и за тогавашната полиция това бѣ твърде възможно. Като селски даскалъ на менъ ми предстоеше единъ режимъ и едно занимание далечъ по-за предпочитане предъ незавидната сждба на заточеника.

*

Народенъ учитель въ село. . .

Имахъ представа за онова, което ми предстоеше. Онзи ентусиазъмъ, който вдъхновяваше всѣки новъ учитель, ми отсжтствуваше. Главоломни проекти за „нечувана“ и „невиждана“ просвѣтна работа всрѣдъ „прекрасния“, но „забравенъ отъ всички народъ“, не ме въодушевляваха, защото „добриятъ“, „прекрасенъ“, но „забравенъ народъ“, съвсемъ не бѣше нито премного добъръ, нито така много прекрасенъ.

Тоя народъ, съ своята страшна разрушителна и съпротивителна сила, бѣ стопявалъ най-благороднитѣ пожелания на хиляди смѣли ентусиазисти и фантазьори.

Въ безумния си стремежъ да превърне българина въ холандецъ, или датчанинъ, или нѣкакъвъ тамъ европеецъ, споредъ вкуса на отдѣлния учитель, последниятъ срещаше отпреде си една необработена народна цѣлина, която му отправяше въпросителния си тжпъ погледъ, изпепеляващъ всѣка надежда, всѣка воля за работа. И най-често се случаваше, културниятъ походъ на хилядната учителска армия отъ своеобразни донъ — кихотовци, да се завръща оголена отъ идеалитѣ и мечтитѣ си, понесла трагедията на разочарованието и последнитѣ здрави остатъци отъ бѣлитѣ си дробове.

Обичахъ и тогава, съ сѫщата неотслабваща сила, своя народъ, както и сега. Не веднъжъ бѣ висялъ живота ми на косъмъ за него. Но азъ го познавахъ доста добре, за да си въобразявамъ, че отъ деня, въ който азъ ще почна да го възпитавамъ той ще се преобрази.

Шопъ, тракиецъ, мизиецъ или македонецъ, той се би по бойнитѣ полета съ скитската стихия на старитѣ българи. Въ културнитѣ полебрани, обаче, той не можеше да удиви свѣта съ сѫщо така стихийни придобивки. Неговитѣ учители забравяха, че той бѣ прекаралъ и едно петвѣковно робство, въ което бѣ загрубѣла душата му и се бѣ формирала нова, робска психика.

Безъ да давамъ просторъ на въображението си, азъ започвахъ работата си, като народенъ учитель на село, съ онова съзнание, съ което се изпълнява единъ дългъ, еднакво забавенъ, полуприятенъ, разнообразяванъ отъ досадата.

Ученолюбивитѣ деца на село Кривина щѣха да иматъ тая година за учитель единъ полупедагогъ и едновременно стопроцентовъ четникъ, който отъ основнитѣ принципи на педагогиката практикуваше твърде често при обучението и възпитанието, архаичното и провѣрено начало — боятъ.

Следъ безуспѣшната интервенция на кметъ, попъ и селски чорбаджии, резултатитѣ отъ моето спомагателно образователно и възпитателно срѣдство бѣха повече отъ положителни въ поведението и успѣха на ученицитѣ.

Учебнитѣ занаятия продължаваха почти презъ цѣлия день. Въ училищнитѣ занимания азъ гонѣхъ скуката, а сополивитѣ кривинчета съ зяпнали уста слушаха най-живописни описания по георграфията и историята, не само на България, а и на онния страни, въ които случаятъ ме бѣ отвличалъ.

Моитѣ „лекции“, лека—полека, се превръщаха на нѣщо като публични беседи, посещавани отъ всички селяни.

Враждата на последнитѣ къмъ учителя — харамия, трансформираше въ една живо изразена симпатия и преклонение предъ „най-учения“ даскалъ въ околностьта. Съ такава репутация и съ спечеленото довѣрие, азъ упражнявахъ

освенъ учителския занаятъ и една оригинална диктатура въ Кривина, като се мжчехъ да давамъ тонъ и въ администрирането на общината. Но въпрѣки довѣрието и симпатиитѣ, съ които ме окржжаваха, селянитѣ въ душата си вѣрваха, че въ Кривина е налетѣлъ единъ смахнатъ симпатяга, на чиито сълудничави „реформи" не бѣ нуждно да се реагира. Даскала скоро щѣше да си върви, а съ него заедно щѣше да се пръсне и сапунения „мехуръ" — „реформаторското му дѣло".

* * *

Между това, една предизборна трѣска вързлуваше надлъжъ и наширъ изъ България. Далечното ехо на агитационнията сигналъ отъ София долиташе и до устието на Янтра. Една огромна маса отъ нахални партизани, подъ най-пъстроцвѣтни знамена, въ защита на котерийни интереси, напущаше столицата, или градоветѣ, за да се впусне като тъмна лавина по непокварения лобъ на народната цѣлина.

На Фердинандъ по това време бѣ нуждно ново правителство. Личниятъ режимъ вече обезличаваше партийнитѣ водачи и обезглавяваше партийната общественость на България, за да разчисти пжтя на една амбиция, която бѣ започнала съ тържествена клетва въ Търново и завърши съ Добро-поле.

Изборитѣ бѣха необходими на новитѣ шахматни пионки на монарха. И тѣ трѣбваше да впрѣгнатъ усилията си, за да се сдобиятъ съ „народното довѣрие".

Неудържимиятъ нагонъ къмъ властьта, съпроводенъ отъ най-цинични инстинкти, се обличаше често въ хрисима и благоприлична партийна идеология, като изтъкваше нѣкаква набързо скърпена политическа платформа. Но не всички държеха на това благоприличие. Нѣкои искаха властьта заради самата власть и когато нѣмаше съ какво да оправдаятъ претенциитѣ си, тѣ спираха, просто на просто, предъ неглижирания си копнежъ къмъ властьта. И често този копнежъ бѣ възнаграждаванъ отъ единъ владетель, въ чиито нѣмски жили течеше тъмно-синята кръвь на Бурбонитѣ.

*

Изборният день наближаваше. Като притисната отъ градоносенъ облакъ, атмосферата въ селото се тресѣше предъ настжпващата изборна буря. Въ бѣсно надпреварване, всевъзможни агитатори, съ погнусяващъ словесенъ материалъ, разнасяха една злокачествена морална поквара.

Селскиятъ мегданъ въ Кривина, събираше отъ време на време селскитѣ чорбаджии и бездѣлници, които имаха единствената задача, да бждатъ постоянна и неизмѣнна аудитория на партийнитѣ агитатори.

Но срѣдъ вонящото блато на деморализираната партизанщина, разцъфваше съ изненадваща прелесть едно „политическо цвѣте".

България, която бѣ дала презъ второто българско Царство, при една идентична политическа обстановка, като жива народна реакция — богомилството, сега реагираше съ едно ново политическо учение, което заливаше страната, поглъщано жадно отъ народнитѣ маси. И това учение, чиито първи апостоли, въ лицето на Янко Забуновъ, Димитъръ Драгиевъ и други, само преди нѣколко години го разнасяха тайно, като скжпа реликва и показваха само на избрани, сега, тази политическа ересь, заразяваща епидемично маситѣ съ новитѣ си социални мотиви, бѣ намѣрила вече хиляди последователи.

Все по-настойчиво и по-настойчиво, въ хармонично съчетание съ ржста на земледѣлското движение, се налагаше на общественото внимание, въ нѣкакви неестествени контури и политическата фигура на единъ отъ земедѣлскитѣ водачи — Александъръ Стамболийски.

Този човѣкъ хвърляше постепенно сѣнката на едрия си ръстъ върху онѣзи, които първи бѣха възвестили рождеството на едно социално вѣрую.

Първоапостолитѣ на това вѣрую, обаче, се бѣха задоволили, всрѣдъ едно просторно политическо поле, да преоратъ и засѣятъ само единъ незначителенъ кжсъ. Но следъ появата си, Стамболийски оцвѣти идеологията на селското

движение, отстрани епитропския и бавно-подвиженъ характеръ, какъвто то бѣ придобило, смѣни началната скорость, приобщи го съ живота, внесе практиченъ елементъ въ теоритичнитѣ построения на земледѣлската идеология, прелѣ въ венитѣ на анемичното тѣлце на Б. З. Н. С. своята темпераментна кръвь и на края вмъква могжщата пружина на всѣки политически успѣхъ — демагогията. Това импонираше на селскитѣ маси и тѣ се увличаха следъ човѣка, който, чрезъ витийството на вдъхновеното си слово, събуждаше надеждитѣ и ентусиазираше волитѣ за изграждане на единъ свѣтъ, въ който, справедливото разпредѣление на благата и труда, щѣше да донесе мечтаното щастие на земята. И това не бѣха само приказки. Този човѣкъ имъ сочеше и пжтя — дружбата и кооперацията.

Другитѣ партийни водачи и агитатори идваха въ село само когато наближеха изборитѣ. Стамболийски и неговитѣ другари бѣха между народа постоянно.

Другитѣ партии изтръгваха гласоветѣ на селянитѣ, за да заграбятъ чрезъ гласоветѣ имъ властьта. Б. З. Н. С., когато участвуваше въ изборитѣ, искаше гласоветѣ имъ, не за да заграбва властьта, а само да упражнява контролъ върху партизанско-грабителскитѣ инстинкти на партийнитѣ власти чрезъ върховния контроленъ и законодателенъ институтъ — Народното Събрание.

Моралниятъ престижъ на Земледѣлския съюзъ и водачитѣ му растѣше непрекжснато. Смѣлостьта и енергията на Стамболийски му придаваха рѣдко обаяние всрѣдъ българското селячество.

Така бѣ поне тогава.

*

Хубавъ слънчевъ день. Последенъ праздникъ предъ изборната дата. Следъ отпускъ църква нѣкакъвъ партиенъ агитаторъ, старъ и изпеченъ адвокатъ, се мжчи да направи събрание. Слушатъ го малцина, още по-малко го изпращатъ. За мене е ясно, ясно става и на агитатора, че село Кривина нѣма да даде гласа си и за неговата партия. Но за кого

ще гласува Кривина? Агитаторитѣ се редуваха единъ следъ другъ вече толкова време и никой не събуждаше ентусиазъма на кривинчани. Нѣмаше да чакамъ дълго, за да наситя любопитството си.

*

Привечерь, сѫщия день, единъ младъ и сухъ селянинъ, съ загорѣло отъ слънцето лице и уморенъ видъ, пристигна въ селската кръчма. Любопитството на селянитѣ къмъ новодошлия и обичайнитѣ въ такъвъ случай въпроси, се сипѣха върху уморения пѫтникъ, който освежаваше силитѣ си съ малко шише сливовица. Въпрѣки видимата си умора, пѫтникътъ не скѫпѣше отговоритѣ си. Той се интересуваше за посѣвитѣ, за поминъка, говорѣше за тежкитѣ данъци, разпитваше кои партийни агитатори сѫ минали и на края попита, може ли и той да каже нѣколко думи предъ кривѣнчани.

Този пѫтникъ, който бѣше облѣченъ като тѣхъ, който говорѣше тѣхния диалектъ, който, вѣроятно, бѣ изъ бѣленскитѣ села и така разумно и интересно мислѣше и си обясняваше нѣщата, спечели сърдцата на присѫтствуващитѣ. Въ Кривина до тогава бѣха слушали за една нова, селска партия, но при тѣхъ никой отъ тѣзи агитатори не бѣ идвалъ. На всички бѣ явно, кой ги бѣ посетилъ.

Нѣколцина селяни хукнаха изъ селото да оповестятъ събранието.

Мълвата бѣ извършила своето. Скоро селскиятъ мегданъ предъ кръчмата почернѣ отъ народъ. Цѣлото село се бѣ стекло да чуе селянина — агитаторъ. Последниятъ излѣзе отъ кръчмата, качи се на едно трикрако столче и почна забавната си речь.

Ораторътъ оплакваше черното селяшко тегло, жалѣше народната пара, която властьта събираше като данъци отъ селянията, „за да шиятъ гражданитѣ на мѣрзеливитѣ си жени копринени фистани".

И още съ първитѣ си думи, земледѣлскиятъ агитаторъ впи ноготитѣ си въ сърдцата на селската си аудитория.

Една дива френезия отъ одобрителни викове разтърсваше близката околность.

„А само пари за скжпитѣ фистани ли дава селянията? — Не“ — викаше ентусиазираниятъ ораторъ. „И кръвьта и потьта ни изсмукаха гражданитѣ. Това не стигаше, ами и децата ни за живи роби цанятъ да имъ слугуватъ. Роби ли сме ние въ тая държава? До вчера на турцитѣ, днесъ на гражданитѣ“. . .

Словото на агитатора, бѣ извително, зло, злобно и опасно. Раздвижилъ тъмнитѣ човѣшки инстинкти, въодушевилъ слушателитѣ си, този, на гледъ простичекъ човѣкъ, си служеше добре съ психологията на тълпата. Тя се бѣ разлѣла въ ржцетѣ му като меко аморфно тѣсто и той можеше да му даде желаната отъ него форма. Формата, обаче, бѣ готова — ученията на селското освободително движение въ България — Б. З. Н. С., и земледѣлскиятъ агитаторъ просто изсипа душитѣ на кривинчани въ оранжевия съсъдъ.

Село Кривина стана тая вечерь една отъ стотицитѣ крепости на земледѣлското движение

*

Правителственитѣ предизборни маневри започнаха. Бѣха пуснати въ ходъ всички онѣзи срѣдства, които даваше като продуктъ специалната изборджийска лаборатория на всѣка властвуваща партия.

Най-оригинални екстракти бѣха провѣрявани надъ овчедушното търпение на маситѣ. Всичко каквото можеше да измисли единъ партизанинъ, за да бжде удължена властьта на партията му, бѣше веднага използувано отъ официалната власть. Село Кривина трѣбваше да вкуси единъ отъ тѣзи екстракти, изработенъ въ бѣленския клонъ на централната изборна лаборатория.

Въ надвечерието на изборния день, безъ да има повече единъ боленъ въ Кривина, или околнитѣ села отъ коремен тифъ, Кривина бѣ обявена за заразена отъ тифъ.

Маневритѣ на властитѣ бѣха простовато и грубо скроени. Кривинчени, които бѣха оказали такъвъ горещъ приемъ на земледѣлския агитаторъ, трѣбваше да бждатъ извадени отъ строя. Карантината щѣше да ги отдалечи най-ефикасно отъ изборната урна.

На другия день призори, като председатель на изборно бюро въ съседното до Кривина село Беляново, кждето трѣбваше да гласуватъ нѣколко съседни села, азъ напуснахъ Кривина, съ чувство на омерзение предъ вандалския актъ на полицията, която бѣ обградила селото и не пропущаше никой да излѣзе. На пжть за Беляново, бързахъ да приведа въ изпълнение едно решение, което бѣхъ взелъ презъ нощьта. Още при пристигането си на избирателния пунктъ нареждамъ свикването на селската милиция и я повеждамъ къмъ Кривина. Качеството ми на председатель на изборно бюро ми даваше доста права презъ изборния день.

Само следъ единъ часъ, малката полицейска група, която бѣ обсадила Кривина, бързо се оттегляше отъ селото въ изисканъ порядъкъ. Кривинчани бѣха „освободени". Сега тѣ масово се стекоха въ избирателния пунктъ и бързаха да упражнятъ осветенитѣ си отъ Конституцията права.

Вечерьта, правителственитѣ и нѣкои опозиционни партийни застжпници, съ затаенъ дъхъ чакаха резултатитѣ отъ избора. Онзи важенъ ритуалъ, който придружава отварянето на избирателната кутия, бѣ претупанъ набързо. Отварянето на пликоветѣ и разпредѣлянето на бюлетинитѣ вървѣше съ свѣткавична бързина. Цвѣтнитѣ купчинки отъ бюлетини растѣха. Но една отъ тѣхъ изкривяваше отъ злоба лицата на правителственитѣ и опозиционни застжпници. Оранжевата купчина, като Вазовата „Грамада", сѣкашъ отправяше проклятието си къмъ правителство и котерии.

„Япончетата"[1]) грабнаха изборната победа. Правителството бѣ бито. Политическитѣ котерии смазани и може би, за пръвъ и последенъ пжть изъ този край, народната воля

[1]) Това бѣ прозвището на земледѣлскитѣ бюлетини.

бѣ свободно изразена подъ моето зорко око и помощьта на народната милиция.

Последствията отъ моята постѫпка не ме интересуваха. И безъ това наскоро привършваше учебната година. Учителството не бѣ мечтаната кариера. Революционнитѣ борби бѣха навлѣзли вече въ нова фаза и всичкото ми внимание бѣ насочено тамъ. Властитѣ отъ своя страна отдавна бѣха забравили за сѫществуването ми и очакваниятъ край на учебната година щѣше да ме отзове на желаната революционна плоскость, отъ която случаятъ бѣ ме откѫсналъ.

* * *

Времето протичаше съ мѫчителна бавность. Едва дочаквахъ последнитѣ десеть дни на училищнитѣ занятия, когато една тифузна епидемия заля наистина цѣлия край. Полицията бѣше „пророкувала“ вѣрно. Но сега, при действителна епидемия, властитѣ, не само, че не охраняваха съ полицейски кордони селата, но не изпращаха поне единъ фелдшеръ.

Кривина бѣ жестоко поразена отъ епидемията. Липсата на елементарни хигиенични условия улесняваше разпространението ѝ. Запознатъ отчасти съ проявитѣ на болестьта и съ методитѣ на лѣчението, обхождамъ болнитѣ и давамъ познатитѣ ми наставления.

Станалъ лѣкарь по неволя, азъ трѣбваше скѫпо да изплащамъ нахалната си дружба съ Ескулапа. Коварната болесть отъ своя страна, си отмѫщаваше за пренебрежителното ми държание съ нея.

Заболѣхъ и азъ.

Но моето лѣчение вървѣше по-добре. Въ селото бѣше пристигналъ най-сетне единъ лѣкарь, който напрѣгаше усилията си, да се справи съ тифозната напасть.

Епидемията, подгонена отъ лѣкаря и отъ коравитѣ жители на Кривина и околнитѣ села, постепенно отслабваше.

Следъ нѣколко седмично тежко и мѫчително боледуване, азъ напущахъ този прекрасенъ кѫтъ край бързитѣ и бистри води на Янтра, за да се хвърля отново въ буй[illegible]

потокъ на революционнитѣ борби, или по-право, въ мжтния виръ на живота.

* * *

На 5 юний 1911 година, коалиционното правителство на Гешева изнесе неоспорвана изборна победа въ изборитѣ за V-то Велико Народно Събрание.

Правителството се готвѣше да измѣни Конституцията, въ връзка съ чл. 17, който разширяваше прерогативитѣ на Държавния глава и да даде народна санкция, както на Независимостьта, така и на Царския санъ на довчерашния български князъ.

Великото Народно Събрание бѣ свикано на 9 юний въ старопрестолно Търново. Нѣкогашната столица на българскитѣ царе щѣше да види, както импозантниятъ дебютъ на първия български царь отъ III-то Българско Царство, така и възхода на една политическа звезда, която отскачаше високо на хоризонта, тласната отъ трамплина на единъ исторически парламентаренъ скандалъ.

Това бѣ звездата на Стамболийски.

По волята на едно могжщо болшинство, Великото Народно Събрание искаше да установи една традиция, която не накърняваше съ нищо, нито буквата на Конституцията, нито свободолюбивитѣ чувства на народа.

Царьтъ трѣбваше да отправи едно приветствие до народнитѣ представители въ деня на откриване Събранието. Правителствената опозиция, обаче, не искаше да пропустне единъ удобенъ моментъ, да подчертае предъ широкитѣ народни маси своето борческо настроение, чрезъ една замислена акция. Единъ ударъ върху Фердинанда щѣше да даде шуменъ отгласъ и огромна популярность на тая акция.

Мотивировката бѣ готова. Така наречената лѣва опозиция, състояща се отъ земледѣлци, социалисти и радикали, бѣ спекулирала отдавна, както съ членъ 35 отъ Конституцията, въ който се третираше сюжета за цивилната листа на Царя, така и съ чл. 17 отъ сжщата, чието измѣнение фактически не даваше никакъвъ превесъ на силитѣ въ полза

на Короната за смѣтка на законодателното тѣло и отговорното правителство. И сега, когато погледитѣ на цѣлъ народъ бѣха отправени къмъ Търново, ефектътъ отъ единъ протестъ, отправенъ срещу Царя и въ лицето на Царя, трѣбваше да даде едно зрелище, което, дълги години слѣдъ това, щѣше да бѫде експлоатирано отъ цѣлата опозиция, като крупенъ политически активъ, като героиченъ епизодъ отъ единъ цикълъ борби.

Добре подготвенъ, инцидентътъ между опозицията, отъ една страна и Царя и болшинството, отъ друга, се разрази още въ самото откриване заседанията на Събранието.

Единъ изработенъ текстъ отъ протеста на опозицията трѣбваше да бѫда прочетенъ при първитѣ думи презъ време приветствието на Царя. Но за това се искаше куражъ. Тѣзи, които „смѣло“ бѣха редактирали протеста — Найчо Цановъ, Янко Сакъзовъ и други, предъ респектиращата фигура на Фердинанда и огромното болшинство, подгонени отъ единъ вулгаренъ страхъ, се отказваха отъ привилегията да събиратъ плодоветѣ на една, може би, скѫпо заплатена популярность и тѣ предпочетоха да изнесатъ борбата чрезъ якитѣ мишци на Стамболийски.

Прословутиятъ протестъ бѣ ималъ дословно следното съдържание: „Ние протестираме, въ името на българския народъ и на неговия суверенитетъ, че въпрѣки изричния текстъ на Конституцията, Вие, г. Председателю, позволявате на княза да открие В. Н. Събрание“.

* * *

На 9 юний, въ момента, когато Фердинандъ, съ наложенъ на главата си калпакъ, отправя приветствието си къмъ депутатитѣ, посрещнатъ съ възторжени овации отъ тѣхъ, бива внезапно прекѫснатъ отъ единъ почти истеричен викъ: „Г-да министри, на основание чл. 127 . . .“ и думитѣ на човѣка, който бѣ надалъ викътъ си отъ лѣвитѣ банки на заседателната зала, потънаха въ едно развълнувано море отъ аплодисменти въ честь на Царя.

350 депутати отъ болшинството съ дива френезия аплодираха Фердинанда. 70-тѣ опозиционери бѣха смутени. Галерията сжщо аплодираше Царя. Дипломатитѣ отъ ложитѣ следѣха съ напрегнато любопитство тая спонтанна проява на народна адмирация къмъ единъ държавенъ вождъ.

Следъ този драматиченъ моментъ, обходилъ съ погледъ залата, Царьтъ, спрѣлъ за мигъ взора си въ Царската ложа, отъ кждето наблюдаваха сцената Царицата и князъ Кирилъ, следъ това, пренесълъ погледа си върху Стамболийски, който бѣ провокиралъ това импровизирано тържество, сѣкашъ му отправяше вмѣсто упрѣкъ своята признателность.

Прочелъ приветствието си, Фердинандъ, слизайки отъ трона, се бѣ отправилъ къмъ лѣвицата, придружаванъ отъ Гешева. Залата бѣ проследила съ трепетъ и затаенъ дъхъ стжпкитѣ му. Д-ръ Кръстю Раковски, човѣкътъ, който, следъ по-малко отъ десеть години, миналъ презъ вихъра на една гигантска революция, бѣ станалъ държавенъ глава на четиридесеть милионна Украйна, въ 1911 година, като скроменъ български журналистъ — редакторъ на социалистическия вестникъ „Напредъ", изгубенъ между пъстрата публика на галерията, ето какъ описва, следъ кратка увертюра, реакцията на Фердинанда къмъ постжпката на Стамболийски:

. . . . „Княза се приближи до г. Гешева, който стоеше изправенъ предъ банкитѣ на лѣвицата и захвана да разговаря съ него. Следъ това княза направи две крачки къмъ мѣстото, гдето стоеше г-нъ Стамболийски, тури си пенснето и го погледна втренчено — каква снизходителна ирония имаше въ този погледъ.

Тази сцена живо ми напомни авантюритѣ на Гъливера въ страната на великанитѣ, единъ отъ които го сложилъ на дланьта си и захванялъ да го разгледва.

Съ подобно любопитство, въ което имаше и ирония и презрение, гледаше князъ Фердинандъ презъ своето пенсне на г-нъ Стамболийски, като на нѣкое рѣдко насекомо"...

Следъ церемонията на откриването, напущайки Събранието, Фердинандъ още веднажъ бѣ кръстосалъ погледа си

съ Стамболийски — сцена така красиво описана отъ Кр. С. Раковски — изказвайки предъ придружаващитѣ го, желанието да стисне ржката на човѣка, който бѣ станалъ причина да бждатъ изразени по такъвъ непринуденъ начинъ народнитѣ симпатии къмъ Монарха.

Но отъ равносмѣтката нѣмаше недоволни.

И Царьтъ, и Стамболийски бѣха излѣзли съ по една огромна морална победа отъ различно естество.

Сега вестницитѣ, безъ контролъ и безъ чувство на отговорность, коментираха случилото се. Лѣвата опозиционна преса надаваше тревожни сигнали и сипѣше ругатни върху Фердинанда. Дѣсната опозиция и правителството водѣха отбраната си и тази на Царския институтъ крайно неудачно.

Демагогията на лѣвичарството бѣ страхотна по размѣри. Нейната агитация проникваше срѣдъ народнитѣ недра и подравяше устоитѣ на държавния строй. Но всички стрели бѣха насочени къмъ трона. Гласоветѣ за република се надаваха отъ партийни щабове толкова по-настойчиво, колкото по-апатично се отнасяха къмъ този въпросъ народнитѣ маси.

Невъзмутимъ и спокоенъ, тронътъ стърчеше здравъ и непоклатимъ, заобиколенъ отъ преданностьта на единъ народъ, който губѣше всѣка нормална представа за държавната организация, ако по върховетѣ й липсваше сиянието на българската царска корона. Фердинандъ носѣше тази корона съ едно безизкуствено достойнство, изпълващо софийския дворецъ съ сдържаното си великолепие.

Фердинандъ, който съ широката си култура, произходъ и държание, бѣ спечелилъ заслужено своята европейска популярность и респекта на поданицитѣ си, прецизно гадаеше дълбокия смисълъ на максимата — „Насилието не е изразъ на сила, — нито дава силата". И монархътъ почти не си служеше съ това жестоко и безрезултатно срѣдство.

Но Царьтъ бѣ превъзходенъ обектъ, върху когото можеше да се насочи безъ рискъ всѣко хулиганско перо.

Партийнитѣ водачи, останали безъ всѣка популярность всрѣдъ народа, когото бѣха разочаровали нееднократно, търсѣха евтината слава на онзи нахаленъ малъкъ герой-псе, отъ баснята за слона и мъничето.

Освенъ тѣзи подбуди — да бжде регистрирана предъ обществото борческата имъ натура — партийнитѣ водачи обикновено предприемаха тѣзи хулигански походи, съ интимната мисъль, „да сплашатъ Фердинанда."

Фердинандъ, обаче, добре четѣше между редоветѣ на тѣзи застрашителни статии съ наивно-републикански сюжетъ, които бълваха отъ колонитѣ на партийнитѣ органи огънь и жупелъ срещу „личния режимъ" на Фердинанда. И отъ прочетеното между редоветѣ на тѣзи катастрофически и кръвожадни статии, обикновено прозираше една срамна оферта за власть, загатната въ най-кроткитѣ тонове на молбата.

Фердинандъ бѣ чувствителенъ къмъ този родъ молби. Той разсъбличаше отчаенитѣ врагове на личния режимъ и раздаваше често властьта на онѣзи, които най-много настояваха за нея. Но обикновено, онѣзи, които водѣха пунически войни срещу Царя, за власть, когато я получеха, незнаяйки какъ и, невежи, за да я оползотворятъ, обичайно поемаха по наклонената плоскость на користьта, безчестието и грабежа. Когато това ставаше вече нетърпимо и тѣ трѣбваше да бждатъ изхвърлени отъ управлението, тогава начеваше старата пѣсень за „личния режимъ", изпълнявана отъ дрезгавитѣ гласове на изхвърленитѣ партийни водачи.

Ултра-демократичната конституция и единъ модеренъ монархъ, раждаха оная разрушителна психика, която превръщаше понятието свобода въ слободия.

Слободията, отъ своя страна, следваше да хвърли тъмното петно на своята нечиста сѣнка върху политико-обществения животъ на страната.

Единъ невъзможенъ, неврастенично-истериченъ жаргонъ, разливаше съдържанието си изъ колонитѣ на партийната преса.

Въ взаимни борби, презъ глава, въ изтощителна надпревара, всевъзможни партийни щабове, улесняваха жестокия процесъ на моралното разложение и поквара.

Гангрената растѣше. Обществениятъ организъмъ линѣеше, рискуващъ да загине. Една историческа епопея, обаче, щѣше да раздвижи скрититѣ национални енергии и да отстрани опастностьта.

България, прочее, не е едно поколѣние, нито е ограничена въ рамкитѣ на две или три десетилѣтия.

*

Но въ сѫщото време, когато България се тресѣше отъ предизборната треска, македонскитѣ революционери продължаваха своята дейность въ Македония и разстройваха съ набѣгитѣ си болния организъмъ на турската империя.

Не дълго следъ задигането на манифеста отъ тайната ни квартира, Христо Чернопѣевъ и Джемо Самарджиевъ бѣха минали границата, отдавайки се отново на онази чисто революционна работа, която нѣмаше нищо общо съ търговскитѣ представители на В. М. Р. О. въ София и другаде.

Мѣстото на истинския революционеръ не бѣше между тълпата шмекери и бохеми, които най-често минаваха границата, само, за да се сдобиятъ съ званието революционеръ.

Чернопѣевъ и Джемо се бѣха измъкнали изъ блатото, за да прочистятъ душитѣ си въ стихийнитѣ води на революцията.

Този пѫть, обаче, вмѣсто въ струмишко, кѫдето заедно бѣхме бродили презъ зимата, и кѫдето бѣхме пробудили надеждата, че втори пѫть, когато минемъ, следъ насъ ще следватъ българскитѣ войски, Чернопѣевъ сега бѣ предпочелъ да заобиколи изминатия съ мене пѫть и запази като районъ на действие Пирина.

Пиринъ, тая стара кърмачка на живи легенди, ставаше отново закрилница на най-легендарния герой на Македония.

Съ Черноѣевъ случаятъ ще ни срещне отново, но бедния Джемо нѣмаше вече да видя никога.

Джемо Самарджиевъ, начело на нѣколко другари, се бѣ спустналъ въ струмишко, опасалъ съ широка революционна лента цѣлия окржгъ и следъ единъ героиченъ цикълъ отъ подвизи, бива убитъ, следъ гнусно предателство.

Близо до село Дабеле, кждето бѣ убитъ, почиваха смъртнитѣ останки на Джемо.

Никога съсухрена майчина ржка не щѣше да погали купчината черна пръсть надъ този юнашки гробъ.

Така, близо до родния градъ, изпепеля животътъ на революционера.

А майката, оная корава българка, която съ такова гордо достойнство бѣ откжснала съ единствената рожба и сърдцето си, слагайки всичко свето въ олтаря на революцията, бѣ последвала своя мъртавъ кумиръ въ вѣчностьта, угасвайки тихо, незабелязано отъ никого, изтлѣла въ огъня на една велика скрѣбь.

При вестьта за неговата смъртъ, нѣколко спомени жигосаха сърдцето ми. Красивиятъ ореолъ на човѣка и революционера кржжеше съ сиянието си около образа на Джемо. И сега, лекъ пламъкъ обгаря устнитѣ ми при спомена за цѣлувката на Джемовата майка, която предадохъ на сина ѝ при срещата ми съ него по върховетѣ на Огражденъ.

Вражески крака днесь тъпчатъ незнайния му гробъ. Но когато слънцето на свободата озари небосклонитѣ на Македония, Джемо, въ духътъ на поетическитѣ образи на Хайне отъ „Два гренадера“, при зовътъ на Родината:

. . . . . тогава отъ гроба
Ще изкокне най-вѣрний войникъ . . .

* * *

Докато Черноѣевъ кръстосваше Пирина, а Джемо почиваше въ безкръстния си гробъ, оросилъ съ кръзьта си родната земя, въ сжщото време, единъ смелчага подлудяваше турскитѣ власти, като държеше на щрекъ войсковитѣ

отряди, дошли въ енидже-вардарско, да смъкнатъ отъ плещитѣ ѝ една немирна глава

Главата, която султанътъ бѣ оценилъ като най-скжпа въ империята си, бѣ собственость на Апостолъ войвода — „Енидже-Вардарското слънце“. И това слънце, което на истина бѣ топлило душитѣ на енидже-вардарци толкова години наредъ бѣ отредено да угасне презъ злокобната 1911 година.

Населението, което винаги старателно бѣ укривало Апостола и четата му, подхвърлено на страшенъ тероръ и преследвания, вече не представляваше сигурно убежище.

Страшниятъ и неуязвимъ комита, съ скжпата глава върху раменетѣ си, бѣ неуловимъ за враговетѣ. Обширнитѣ водни пространства въ енидже-вардарско, покрити съ висока саморасла блатна тръстика, бѣха приютили въ влажнитѣ си пазви Апостола и малката му дружина.

Аскеръ и жандарми, следъ като бѣха безуспѣшно претарашували и покрили съ мрежа отъ засади цѣлата область, кръстосваха съ лодки изъ енидже-вардарскитѣ езера, навлизаха въ тръстиката и никжде не смогваха да открият дирята на неуловимия войвода. А той минаваше нощемъ край засадитѣ, наказваше мѣстнитѣ турци-насилници, подигаше духа на населението и преди да пропѣятъ третите петли, хвърковатата му чета, въ два каика, при безшумния плясъкъ на веслата, отново се промъкваше въ потуленото всрѣдъ тръстиката скривалище.

Турцитѣ знаеха, че той се крие въ тая блатна растителность, но кжде бѣ това тайнствено скривалище, тѣ не можеха да открият.

Орждията посипваха, отъ време на време, съ огънь и картечъ тръстиката, но Апостолъ и дружината му оставаха незасегнати.

Гонитбата на сребърната лисица съ скжпата кожа не можеше да продължи до безкрайность. Лисицата знаеше стойностьта си и хитруваше майсторски. Но турцитѣ познаваха и друго срѣдство, извънъ бруталната сила.

Тѣ бѣха успѣли да вмъкнатъ въ четата на Апостола единъ подкупенъ изверг. И привидниятъ четникъ, единъ уродливъ синъ на Македония, прескжпо платенъ, една нощь, въ село Крушари, бѣ пронизалъ сърдцето на спящия войвода.

Така загина единъ голѣмъ македонски герой.

Угасна „Енидже-Вардарското слънце", така, както нѣколко, години по-рано, бѣ угасналъ единъ другъ бунтовникъ-войвода — Иванчо Гевгелийски.

Младъ, красивъ, строенъ, левентъ, този човѣкъ, комуто природата бѣ изсипала всичкитѣ си дарове, постигайки въ него онази хармония на красотата, еднакво отразена въ душата и тѣлото, му бѣ отредила и красивъ жизненъ пжть, изпъстренъ съ борби и подвизи, чиито варианти бѣха само легенда. Но сждбата бѣ отредила и на Иванчо Гевгелийски единъ коваренъ епилогъ.

Прословутата му смѣлость бѣ импонирала и на турцитѣ. Тѣ въ душата си адмирираха храбреца, който очароваваше съ моминската си хубость и красивата арнаутска премѣна.

Свенливъ, като селска девойка и неукъ, като нея, Иванчо Гевгелийски си бѣ спечелилъ между турцитѣ прозвището Гизелъ Иванчо.

Този синъ на народа, излѣзълъ изъ неговитѣ недра, бѣ отразилъ въ себе си всичкитѣ му добродетели и нито единъ отъ недостатъцитѣ му.

Безуменъ храбрецъ, неговото име само бѣ обръщало въ бѣгство многочислени потери. Докато Апостолъ войвода отбѣгваше честитѣ срещи съ турскитѣ потери, Иванчо Гевгелийски отъ своя страна си обслужваше съ друга тактика. Той търсѣше противника, предизвикваше сраженията и тамъ показваше неподражаемото си изкуство. Ала чудниятъ юнакъ, който бѣ търсилъ смъртьта въ откритъ и честенъ двубой, бѣ сжщо предателски и подло убитъ.

Но защо бѣ нуженъ този паралелъ между двамата войводи?

Защото между двамата имаше нѣщо много общо. И двамата бѣха типични представители на онова хайдутство, което придаваше мистицизъмъ и народенъ колоритъ на В. М. Р. О.; и двамата бѣха еднакво неуки, прости и честни деца на народа; еднакво горди и еднакво смѣли борци за свободата.

* * *

Незнайното революционно гробище, прибираше единъ следъ другъ, смѣли и самоотвержни борци. На окървавения македонски екранъ, човѣшкиятъ революционенъ материялъ постоянно оредяваше. Но между това, София гъмжеше отъ истински и псевдореволюционери. Тукъ бѣха пристигнали група дейци отъ щипския революционенъ окржгъ, начело съ Тодоръ Лазаровъ и Тодоръ Александровъ. По сжщото време въ София се намираха и битолскитѣ дейци, водени отъ Павелъ Христовъ.

Тѣзи две групи представляваха отъ себе си нѣщо като народни преставители на Македония и, по-специално, като отражение на добрата и патриотична воля на вжтрешнитѣ.

По предложение на тѣзи групи, бѣха отпочнати преговори съ върховиститѣ за обединяване разпокжсанитѣ сили на революционнитѣ групи.

Преговоритѣ, които бѣха тръгнали гладко и въ духа на една честна воля за сътрудничество и братско разбирателство, отново щѣха да се провалятъ отъ интригантския тимъ на македонствуващитѣ „интелигентни“ бездѣлници, които, въ всѣко обединително дѣло, виждаха края на изтощителнитѣ субсидии, каквито постоянно изсмукваха отъ враждуващитѣ македонски лагери. И сега, въ тази инициатива за събиране на ценнитѣ сили, тѣ виждаха мрачни перспективи за себе си. И тѣ бѣха пуснали въ ходъ всичко, за да бжде осуетено едно свѣтло дѣло. Духовната клоака, въ която бѣха затънали тѣзи хора, не бѣ вълнувана отъ никакви скрупули.

Сждбата на обединителната акция бѣ предопределена.

Върховиститѣ, които предчувстваха печалния край и на този опитъ, се мжчеха, чрезъ единъ протоколъ-декларация, да изяснятъ становището си по освободителнитѣ борби и да премахнатъ грапавинитѣ на съмнението и двусмислицитѣ.

Въ този протоколъ, държанъ въ присжтствието на най-виднитѣ върховистки дейци, се поставяха въпроситѣ открито и се сочеше пжтя на единствено възможното имъ разрешение. Въ него прозираше чистиятъ идеализъмъ, безкористието и волята за борба на онѣзи, които бѣха дали хиляди доказателства за вѣрна служба предъ олтаря на националнитѣ идеали, най-съкровенитѣ отъ които бѣ Македония.

Обединителната акция бѣ провалена. Но като паметникъ на добрата воля, на идеализъма и на готовността за всѣка лична жертва, оставаше историческиятъ протоколъ на върховиститѣ, носещъ подписитѣ на: подполковникъ Ст. Николовъ, майоръ Ал. Протогеровъ, ротмистъръ Дим. Ат. Думбалаковъ, ротмистъръ П. Дървинговъ, поручикъ Люб. Стоенчевъ, Д-ръ Дим. Владовъ, Георги Бѣлевъ и капитанъ Борисъ Стрезовъ.

Този протоколъ съставляваше една цѣла програма за Македоноодринското освободително движение и той хвърля една ярка и изчерпателна свѣтлина върху тактиката и идеитѣ на върховиститѣ, които поставяха твърде ясно основитѣ на движението върху независимостьта му и строго вжтрешния му революционенъ характеръ. Всички по-сетнешни събития, до последно време, потвърждаватъ правотата на тѣзи основи и отхвърлятъ умишленитѣ обвинения, че върховиститѣ сж служили на външни на Македония фактори. Върховиститѣ поставяха като условие за успѣхъ строго вжтрешния и революционенъ характеръ на организацията, като унищожаваха задграничното представителство, а най-яркитѣ представители на „вжтрешнитѣ", „централиститѣ", тръгнаха по обратния пжть, като стигнаха до тамъ, че В. М. Р. О. се обърна на външна отъ Македония организация, често пжти служеща на задачи външни за Македония, а вжтрешни за

България, за да се стигне до една непоправима катастрофа. Но историята ще си каже думата, ще я кажа и азъ въ третия томъ на своитѣ спомени, за да се разбере истината. Сега оставямъ да говори самиятъ протоколъ, чието дълбоко съдържание е следното:

ПРОТОКОЛЪ

Днесъ, 15-ий Мартъ 1911 год., група отъ бившата организация на Върховния М. О. Комитетъ, въ отговоръ на любезната покана на обединенитѣ революционни групи, като разгледа днешното положение на македонския въпросъ, правилника на Вжтрешната М. О. Р. организация и измѣненията, които обединенитѣ революционни групи сж направили, счита за свой дългъ, преди да изложи решението си, да очертае ясно становището, на което при днешнитѣ условия трѣбва да стоятъ всички ратници за свободата на Македония и Одринско.

Това становище се очертава въ следнитѣ 8 пункта:

I. Групата е на мнение, че обстоятелствата повелително налагатъ пълното възстановление на Мак-Одр. организация, защото безъ нея нашиятъ народъ въ турско е осжденъ да изчезне лека-полека подъ ударитѣ на турското крайно шовинистично и тираническо управление, да губи вѣрата въ собственитѣ си сили, да отвиква отъ борбата и да остане безсиленъ зрителъ на разложението на Турц[illegible]

II. Възстановлението на организацията трѣба да бжде подхванато съ общи усилия отъ сплотени, искрени, самоотвержени, братски привързани единъ къмъ други и дисциплинирани борци, защото противницитѣ, срещу които всрѣдъ които организацията ще трѣбва да бжде водена, са и по-добре организирани и по-силни, и по-опитни отъ както въ миналото.

III. Както по-рано, така и сега, политическата цель на организацията да си остане: придобиване автономията на Македония и Одринско въ тѣхната цѣлость.

VI. Бойната цель на организацията трѣбва да бжде, създаване на една тайна, не многобройна, но здрава революционна армия, която, пръсната низъ цѣла Македония и Одринско, да може, отъ една страна да отстоява срещу всички сътресения, които могатъ да сполетятъ нашия народъ, отъ друга—да приготовлява и да води въоржжената борба въ форма, каквато времената ще искатъ и условията ще допущатъ.

V. Групата вѣрва, че организацията вжтре може да крепне и да бжде силна, ако презъ всичкото време си остане самостоятелна; тя ще бжде такава, когато бжде финансиално независима отъ никоя чужда мощь, отъ никоя държава безъ изключение. Опитътъ учи, че безъ единъ ефективенъ годишенъ доходъ въ касата на комитета отъ 300—350 хиляди лева, немислима е целосъобразна и постоянна организационна дейность. Намирането на тоя доходъ, групата туря като изходно начало на всичко. Тя счита неговъ източникъ самата Македония и Одринско, гдето организацията трѣбва да наложи единъ постояненъ данъкъ отъ 4—5% върху годишнитѣ доходи на всѣко семейство. Като изхвърля по тоя начинъ членския вносъ, групата счита, че 2% отъ тия доходи ще бждатъ употрѣбени за храна и подържка на четитѣ вжтре и 3% ще се внесатъ направо въ касата на централния комитетъ. Внесенитѣ 3% въ комитетската каса суми, както и всички доходи, добити по други безвредни начини, ще служатъ за заплата на работницитѣ по щатъ, за въоржжаване на населението, за купуване запаси отъ бойни и други материали, за освѣтление на общественото мнение въ Европа и пр.

VI Групата намира, че организацията трѣбва да почива на ясна, откровена, искрена и пълна централизация. И затова, тя подържа управлението да се ржководи отъ нелегалнитѣ, а не отъ легалнитѣ дейци, централниятъ комитетъ да бжде избиранъ отъ конгресъ, споредъ правилника на В. М. О. Р. организация; комитетътъ да бжде пълновластенъ, съ неопредѣлено мѣстопрѣбивание, да отговаря само предъ конгреса и най-сетне—мандатътъ му да бжде три години.

Забележка. Института — „Задгранично представителство“ да се унищожи.

VII. Групата е убедена, че писанитѣ закони въ нашето, дѣло нѣматъ онова значение, което обикновено имъ се дава и, за това, успѣхитѣ на организацията туря въ зависимость повече отъ хората, които я съставляватъ и водятъ, отколкото отъ мъртвитѣ букви на правилницитѣ. Групата е дълбоко убедена, че за организацията е важно не числото, а качеството и, за това, организацията, макаръ и да се разпростира между всички българи, обаче, тя трѣбва да се облѣга само на едно малко количество отъ най-предани, най-мощни и най-свободни отъ каквато и да било зависимость борци.

VIII. Групата подържа, че организацията трѣбва да бѫде до висша степень тайна и комитетитѣ, кѫдето и да бѫдатъ тѣ, трѣбва да работатъ безъ да гледатъ да парадиратъ съ своето сѫществуване. Ржководена отъ тия основни гледища, групата реши да се присъедини къмъ съединенитѣ вече две групи, при следнитѣ условия: 1. Ако се достигне братско съгласие съ обединенитѣ революционни групи въ духа на дотукъ изложенитѣ гледища и се избере единъ временень революционенъ Македоно-Одрински Централенъ комитетъ, който следъ една година да даде отчетъ и да сложи своя мандатъ предъ редовенъ конгресъ, свиканъ отъ комитета, гдето той намѣри за добре.

2. Ако комитетътъ се състои отъ 5 души и въ случая отъ следнитѣ лица:

Председатель: Ст. Николовъ

Членове—съветници: Ал. Протогеровъ

Т. Лазаровъ

Т. Александровъ и

П. Христовъ

За всичко това се състави настоящия протоколъ. Преписъ отъ него да бѫде врѫченъ на обединенитѣ групи не по-късно отъ 16 того.

Подписали: Николовъ Стефанъ,
Протогеровъ Александъръ,
Атанасовъ Димитъръ Думбалаковъ,
Дървинговъ Петъръ,
Д-ръ Владовъ Димитъръ,
Стрезовъ Борисъ и
Бѣлевъ Георги

Като пълномощници на подписалитѣ протокола, г. г. подполковникъ Ст. Николовъ и Г. Бѣлевъ се срещнаха въ хотелъ „Роялъ“ съ Тодоръ Лазаровъ, който лежеше боленъ отъ туберкулоза. На тая среща Николовъ и Бѣлевъ предадоха протокола, като следъ два дена се получава отговоръ отъ Лазаровъ, че протоколътъ не може да се приеме.

* * *

„Болниятъ човѣкъ“ на Босфора агонизираше вече отъ дълго време и инжекциитѣ на младотурската революция не можеха да го подсилятъ. Очевидно бѣ за всички, че турската империя се разлага и ще се разпадне; международната дипломация имаше за задача, както поради своитѣ противоречия, така и поради страхътъ, да не се предизвика нѣкоя голѣма международна компликация, да отлага гибельта на „Болния човѣкъ“. Но това бѣ вече една непосилна задача, събитията се развиваха бързо, както въ вѫтрешностьта на Турция, особено Македония, така и общо на Балканитѣ. Миришеше на барутъ.

Въ този моментъ Италия се реши да пристѫпи къмъ разрешението отчасти на своя сериозенъ и жизненъ въпросъ: колониалния. Отъ всички велики сили, дори и отъ малки държави, като Португалия, Холандия и Белгия, Италия бѣ назадъ въ колониалнитѣ си владения. Но докато за другитѣ държави, колониалниятъ въпросъ бѣ проява на единъ открытъ империализъмъ, за Италия, владението на колонии, както тогава, така и по-сетне, бѣ жизненъ народностенъ, държавенъ и стопански въпросъ. Италия бѣ тѣсна да дава прехрана на огромното си население, тя нѣмаше богати владения, дето да влага своя трудъ излишека отъ населе-

нието, за да твори благосъстоянието на своята държава А този излишекъ всѣка година се изразяваше въ 200—300,000 емигранти, които се пръскаха по цѣлия свѣтъ, немили-недраги, да работятъ за чужди господари. Франция бѣ завладѣла брѣговетѣ на северна Африка—Тунисъ и Алжиръ, най-близко стоящи до Италия; пжтищата за Италия бѣха задръстени отъ империализъма на Англия и Франция.

И Италия се реши да завладѣе Киренайка и Триполитания, земитѣ на римска Либия, кждето, при по-добри условия, да развие производството на сурови материали, необходими за нейната зараждаща се тежка индустрия, като открие една макаръ и недостатъчна възможность за колонизиране на италианското излишно население. Така избухна итало-турската война, която, безъ съмнение, има решително отражение върху духоветѣ и настроенията на балканскитѣ народи, като възбуди надеждитѣ за едно по-лесно сгромолясване на турското владичество надъ християнскитѣ Балкани. Италианскитѣ победи предизвикваха възторзи на Балканитѣ, особено въ България и Македония; симпатиитѣ къмъ Италия се засилваха, тъй като тя се указа като двигатель и подбудитель на новата борба за освобождението на Македония и Тракия. И може смѣло да се твърди, че Итало-Турската война ускори събитията на Балканитѣ, тъй като създаде психологически условия за образуването на балканското споразумение и подготви политическитѣ и дипломатически предпоставки на балканската освободителна война, за която се чакаше удобния моментъ. Този моментъ дойде много скоро. И както Италия улесни задачата на балканскитѣ държави срещу Турция, така войната на сжщитѣ държави съ Турция, улесни Италия, тъй като Турция се принуди да капитулира и отстжпи Триполитания на Италия.

* * *

Въ всевъзможни обединителни и разединителни акции протичаше живота на революционери и македонствующи въ София. А въ сжщото време, изъ Македония и

Тракия трептѣше, редомъ съ поотслабналия революционенъ животъ и надеждата за близко освобождение.

Така, бавно и въ праздна суетня мина и първата половина на 1912 година.

Презъ лѣтото на сѫщата година, единъ македонски конгресъ, нареченъ всенароденъ съборъ на Македония, въ предчувствие за едно сѫдбоносно събитие, което трѣбваше да реши участьта на България и Балканитѣ, претупа набързо своята конгресна работа, свързвайки сѫдбата на Македония съ тая на Метрополията.

Лѣтото на 1912 година бѣ бременно...

Какво носѣше есеньта?

Една печална весть, долетяла отъ Македония, разказваше надълго изъ вестникарскитѣ колони, за трагичната кончина на Пере Тошевъ.

Напущайки с. Дрѣново, по пѫтя за родния му градъ Прилепъ, Пере бѣ нападнатъ отъ турци и убитъ.

Кого бѣ загубила Македония въ лицето на прострелянния? Кой бѣ Пере Тошевъ, човѣкътъ, който по-късно бѣ подреденъ въ фалангата на македонскитѣ революционни водачи?

Предъ безпристрастното лице на историята, нека кажемъ истината.

Въплощение на честь, родолюбие, бохемство и доброта, Пере бѣ далъ, въ хармонично съчетание, всичко което би трѣбвало императивно да съпѫтствува революционера. Но, нещастниятъ Пере, никога, никога не бѣ допущалъ, че той ще бѫде използуванъ и като мъртвецъ отъ грубо тенденциозната ржка на безчестни историци, които, въ жѣланието си да хвърлятъ въ забвение и сѣнка истинскитѣ водачи на революцията, изровиха труповетѣ на скромни труженици и съ дързость и истерика кощунстваха съ имената на смиренитѣ редници въ революционното дѣло.

Бедниятъ прилепски даскалъ би потъналъ въ земята отъ срамъ, ако нѣкой нѣкога би му подхвърлилъ, че ще настѫпи едно нахално и безотговорно време, когато предъ

имена на революционни водачи, като генералъ Цончевъ, полковникъ Николовъ, Сарафовъ, полковникъ Янковъ, Мичмана Саевъ Тодоръ, Тодоръ Лазаровъ, и десетки други, щѣше смутено да се оглежда името на познатия изъ софийскитѣ бирарии веселъ добрякъ, Пере Тошевъ.

Но нали историята се пише винаги отъ силнитѣ?

Тѫпото безразличие на обществото, отъ една страна, и, отъ друга, волята на силнитѣ, издигаше за котерийна изгода най-безразборно по върховетѣ на своето дѣло нѣкога и най-недостойнитѣ. Пере не бѣше между послѣднитѣ, ала той бѣ толкова малъкъ, за да бѫде между такa голѣмитѣ. Но Пере нѣмаше да знае за това кощунство, заспанъ въ ранния си гробъ отъ лека родна пръсть.

* * *

Призракътъ на войната се разхождаше съ нервно темпо изъ неспокойния Балканъ. Символичниятъ му силуетъ кръстосваше отъ Адриатика до Черно море и отъ Дунава до Бѣло и Йоническо морета.

Полумесецътъ, който се бѣ развѣвалъ подъ стенитѣ на Виена преди столѣтия, кѫдето мечътъ на султанитѣ трѣбваше да бѫде забитъ въ сърдцето на Европа, сега люлѣеше върху червеното поле на исляма полуразбитата надежда, да запази подъ владичеството на турската империя последната часть отъ завладяната преди вѣкове територия на европейския континентъ.

Една верига отъ години, начеваща въ тъмнитѣ дни на хуриета и грубо прекѫсната презъ 1912 година, предълго бѣ стѣгала оголения вратъ на империята. Неудачниятъ опитъ на младотурцитѣ, да реформиратъ държавата си чрезъ конституционния фарсъ, като отложатъ фаталнитѣ събития отъ 1912 год., имаше това преимущество, че загатна на балканскитѣ народи здравото схващане: чрезъ обединени усилия да видоизмѣнятъ физиономията на Балканитѣ.

Добре разбранитѣ интереси тласкаха балканскитѣ народи къмъ едно хармонично съчетание на мисъль и дѣ-

ствие. Духътъ на братството сѣкашъ витаеше надъ християнскитѣ държавници на Полуострова.

Въ европейска Турция се кръстосваха жизненитѣ интереси на всички балкански народи. Претенциитѣ бѣха помалко или повече исторически оправдани, но по-нататъшното оставане на Турция въ Европа не бѣ оправдано съ нищо.

Ето въ кой пунктъ и българи и сърби и черногорци и гърци бѣха напълно единодушни.

Този пѫть и Европа не щѣше да ръмжи. Политическитѣ пресмѣтания на великитѣ сили отстѫпваха предъ широката християнска вълна, която заливаше народитѣ и въздействаше на правителствата въ континента.

Едно кратко съобщение въ мѣродавния английски вестникъ „Таймсъ", бѣ пръснало съ мѫлниеносна бързина по свѣта вестьта за сключване на Балканския съюзъ. И този съюзъ на малки християнски народи, насоченъ срещу нѣкогашния страшенъ врагъ на Европа и християнството, печелѣше открито симпатиитѣ на всички.

Конфликтътъ на Балканитѣ, бѣ конфликтъ, който събуждаше фанатизма на една религиозна вражда между два свѣта, между две религии.

Духътъ на кръстоносцитѣ бѣ възкръсналъ. Балканскитѣ народи щѣха само да продължатъ дѣлото на срѣдновѣковнитѣ рицари. Но единъ храбъръ народъ, който бѣ удивлявалъ Европа и другъ пѫть съ величието на духа въ своитѣ велики страдания и съ героизма си въ две епопеи, сега, презъ 1912 година, щѣше да убеди неубеденитѣ и въ своитѣ изключителни добродетели на рицаръ и войнъ.

Съвѣстьта на човѣчеството, въ лицето на Викторъ Юго и Гладстона, която 36 години, преди 1912-та, бѣ издигнала гласа си предъ грозното пепелище на Батакъ, Перущица и други, при вида на това, което се вършѣше отъ десетки години въ Македония и Тракия, биха отправили нѣщо по-страшно отъ мѫлниеносния протестъ на възмутената си съвѣсть.

Трогателният въпросъ на безсмъртния Юго, отправенъ нѣкога къмъ Европа, въ защита на България — „Кога ще свърши мжченичеството на тая малка, но геройска нация?“ — висѣше днесъ съ по-страшна сила надъ свѣтовната съвѣсть по отношение на Македония.

Но Викторъ Юго бѣ мъртавъ.

Мъртавъ бѣ и великиятъ Гладстонъ.

Мъртвиятъ Гладстонъ нѣмаше да трогва вече сърдцата на хладнокръвнитѣ синове на Албионъ, съ трагичната сждба на българитѣ, уви, пренесена отъ Батакъ и Перущица въ Македония.

„Стариятъ слуга на престола и отечеството“ — както Гладстонъ се бѣ назовалъ, обръщайки се нѣкога въ английския парламентъ къмъ депутатитѣ, бѣ млъкналъ за винаги.

Като паметникъ на величието на една човѣшка душа, стоятъ, сѣкашъ забити съ огнени гвоздеи надъ мъгливото небе на Англия, безсмъртнитѣ думи на единъ отъ най-великитѣ й синове, който не бѣ убилъ човѣка въ името на държавника:

„ . . . Азъ умолявамъ, се бѣ провикналъ нѣкога той — моитѣ съотечественици, да поискатъ, да настоятъ, щото нашето правителство, да действува, въ съгласие съ другитѣ европейски държави, да употрѣби всички усилия, за да бжде изкоренена турската изпълнителна власть отъ България. Нека турцитѣ прекратятъ своитѣ злоупотребления съ тая власть по единствения възможенъ за тѣхъ способъ: да се махнатъ сами. Тѣхнитѣ заптии и мюдюри, бинбашии и юзбашии, каймаками и паши, всички, надѣвамъ се, ще очистятъ страната, която съ разорили и осквернили. Това решително очистване, това блаженно избавление, ще бжде единственото възможно възмездие за паметьта на ония многобройни мъртавци, които покриватъ нещастната българска земя, за поруганата честь на жени, девици и деца, — за цивилизацията, която е била изложена на такова насилие и позоръ, за законитѣ Божии, или, ако щете, за законитѣ на Аллаха и най-после за нравственото чувство на цѣлото човѣчество.

Нѣма престѫпникъ въ европейскитѣ затвори, нѣма канибалъ по островитѣ на южния океанъ, който не би кипналъ отъ негодувание при разказа за онова, що се върши въ България, което стои още неотмѫстено, което оставя следъ себе си винаги гнусни и звѣрски страсти, причини за нови злодейства; тия страсти могатъ при друга кървава жертва, да избухнатъ още веднъжъ въ земята, напоена съ кръвь, въ въздуха, пъленъ съ беззакония, срамъ и позоръ.

Позоръ е, че такова дѣло е могло понѣкога да се извърши — позоръ и проклятие е не само за оная часть отъ човѣчеството, което го е извършила, но и за насъ всички, ако не вземемъ мѣрки да се затворятъ вратата на звѣрствата и страшното зло да не се повтаря".

Това бѣха думитѣ, които преди три десетилѣтия разтърсиха конвенционалния миръ на свободното човѣчество.

Това бѣха думитѣ, които въоръжиха ржката на най-миролюбивия монархъ въ свѣта — Александъръ II. И България видѣ зората на освобождението.

Съвѣстьта на Европа, обаче, днесъ бѣ мъртва.

Балканскиятъ съюзъ, начело на което стоеше България, имаше конкретната задача, да спаси честьта на най-културния и „свободолюбивъ" континентъ,

За стотни пѫть единъ новъ македонски Батакъ изпепеляваше последнитѣ остатъци отъ търпение въ свободнитѣ християнски народи на Балкана.

Щипъ и Кочани потресоха свѣта съ нечуваното варварство на една садистична раса.

Кървавиятъ потиръ на страданието бѣ отдавна прелѣлъ.

Македония се тресѣше въ страшни конвулсии. Какво чакаха още свободнитѣ братя отвѫдъ Рила и Родопитѣ? Това бѣ въпросътъ на отчаянието, а той не питаше за онова страшно неравенство на силитѣ.

Отъ една страна стоеше азиятскиятъ ръстъ на турската империя, докато отъ другата се намираше едно младо царство, което тридесеть години се бѣ люшкало между живота и смъртьта, притискано отъ всички страни. Но въ бор-

бата за своята независимость, България бѣ обковала съ чиличена броня своя юмрукъ и той бѣ стоваренъ вече съ изненадваща сила върху единъ немиренъ и лакомъ съседъ.

Съ високото съзнание за историческата роля, която й бѣ предстояла, България, наистина, се бѣ подготвяла съ скромнитѣ си възможности за неизбѣжния конфликтъ. Но достойниятъ противникъ за една империя на бойното поле, можеше да бжде, споредъ всички писани и неписани закони на международната етика, само една империя.

България, обаче, щѣше да се състезава съ турския колосъ, декорирана отъ европейското обществено мнение, съ щедри, но правдоподобни сравнения. Докато едни сочеха въ лицето на българския народъ „японцитѣ на Близкия изтокъ", други се възхищаваха отъ българската армия, виждайки в нея — „прусацитѣ на Балканитѣ".

*

Следъ сключения Балкански съюзъ между България и Сърбия, Черна-Гора и Гърция, насоченъ въ известна за всички посока, миртъ бѣ станалъ твърде ефимерно понятие.

Атмосферата бѣ напоена съ барутенъ димъ. Послѣднитѣ усилия за запазване на мира отиваха напусто. Прочетѣзи усилия бѣха по-скоро неизбежна прелюдия къмъ една единствена цель — Освободителната война,

На 17 септемврий 1912 година въ София, Бѣлградъ и Атина бѣ заповѣдана обща мобилизация.

На сжщата дата Черна-Гора сжщо мобилизира. Бѣрза да закъснява съ мобилизацията, тя щѣше да изпревари съюзницитѣ, обявявайки войната съ нѣколко дни преди тѣхъ.

На 25 септемврий, Черна-Гора, като едва удържимъ жребецъ, бѣ обявила войната съ следния кратъкъ манифестъ, съдържателенъ и пропитъ съ свещенъ наивитетъ:

„Понеже не можахъ по миренъ пжть да подобря положението на страждущитѣ братя въ турско, свързвамъ тѣхната сждба съ щастието на оржжието ми и обявявамъ войната".

Сѫщиятъ день преди обѣдъ кралъ Никита бѣ произнесълъ въ Цетина една трогателна по своята простота и искреность речь, въ чийто епилогъ тържествено бѣ казалъ: „Напредъ въ войната, за да срещнемъ българскитѣ юнаци въ Солунъ". Съ тия думи Кралъ Никита казваше съ нескривана сърдечность, кого искаше да види въ града на Равноапостолитѣ.

Следъ публичното събрание, на което бѣ говорилъ най-симпатичниятъ краль на Балканитѣ, краль Никита и синъ му князъ Мирко бѣха отпѫтували въ Подгорица, да поематъ главното командване на малката, но храбра черногорска армия.

Следъ три дни, телеграфътъ вече пръскаше по широкия свѣтъ вестьта за първитѣ победи на нетърпеливия черногорски краль.

На 30 септемврий, българското правителство, въ съгласие съ своитѣ съюзници, подаде своята нота до Турция, въ която, за последенъ пѫть, искаше да отстрани зловещия призракъ на войната, при условие, че ще бѫдатъ проведени посоченитѣ въ нотата реформи въ Македония.

На 2 октомврий, обаче, вмѣсто отговоръ, България получи нова и последна провокация. Съ обидно-надмененъ тонъ, Турция съобщаваше на българското правителство, че неговата нота — „ . . . не заслужава отговоръ" . . .

На 3 октомврий, България и нейнитѣ съюзници бѣха принудени да теглятъ последствията си. Дипломатическитѣ отношения бѣха нервно скѫсани.

Войната бѣ на прага.

На 5 октомврий, софийскитѣ булеварди осѣмнаха облепени съ царския манифестъ.

Царьтъ на българитѣ, Фердинандъ I-ви, щѣше да прочете манифеста си въ Стара-Загора, следъ църковната служба въ мѣстната църква, всрѣдъ неописуемия възторгъ на народа и намиращитѣ се тамъ войски.

Въ своето молебствие, старияътъ митрополитъ Методий Кусевъ, роденъ въ престолния градъ на Крали Марка, раз-

валнуванъ и бледъ, съ вдигнати ржце, призоваваше Божията благословия надъ българското войнство, народа и царствуващия домъ.

Лъхащъ надежди, упование и сила, Фердинандъ, сякашъ крепещъ на широкитѣ си плещи символичнитѣ сводове на храма, могжщъ и недостжпенъ, олицетворяваше победата.

Митрополитътъ бѣ свършилъ молебена, обръщайки се къмъ Царя съ кратко слово:

„. . . Всемогжщиятъ Богъ да благослови подвига на Ваше Величество, за благото на християнскитѣ поробени народи и за тържеството на кръста надъ полумесеца. Всевишний Богъ да ни сподоби, да посрещаме Ваше Величество, като победитель, съ възгласа — Благословенъ гряди во имя Господне Царь Освободитель“ . . .

Качвайки се съ твърди и бавни стжпки на владишкия тронъ, Фердинандъ, съ ясенъ и рѣзъкъ войнишки гласъ бѣ прочелъ дълго очаквания манифестъ.

Отъ старо-загорската църква, българскиятъ царь се обръщаше къмъ народъ и армия съ историческитѣ редове на манифеста:

. . . . . .

. . . . . .

„Нашето дѣло е право, велико и свято. Съ смирено упование въ закрилата и помощьта на Всевишния, възвестяваме на българския народъ, че войната за човѣшки права на християнитѣ въ Турция е обявена.

Повелявамъ на храбрата българска войска да [illegible] въ турскитѣ предѣли“. . . . . .

. . . . . .

Една радостна електрическа вълна съ свѣткавична [illegible] заливаше страната.

Популярната, народната война започваше.

600,000 балкански байонети се насочваха на югъ къмъ Бѣло и Мраморно морета.

Лавината бѣ неудържима — войната желана, устрема стихиенъ. България се втурваше въ войната съ риска да изгори въ пламъцитѣ ѝ, но да изнесе победата, отъ която зависѣше свободата на поробенитѣ българи.

Сжщиятъ день на обявяване войната, навлизайки призори съ победоносенъ маршъ въ турскитѣ предѣли, българскитѣ войски още вечерьта ознаменуваха първата си позначителна победа.

Мустафа паша бѣ въ български ржце, а цѣлата гранична линия съ Турция бѣ премѣстена на километри въ турска територия.

Победата, като прекрасна и благосклонна жена, се усмихваше и увличаше войскитѣ следъ себе си.

Българското войнство трѣбваше да бърза. Черногорскиятъ монархъ му бѣ далъ, чрезъ публичната си речь въ Цетина, среща въ Солунъ.

* * *

Шопи, македонци, тракийци и мизийци, бѣха вдигнати на кракъ. Родината бѣ призовала синоветѣ си въ името на най-възвишения имъ дългъ къмъ нея.

Какъвъ бѣ дългътъ въ тия люблимни моменти на македонския революционеръ? Честниятъ, истински революционеръ го съзнаваше. Върховисти, вжтрешни, сарафисти, санданисти и федералисти, бѣха се втурнали въ Македония, забравяйки старитѣ вражди и ежби. България имаше нужда отъ всички.

Но докато всичко и всички се бѣха превърнали на ентусиазъмъ и воля за борба, въ столичния хотель „Роялъ" бавно гаснѣше животътъ на единъ отъ най-буднитѣ синове на Македония. Смѣлиятъ водачъ на революционно щипско, войникътъ на бунта и душата на толкова безумно смѣли акции и съзаклятия — Тодоръ Лазаровъ, бѣ проснатъ на легло отъ жълтата спжтница на нуждитѣ и незгодитѣ — туберкулозата.

Революцията бѣ изяла дробоветѣ на Тодоръ Лазаровъ. И всрѣдъ всеобщия подемъ, той бѣ принуденъ сега да бжде далеченъ, безполезенъ и загубенъ между тълпата недъгави

старци, жени и деца, да бѫде нѣмъ зритѣль на онази вел
чава епопея, за която бѣ далъ здравето си и на която бѣ
посветилъ живота си.

Трагедията на революционера бѣ необхватна. И един
отъ най-хубавитѣ перли въ човѣшката огърлица на Мак
дония, не пожела да затъмни блѣсъка си въ залѣза на свой
буренъ животъ, изчаквайки последнитѣ безкрайно дълги ми
на агонията.

Негоденъ да влѣзе и изгори въ великата борба, револ
ционерътъ простреля едно отъ най-великитѣ сърдца на Ма
кедония.

Господарь на живота, той бѣ станалъ господарь и на
смъртьта.

Тодоръ Лазаровъ склопи очи, успокоенъ за сѫдбата
на онѣзи идеали, въ името на които бѣ се борилъ и живѣлъ.

*

Възпламененъ, сухиятъ горивенъ материалъ на дълго
очакваната война буйно разгаряше.

Свободни и поробени, македонскитѣ българи напр
гаха върховни усилия, за да улеснятъ непосилната задача
на българитѣ отъ свободното отечество. Група офицери-
революционери, начело съ подполковницитѣ Стеф. Никол
и Ал. Протогеровъ, майоръ П. Дървинговъ и ротмистъ
Дим. Ат. Думбалаковъ, бѣха повикани отъ главното ком
дуване на българската армия и натоварени да организи
активни революционни действия въ тила на вражеските
войски. Офицеритѣ бѣха добре разбрали сериозността на
мисията и отлично и бързо разработиха плана си.

Трѣбваше да бѫдатъ формирани множество малки чет
начело съ опитни, смѣли и популярни войводи, които, про
никвайки въ тила на неприятеля, чрезъ внезапнитѣ си на
бѣги върху ариергардни части, или обози, да внасятъ сму
и несигурность въ войската и командването ѝ, деморал
райки военния имъ духъ.

Жадуващи да бѫдатъ повикани часъ по-скоро на
служба на родината, четници и войводи, очакваха съ нет

пение нарежданията на групата офицери отъ ул. „Сердика“, където въ едно здание се бѣ установилъ щабътъ на хвърковатата и невидима македонска армия.

На 18 септемврий, вториятъ день следъ обявяването на мобилизацията, бѣха формирани около 50 партизански отряда, отъ които незабавно минаха границата само три.

Първиятъ партизански отрядъ, състоящъ се отъ 12 души, бѣ оставенъ подъ мое командване. Вторитъ отрядъ, подъ командването на войводата Кочо х. Мановъ и третиятъ—съ войвода Панайотъ Карамфиловичъ.

*

Нѣколко стаи въ хотелъ „Индустриалъ“ бѣха заприличали на малъкъ боенъ лагеръ, въ който миниатюрната ми армия се суетеше насамъ-натамъ, увеличаваше безпорядъка въ бързината си да постави всичко въ редъ и това забъркване би продължило неизвестно до кога, ако, привечерь, на 21 септемврий, една кратка заповѣдь за тръгване не турна край на залисията. Къмъ 9 часа вечерьта, сѫщиятъ день, въ пъленъ боеви и походенъ екипъ, въоржжени съ неизтощимъ запасъ отъ ентусиазъмъ и воля за борба, тритѣ чети, начело съ тримата си войводи, се изнизвахме презъ владайското дефиле, оставяйки задъ себе си една столица, въ чиито ламби блѣщукаше вечерь надеждата, лелѣяна три десетилѣтия и половина—Престоленъ градъ на Санъ-Стефанска България. . .

Първиятъ изпитъ по издържливость четитѣ произвеждаха тази нощь. Въ усиленъ маршъ, трѣбваше да бѫде изминатъ единъ пѫть отъ 80 километра. И когато призори четитѣ влизаха въ Дупница, нито единъ отъ четницитѣ не прояви признаци на преумора.

Съ такъвъ четнишки цензъ можеше да се влиза въ Македония.

Дупница.

Каквото бѣ Кюстендилъ въ миналото за вѫтрешнитѣ, това бѣ Дупница за върховиститѣ. Нѣщо като базисни лагери на революционеритѣ. Населението бѣ свикнало така съ

това опредѣление, че би се почувствало тогава оголено отъ едно рѣдко преимущество, ако бѣ хрумнало нѣкого отъ революционеритѣ да ги изоставятъ.

Бѣхъ идвалъ много пѫти въ този градъ съ „конфузно" име. Но този пѫть градътъ бѣ неузнаваемъ. Подлудѣлъ отъ въодушевление и възторгъ, Дупница, старо хайдушко свърталище, днесъ даваше подслонъ на седма Рилска дивизия. Популярниятъ и добродушенъ генералъ Тодоровъ, началникъ на дивизията, ни посреща радушно и ни снабдява съ войнишки шинели.

Привечерь, бурно аплодирани отъ дупнишкото гражданство и изпратени съ напѫтствия и благоложелания отъ генералъ Тодорова, ние поемаме пѫтя къмъ границата.

При село Фролошъ, промъкващи се между гѫститѣ турски постове, окриляни отъ мрака, проникваме въ Македония.

Четитѣ се движатъ една следъ друга, съ разстояние между тѣхъ около двеста метра. Предъ всѣка чета — войводата и куриера. Следъ всѣки десеть минути, последниятъ четникъ отъ първата чета изостава назадъ, за да провѣри връзката съ втората чета. Втората чета отъ своя страна подържа по сѫщия начинъ връзка съ третата. Четницитѣ, следъ установяване връзката, догонваха четитѣ си. Тая оригинална връзка подържахме, за да не се загубимъ въ тъмната нощь, увлѣчени въ нѣкоя странична пѫтека.

Село Фролошъ е далечъ задъ насъ. Отминаваме и село Лисия, което остава настрана отъ нашия козиятъ пѫть. Но преди да зазори, село Лешко посрещаше скѫпи гости. Жителитѣ на лешковската „република" на Чернопѣева, отъ всички революционни проповѣди, бѣха запомнили само една — че „при нашето второ идване между васъ, следъ насъ ще следватъ българскитѣ войски".

Лешковци идваха сега да провѣрятъ истинността на това обещание. И въ ранната утринь, всички обитатели на лешковскитѣ колиби, очакваха да чуятъ какво бѣ станало съ дадения нѣкога обетъ.

Тримата войводи и четницитѣ, загърнати, или облѣчени въ войнишки шинели, бѣха събудили въ тѣхъ радостни предчувствия. Но тѣ очакваха думитѣ ми съ такава вѣра, съ каквато се очакваше само нѣкакво радостно събитие.

Трѣбваше да кажа на тия, жадуващи великата весть хора, за какво бѣхме тръгнали отново между тѣхъ. Още съ първитѣ думи на своята кратка речь, азъ напомнихъ на селянитѣ за това, което нѣкога ги бѣхъ убеждавалъ. Не пропуснахъ да подчертая предъ тѣхъ, че нѣма по-висшъ моралъ отъ този на революционера. Неговата рицарска скрупульозность го принуждава да отстоява нормитѣ на една революционна етика срещу цената на личния си животъ. Революционерътъ трѣбва да върши, да действува. Но когато той говори, неговитѣ думи сж отломъци отъ вѣчнитѣ скрижили на Истината. Революционерътъ не лъже.

Правейки въ реда на тия мисли кратка апология на четнишкия моралъ, свързвайки го съ нѣкогашната ми речь въ Лешко, азъ се обръщахъ къмъ възбудената отъ напрежение аудитория на открито, съ единъ афектиращъ епилогъ:

„Братя лешчани, вѣрни на своя обетъ, ний идемъ този пжть срѣдъ васъ като летящи авангардни отряди на българската армия. По нашитѣ стжпки утре ще марширува седмата рилска дивизия.

Войната съ нашия вѣковенъ врагъ е обявена. Слава на българското оржжие. Да живѣе Велика България".

Лешковскитѣ „републиканци", обезумѣли отъ възторгъ, викаха „ура", прегръщаха и цѣлуваха четници и войводи, скачаха като деца, викаха отново „ура", отново се прегръщаха и тая сцена на възторгъ би продължила твърде дълго, ако лешковскиятъ свещеникъ не бѣ изразилъ това въ една възвишена форма — „Христосъ Възкресе".

Наистина, между мъртвитѣ народи бѣ възкръсналъ единъ живъ заровенъ. Духътъ на българството повдигаше зловещия камъкъ на вѣковното робство.

Македония възкръсваше за новъ животъ.

*

При залѣзъ слънце, дали последнитѣ си нареждания за формиране на мѣстни чети, съ задачи като нашитѣ, ние продължаваме своя пѫть. Следъ това стигаме въ село Дубочица. Предъ набързо свиканото събрание, съобщаваме радостната новина за обявяване на освободителната война, даваме нареждания за образуване на мѣстната чета, опредѣляме района и начина на действията ѝ, и, изпратени отъ екзалтираното множество, поемаме къмъ сушишкия балканъ.

Луната, съ пълненъ дискъ, пръска сребърната си свѣтлина и като огроменъ фаръ освѣтлява нашия пѫть по голитѣ ридове на неравната мѣстность. Но скоро небесният фаръ става безпомощенъ. Нашиятъ пѫть потжва въ непрогледния мракъ на вѣковни гори.

Разстоянието между четитѣ се стараемъ да бѫде спазвано. Неизбѣжна предпазливость. Връзката бѣ подържана, но гѫстиятъ мракъ въ глухата гора ни е приготвилъ една изненада.

Опредѣленията за връзка четникъ отъ моята чета се забавя необикновено дълго. Спирамъ четата да дочака връзката. Следъ малко четникътъ долага, че не е установилъ контактъ съ следващата чета. Ясно бѣ, че сме се заблудили. Но връзката трѣбваше да се установи. По предварително уговореното, въ случай, че нѣкоя чета се заблуди, тя трѣбваше да спре тамъ, кѫдето загуби връзката.

Още отъ София войводитѣ се бѣхме снабдили съ сигнални свирки, чийто звукъ наподобяваше вълчи вой. Съ тия свирки можехме сега да установимъ по-лесно и незабелязано връзката помежду си.

Като зловещъ вой на огладнялъ вълкъ се понася изъ горскитѣ усои моя сигналъ. Почти едновременно отъ страни извиха сигналитѣ на двамата войводи. Връзката бѣ бързо установена.

Тритѣ чети бѣха поели три различни пѫтеки, отъ многобройнитѣ такива изъ гората. Сега вече избѣгвахме това дълго междинно разстояние, което, колкото разум-

през голитѣ мѣстности, се оказа толкова неудобно всрѣдъ непроницаемия горски мракъ.

Вѣтърътъ шуми по клонитѣ на дърветата приспивната пѣсень на мистичнитѣ горски усои. Нѣкѫде въ страни отъ насъ, все по-усилващъ шумъ отъ буйно спущащи се води, ни привлича къмъ себе си. Това е дубочишката рѣка, по чието корито, пѫтя ни, макаръ и неравенъ, е освѣтляванъ отъ луната. Но и тя скоро ни изоставя, скривайки се задъ единъ огроменъ облакъ.

Часътъ е единъ следъ полунощь. Нощниятъ хладъ намалява умората, ала нуждата отъ сънь е непобедима. Клепкитѣ се притварятъ, натежали като олово, но четникътъ трѣбва да получи своя тренингъ още въ първитѣ дни на тежкитѣ и изнурителни походи.

Една кратка почивка ни очаква не далечъ отъ тукъ. По думитѣ на куриера, тѫдева наблизо трѣбва да срещнемъ първата воденица отъ тритѣ такива изъ тоя края. Не следъ дълго луната се показва по рѫба на облака, колкото да освѣти таинствения силуетъ на търсената воденица и отново се скрива задъ него. Трѣбва да събудимъ воденичаря и да получимъ отъ него ценни сведения за движението на турски войскови части изъ този край, както и нѣкои други сведения.

Само двеста разкрача ни отдѣлятъ отъ най-гостоприемния покривъ за бунтовника. Но предохранителнитѣ мѣрки сѫ необходими.

Двама четника предпазливо почукватъ на вратата. Ударитѣ се усилватъ, а отъ вѫтре нищо не издава присѫтствието на обитатели.

Нима воденицата е запустѣла?

Ударитѣ на четнишкитѣ приклади се слагатъ върху вратнята все по-тежко, докато резето отъ вѫтре изпращява. Освѣтявамъ съ електрическото си фенерче вѫтрешностьта на воденицата. Въ единъ ѫгълъ малка врата води въ воденичарската стаичка. Потропваме отново. Вратата и тукъ е залостена, а отъ вѫтре никой не се обажда. Това зловещо мълчание започва

да ни дразни. Единъ възбуденъ четникъ, безъ да [illegible] режданията ми, стоварва приклада на пушката си [illegible] малката врата и тя отхвръква въ страни. Внезапно, [illegible] раздирателни детски писъци пронизватъ нощьта.

Насочвамъ фенерчето въ прихлупената стаичка. [illegible] дъното ѝ една картина ни заковава по мѣстата.

Азъ се отказвамъ да възпроизведа силата на [illegible] ефектъ, преживянъ въ тия моменти.

Сѣднала на пода, една майка, пригърнала [illegible] невръстни деца, съ изцъклени отъ ужасъ очи, [illegible] изъ подъ чергилото. Детскитѣ главички, сгушени въ [illegible] налата майчина гръдь, посинѣли отъ плачъ и [illegible] страхъ, не смѣеха да се обърнатъ, забивайки лицата [illegible] най-сигурния заслонъ — мекото ангелско крило на [illegible]

Клетата българска сѫдба ме гледаше съ своя [illegible] няващъ ужасъ презъ обезумѣлия погледъ на тая [illegible] майка.

И въ късната потайна доба, тѣзи изстрадали [illegible] сѫщества изживяваха оня огроменъ ужасъ, който [illegible] свелъ съ всичката си страхотна сила надъ цѣла [illegible] отъ вѣкове насамъ. Сами въ тази отдалечена [illegible] воденица, какво можеха да очакватъ нейнитѣ [illegible] отъ едно такова вандалско посещение тая нощь? [illegible] бѣха посещавали и то твърде често, само турцитѣ.

Още въ първия моментъ побързахъ да спечеля [illegible] рието на бедната жена и да успокоя децата ѝ, [illegible] имъ, че ние сме *българи, че това е българска чета,* [illegible] нѣма да има турска робия и че българскитѣ войски [illegible] два—три дена ще турятъ край на тѣхното тегло.

Безъ да мръдне нито единъ мускулъ отъ вцепенения ѝ лице, и съ единъ изразъ на очитѣ, въ който трептѣше отчаяната борба между разума и лудостьта, жената, сѣкаш не чуваше, нито разбираше какво ѝ приказвамъ.

Бѣхъ калилъ духа си въ по-страшни и по-трогателни сцени, но тази вледеняваше кръвьта ми. Сълзитѣ ка-

пѣха орбититѣ на очитѣ ми, и, прегръщайки разплаканитѣ деца, азъ смѣсихъ моитѣ съ детскитѣ сълзи.

Въ този свещенъ обрядъ, опирайки влажнитѣ си ланити до мокритѣ детски бузички, безсиленъ да промълвя нито дума, азъ, за първи пѫть, съ най-възвишена сила и съ най-света простота, почувствувахъ скритата пружина на онова велико дѣло, предъ което бѣхъ готовъ да сложа коститѣ си, въ името на което се заклинахъ да се боря и умра.

Безъ да цѣлувамъ знамена, безъ да повтарямъ думитѣ на клетвата, изричана отъ свещеникъ, при най-опростенъ ритуалъ, тази нощь, цѣлувайки тѣзи разплакани представители на грядущитѣ, азъ положихъ една отъ онѣзи клетви, които никога не се престѫпватъ.

Моето държание съ децата бѣ пробудило майката. Бѣ я върнало отново въ онова състояние, когато човѣка добива отликата си отъ животното. Очитѣ ѝ ме гледаха съ онази благодарность и съ онова изражение на безкрайна кротость, която прониква дълбоко въ душитѣ и ги озарява съ най-възвишенитѣ чувства — благородството и добродетелта. Сега, тази жена, която бѣ разбрала, че никакво нещастие не заплашва децата ѝ, галени отъ мазолеститѣ и несрѫчни за нѣжность рѫце на войводи и четници, ми разказваше тѫжната повесть на своето безрадостно сѫществуване. Съпругътъ и бащата на тази нещастна фамилия гниѣше отъ две години въ влажнитѣ турски зандани на Скопие, изтръгнатъ изъ прегръдкитѣ на жена и деца въ една подобна нощь.

Бедниятъ воденичарь, ценен комитетски другарь и сътрудникъ, отъ нѣколко месеца, бѣ престаналъ да се обажда на близкитѣ си. Въ предчувствие за нѣкакво нещастие, жената безпомощно кършѣше пръститѣ си.

Плачъ безъ сълзи по съпругъ, който бѣималъ единствената вина — да обича, редомъ съ жена и деца, родината си. Виденото и чутото тая нощь въ воденицата ме кара да благоговѣя предъ този храмъ съ два олтаря: семейниятъ моралъ и годностьта за жертви предъ родината.

пѣха орбититѣ на очитѣ ми, и, прегръщайки разплаканитѣ деца, азъ смѣсихъ моитѣ съ детскитѣ сълзи.

Въ този свещенъ обрядъ, опирайки влажнитѣ си ланити до мокритѣ детски бузички, безсиленъ да промълвя нито дума, азъ, за първи пѫть, съ най-възвишена сила и съ най-света простота, почувствувахъ скритата пружина на онова велико дѣло, предъ което бѣхъ готовъ да сложа коститѣ си, въ името на което се заклинахъ да се боря и умра.

Безъ да цѣлувамъ знамена, безъ да повтарямъ думитѣ на клетвата, изричана отъ свещеникъ, при най-опростенъ ритуалъ, тази нощь, цѣлувайки тѣзи разплакани представители на грядущитѣ, азъ положихъ една отъ онѣзи клетви, които никога не се престѫпватъ.

Моето държание съ децата бѣ пробудило майката. Бѣ я върнало отново въ онова състояние, когато човѣка добива отликата си отъ животното. Очитѣ ѝ ме гледаха съ онази благодарность и съ онова изражение на безкрайна кротость, която прониква дълбоко въ душитѣ и ги озарява съ най-възвишенитѣ чувства — благородството и добродетелта. Сега, тази жена, която бѣ разбрала, че никакво нещастие не заплашва децата ѝ, галени отъ мазолеститѣ и несрѫчни за нѣжность рѫце на войводи и четници, ми разказваше тѫжната повесть на своето безрадостно сѫществуване. Съпругътъ и бащата на тази нещастна фамилия гниѣше отъ две години въ влажнитѣ турски зандани на Скопие, изтръгнатъ изъ прегръдкитѣ на жена и деца въ една подобна нощь.

Бедниятъ воденичарь, ценен комитетски другарь и сътрудникъ, отъ нѣколко месеца, бѣ престаналъ да се обажда на близкитѣ си. Въ предчувствие за нѣкакво нещастие, жената безпомощно кършѣше пръститѣ си.

Плачъ безъ сълзи по съпругъ, който бѣималъ единствената вина — да обича, редомъ съ жена и деца, родината си. Виденото и чутото тая нощь въ воденицата ме кара да благоговѣя предъ този храмъ съ два олтаря: семейниятъ моралъ и годностьта за жертви предъ родината.

Гладътъ и нуждата бѣха принудили това гордо семейство да носи рисковетѣ на едно препитание въ тия планински дебри, на километри далечъ отъ всѣко живо сѫщество.

Винаги съмъ се удивлявалъ предъ подвига на по-малки, или по-голѣми герои, чиито жертви революцията възмезди съ неуведаема слава и безсмъртие, но предъ мѫченическитѣ образи на хилядитѣ безименни спѫтници на тѣзи герои, въ лицето на родители, жени и деца, смирено се прекланямъ.

* * *

Монотонната пѣсень на воденичния камъкъ и приспивнятъ шумъ на буйния планински потокъ, отдавна сѫ тръшнали въ юнашки сънь четници и войводи.

Бодърствуватъ само постоветѣ, воденичарското семейство и азъ. Децата весело играятъ около мене. Майката, свършила своя тѫженъ разказъ, се усмихва принудено, но погледътъ ѝ плува въ пространството, гонещъ мислитѣ ѝ по злочестата сѫдба на любимия съпругъ.

Едночасова почивка нощемъ е предостатъчна.

Нощьта за четника, е пѫть; деньтъ — почивка.

Тая нощь трѣбва да бѫдемъ въ с. Сушица. Четитѣ сѫ отново на кракъ. Сбогуваме се съ воденичарското семейство. Децата сѫ обектъ на четническата щедрость. Съ нѣколко златни монети, които оставямъ, азъ си въобразявамъ, че избърсвамъ сълзитѣ имъ. . .

*

Гордъ и величественъ, сушишкиятъ балканъ, обрасналъ съ вѣковни гори, ни скрива въ хладнитѣ си пазви. Четитѣ се точатъ изъ глуха и тѣсна пѫтека, която се отдалечава отъ течението на рѣката, чийто шумъ постепенно замира, докато напълно се загубва. Пѫтеката долу вие изъ гѫстата горска дѫбрава, за да ни изпречи предъ едно голо възвишение, по което пъплимъ съ мѫчителни усилия.

Луната напрѣга най-високия волтажъ на своята сѣтлинна енергия, за да догони илюзията на слънчевъ день по голия ридъ. Темпераментни пилигрими на свободата, ние сме ѝ сърдечно признателни. Безъ нея, тая нощь мно-

отъ насъ щѣха често да се търкалятъ по стръмнитѣ извивания на скалистия пѫть.

Следъ малко усилия ние сме на самия лобъ на високия и голъ ридъ. Отъ тукъ предъ очитѣ ни се открива една картина, въ която ожива̀ева духътъ на безсмъртния художникъ Бьорнстерне Бьорнсонъ. Мистичнитѣ мотиви на лунния пейзажъ раздвижватъ дълбоко скритата романтика въ душата и на най-загрубѣлия четникъ.

Възклицания въ всички форми се изсипватъ отъ всички страни. Стоя захласнатъ предъ възхитителната гледка.

Кѫдравата сребърна лента на рѣката и тайнственията силуетъ на воденицата, която току-що бѣхме напуснали, изпълватъ съ фантастика невѣроятния живописенъ капризъ на Оня Художникъ, когото Волтеръ сюрреалистично бѣ нарѐкълъ — Природа.

Далечни кукуригания внасятъ прозаиченъ дисонансъ въ поетичната декоративность на обстановката и ни подсещатъ за предстоящата работа и пѫть. Поетътъ, разцъвналъ така набързо въ закоравѣлитѣ души на четници и войводи, набързо се бѣ прибралъ въ черупката си.

Следъ два часа усиленъ походъ четитѣ се спущаха надъ село Сушица.

Сгушено въ пазвитѣ на Сушишкия балканъ, селото още спи, за да бѫде пробудено следъ нѣколко минути отъ нашитѣ куриери. Вестьта, че сѫ пристигнали чети, бѣ обходила бързо селскитѣ кѫщи.

Разположени на хайдушки бивуакъ, близо километъръ далечъ отъ селото, ние наблюдаваме следъ малко, въ сутринната дрезгавина, проточената върволица отъ селяни, насочени къмъ насъ. Тукъ, въ една сбита речь, слушана съ радость и изпратена съ въодушевление и възторгъ, съобщавахъ, че великиятъ, дълго очакваниятъ часъ на свободата, е ударилъ. Привършвайки наставленията, които давахъ за дейностьта, която предстоеше на селската революционна милиция, моето внимание бѣ привлѣчено отъ гузното и въпросително държание на група селяни. Очевидно бѣ, че тази

група се колебаеше да говори, но тя искаше, все пакъ, да каже нѣщо. Отъ време на време, тѣхнитѣ погледи се кръстосваха съ погледа на моя другарь, войводата Кочо х. Мановъ, като че отъ него черпѣха куражъ, за да ми заговорятъ. Поведението на групата ме озадачаваше. На моето питане, нѣкакъ неохотно, селянитѣ започнаха да се оплакватъ отъ честитѣ предателства на тѣхния съселянинъ Божинъ, чиято екзекуция тѣ „желаеха“ да бѫде извършена още сега.

Напраздно се мѫчехъ, отъ тѣхнитѣ разкази и отъ онова, което знаехъ за Божина, да установя предателството на тоя човѣкъ. Но неговото отсѫтствие тукъ бѣ използувано отъ неговитѣ обвинители.

Изпращамъ селяни да повикатъ Божина. Но човѣкътъ, подозирайки, че Кочо х. Мановъ ще си отмѫсти сега за нѣкогашна лична разпра съ него, бѣ отказалъ да се яви. На моята повторна и по-енергична покана, Божинъ бѣ тръгналъ, за да не стигне никога до следствието, което щѣше да смъкне подозрението и реабилитира невинния селянинъ.

Кочо х. Мановъ, незабелязанъ отъ никого, бѣ изпратилъ двама четника отъ четата си, да устроятъ засада по пѫтя и убиятъ „предателя“ Божинъ.

Ехото преповтори гърмежа на четницитѣ, които, по вината на Кочо, осквернихa оръжието си.

Предъ свършения фактъ и въ присѫтствието на селянитѣ, премълчахъ простѫпката на моя другарь-войвода. Но едно престѫпление бѣ консумирано отъ него. Престѫплението, бѣ толкова по-голѣмо, че Кочо бѣ подготвилъ чрезъ куриеритѣ, селянитѣ да ми говорятъ за нѣкакво ефимерно предателство на Божина.

Азъ си запазвахъ правото да държа смѣтка за поведението на Кочо х. Мановъ. Единъ, несъмнено героиченъ човѣкъ като него, трѣбваше да се обслужва и съ единъ по-високъ моралъ.

*

Нагостени богато отъ сушичани, привечерь поехме отново на пѫть. Селата Палатъ, двата Рибника, Пелтеци

и Карадашкитѣ колиби — това е обекта на нашия походъ тая нощь.

Къмъ полунощь сме въ село Палатъ, родното мѣсто на Дончо войвода. Следъ кратъкъ престой и среща съ мѣстнитѣ дейци, продължаваме пѫтя къмъ Рибницитѣ. Спирайки край едно отъ дветѣ села, докато куриеритѣ се спущатъ въ село Рибникъ, за да свикатъ комитетскитѣ хора, Кочо х. Мановъ ни разказва единъ забавенъ епизодъ отъ своето хайдутство изъ този край.

. . . . . .

. . . Разположени съ малкитѣ си чети въ една отъ тѫдевашнитѣ горски поляни, двамата войводи Дончо и Кочо кръстосвали дълго презъ деня близката околность и, убедени въ липсата на турски потери наоколо, решаватъ да прекаратъ спокойно нощьта тукъ.

Четници и войводи използватъ почивката всестранно. Накладениятъ огънь, върху който, типичниятъ представитель на хайдутството, Дончо, въртящъ съ нѣколко четника две тлъсти агнета, извивалъ пламъцитѣ си високо надъ околнитѣ дървета. Донесеното отъ рибнишкия попъ вино и печенитѣ агнета биватъ лакомо изгълтани, настроението повишило градуса си, а заедно съ това и четнишката предпазливость била запратена по дяволитѣ. Въшлясалитѣ четници и войводи решили да се поочистятъ и отъ нападналата ги гадъ, използувайки хайдушкия специалитетъ за премахване на инсектитѣ.

Казано — сторено. Поугасналиятъ огънь билъ стъкнатъ отново и буйни пламъци близнали високо, освѣтявайки разпасания лагеръ на дветѣ чети. Разсъблечени и голи, съ долнитѣ си дрехи въ ржце, веселитѣ хайдути дълго премятали презъ пламъцитѣ „бѣлйото“ си, заслушани въ картечния пукотъ на обгорѣлитѣ инсекти.

Вѣроятно забавното тържество би продължило до зори, ако една чувствителна войскова часть не бѣ обградила гората около поляната и започвала да сгжстява кордона. Сгж-

стениятъ кордонъ стига до поляната и предъ смаенитѣ погледи на аскера лъсва чудноватото зрѣлище.

Като истински привидения, брадясалитѣ чорлави физиономии и голитѣ тѣла извършващи нѣкакъвъ страненъ дивашки обрядъ надъ огъня, стѫписва аскера съ чудноватата си и страхотна гледка. Рѣзката заповѣдь за стрелба, издадена отъ турскитѣ офицери, принуждава аскера да се опомни, но даденията отъ смутенитѣ войници залпъ не олучва никого.

Изненадани и обезумѣли отъ страхъ, голитѣ „привидения“ хукватъ къмъ гората да търсятъ спасение. И става нѣщо неочаквано. Уплашенитѣ „привидения“, подплашватъ съ своята „контраатака“ аскера и въ суматохата, приютени отъ мрака и гората, успѣватъ да се измъкнатъ читави и здрави.

Следващитѣ дни, Дончо войвода, герой на много подобни истории, и Кочо х. Мановъ, успѣватъ да съберата голитѣ остатъци отъ четитѣ си, да имъ върнатъ приличенъ видъ, да се смъкнатъ една нощь въ Рибникъ, убивайки предателя, виновникъ на това събитие и да продължатъ неизвестната диря на трудния си пѫть.

*

Тая нощь, напущайки Рибницитѣ, прехвърляме обрасналата съ гѫсти дѫбови гори мѣстность „Чаршията“. Тукъ четата на войводата-другарь Панайотъ Карамфиловичъ, се отдѣля отъ насъ и поема къмъ Бѣласица, а ние къмъ Огражденъ.

Дълго тая нощь бродимъ изъ познатитѣ планински дебри. Едва при зори предъ уморенитѣ ни погледи се мѣрва въ далечината високата мѣстность „Карадацитѣ“ съ вкацалитѣ по нея карадашки колиби. Приближаваме ги съ ускоренъ ходъ и търсимъ по-удобно и прикрито мѣсто за лагеруване презъ настѫпващия день. Изборътъ не е продължителенъ, вкусоветѣ не сѫ взискателни и скоро следъ дадената почивка, четницитѣ, завити съ шинелитѣ си, се бѣха натръшкали върху мократа трева въ хладното горско усое

пазени отъ гѫстата дѫбрава и бдителното, зорко око на постоветѣ.

Нека почиватъ смазанитѣ отъ изнурителни походи авангарди на свободата. Кой знае какво ги очаква всѣки моментъ. А на менъ и Кочо х. Мановъ ни предстои работа. Трѣбва да изработимъ планъ на по-нататъшното си движение и действия. Но все ще ни остане време и да се отморимъ.

На обѣдъ, карадашкитѣ колибари, въодушевени отъ радостната весть, която имъ бѣхме донесли, ни гощаваха съ всичко, което може да се сложи на една селска трапеза за скѫпи гости.

Привечерь, селската милиция, вече поствена на кракъ, донесе за движението на единъ турски табуръ по посока къмъ колибитѣ. И не следъ дълго, отъ своето естествено прикритие, ние наблюдавахме какъ се точеше по билото на „Червено поле“ дългата върволица турски аскеръ. Първа среща съ турски аскеръ. Трѣбваше ли да го оставимъ да отмине безъ да го безпокоимъ? Та именно чрезъ такива връхлитания върху съсрѣдоточаващи се къмъ фронта части последнитѣ трѣбваше да добиятъ представа за несигуренъ тилъ. Налагаше се бързо решение и още по-бързо действие. Но кѫде се бѣ деналъ другия войвода? Кочо х. Мановъ бѣ потъналъ сѣкашъ въ земята. Следъ раздѣлата съ Панайотъ Карамфиловичъ, азъ знаехъ колко трудна бѣ комбинираната работа съ такъвъ своеобразенъ войвода като Кочо. Сега, обаче, бѣ необходимо да взема съгласието и мнението му при едно подобно положение.

На моитѣ викове и търсещитѣ ми погледи, нѣкои четници се приближиха и посочиха мѣстото, кѫдето се бѣ осамотилъ съ двама четника отъ четата си х. Мановъ. Но защо не идваше той? Това своенравие или капризъ, проявенъ въ лицето на неприятеля, ме дразнѣше силно. Запѫтвайки се къмъ посоченото мѣсто, азъ се натъкнахъ на най-малко очакваното зрелище. Кочо и двамата му другари, пияни до

неподвижность, се бѣха простнали на земята като безжизнени трупове.

Една задача оставаше неизпълнена, благодареніе сраната постжпка на единъ войвода, който се бѣ самозабравилъ. Но какъ щѣхме да движимъ този тежъкъ товаръ съ себе си въ предстоящия походъ?

Силно енервиранъ, изправенъ предъ тоя сраменъ фактъ, азъ разпитвахъ четницитѣ, кой бѣ доставилъ ракията на Кочо. Нѣкои отъ тѣхъ потвърдиха това, което безъ друго подозирахъ. Кочо бѣ изпратилъ двамата пияни четници да донесатъ една ока ракия отъ колибитѣ и, забравяйки дългъ и чувство на отговорность, си бѣ позволилъ този вулгаренъ куражъ да пиянствува. До като наблюдаваме пиянскитѣ конвулсии на Кочо и другаритѣ му, по пжтеката, презъ която бѣхме минали тая утринь, единъ селянинъ почти тичешкомъ идваше къмъ насъ.

Запъхтениятъ селянинъ съобщаваше, че на единъ страниченъ ридъ, се е настанила току-що пристигналата отъ България чета на Кръстю Гермовъ — Шакира, мой добъръ познайникъ и прилепски войвода.

Придруженъ отъ селянина азъ се опжтихъ къмъ неочаквания помощникъ. Следъ нѣколко минути, въ радостенъ избликъ, ние се прегръщахме съ Шакира. До като разпитвамъ за новини изъ България и за победитѣ на българскитѣ войски, единъ току-що пристигналъ куриеръ отъ моята чета донасяше, че турскитѣ войски вече напущали карадашкитѣ колиби по посока на границата.

Решаваме набързо да предприемемъ нападение надъ аскера съ едно отдѣление четници, избрани отъ моята, на Шакира и Кочовата чети.

Мракътъ неусетно се е спустналъ наоколо ни. Шакиръ, азъ и четата му, съ бързъ ходъ се спущаме въ нашия лагеръ. Олелия и шумъ ни посрещатъ отъ далече. Четницитѣ шумѣха въ лагера, така, както шумятъ ученицитѣ въ класна стая, напустната отъ учителя. Но съ какво се забавляваха четницитѣ край буйния планински потокъ, спу-

щащъ се край поляната, на която се бѣхме настанили? Нѣщо радостно освежаваше душитѣ на момчетата и тѣ се смѣеха съ пълно гърло. Отъ време на време, обаче, проточени и разлѣни махмурлийски гласове издаваха присѫтствието между веселата група на хора, които съвсемъ не се смѣеха. Новодошлитѣ и ние вкупомъ се насочихме къмъ смѣещитѣ се. Спектакълътъ предъ очитѣ ни разсмя всички.

Четницитѣ бѣха грабнали пиянитѣ и ги отрезвяваха по единъ своеобразенъ начинъ, потапяйки ги въ водата. На всѣки тѣхенъ протестъ, тѣ отговаряха като ги потапяха отново въ хладния виръ. Студената баня въ планинския ручей щѣше да излѣкува хайдушкитѣ навици на Кочо х. Мановъ.

Но време за губене нѣмаше. Едно отдѣление трѣбваше да бѫде сформирано набързо и отправено въ дирята на аскера. Ние щѣхме да ги очакваме тукъ.

*

Следъ половинъ часъ, честа пушечна стрелба долиташе до насъ, носейки ни вестьта, че нашитѣ другари сѫ настигнали и нападнали аскера. Безразборниятъ и честъ пукотъ издаваше паниката, която бѣ предизвикало това нападение всрѣдъ настигнатата турска часть.

Нѣколко турски трупа и паниката въ аскера, бѣха желания ефектъ. Отдѣлението трѣбваше незабавно да се завърне. Но момчетата бѣха пожелали да продължатъ нощното сражение съ онова повишено самочувство, което имъ даваше привилегията на неизвестенъ по количество неприятель. Къмъ 8 часа вечерьта групата четници се завръщаха горди, че бѣха получили първото бойно кръщение отъ преминаване границата.

*

Низко надвесенитѣ облаци усилваха мрака и заизсипваха ситенъ есененъ дъждъ върху ни. Въ бързъ походъ ни предстоеше да стигнемъ тая вечерь въ село Барбарево.

Къмъ 11 ч. вечерьта, измокрени до кости, ние стигаме въ единъ отъ познатитѣ базисни лагери на революцията —

Барбарево. Селянитѣ, известени за пристигането ни, въпрѣки гжстия ситенъ дъждъ и късния часъ, сж излѣзли вънъ отъ Барбарево и ни причакватъ въ заобикалящата селото джбова гора. Нѣколко потулвани отъ дъжда факли отъ борина, освѣтяватъ насъбралата се тълпа отъ селяни. Тѣ търпѣливо бѣха очаквали нѣколко часа вече нощнитѣ си гости. Нѣкои отъ тѣхъ, по-нетърпѣливитѣ, нѣколкократно бѣха изказвали съмненията си, дали четитѣ нѣмаше да ги отминатъ, избирайки друга посока на своя пжть. Но при нашата поява, едно общо приветствено възклицание се откжсваше отъ многоликата грждь на множеството, облъхвайки ни съ дружелюбния дъхъ на оная сърдечна топлота и задушевность, съ които само поробенитѣ можеха да си служатъ до неподражаемость.

Известието за обявената война бѣ стигнало до Барбарево преди насъ. Но въпроситѣ, най-разнообразни и най-взискателни, се сипѣха отъ всички страни съ упорита настойчивость. Възгласитѣ — „да чуемъ войводата", не държеха смѣтка за умората ми и тежестьта на измокренитѣ дрехи.

Предъ волята на барбаревци азъ отстжпвахъ съ искрено задоволство. Та това бѣ и мой дългъ.

Въ едно особено състояние на възбуда, азъ говорихъ дълго тая нощь на това оригинално събрание, което съ внимание следѣше речьта ми въ най-пъстритѣ извивки на разпиляната ми мисъль.

Азъ имъ говорѣхъ за близкия край на робството, за чутовната сила на българското оржжие, за живота, за смъртьта, за свободата, за дълга и за още толкова нѣща, които следъ свършването на речьта си съ обичайния апелъ и самъ не помнѣхъ. Но и до днесь, както и винаги ще си спомнямъ горящитѣ факли отъ борина, устременитѣ върху ми погледи на селянитѣ, приспивния шумъ на ситния дъждъ, стичащъ се на едри капки отъ клонитѣ и листата на вѣковнитѣ джбови дървета.

Въ апостолската епоха на християнството, изъ катакомбитѣ, нощемъ по гробищата, или на самата арена, само

първитѣ християни сѫ съхранявали такъвъ култъ къмъ великото учение на Спасителя, какъвто култъ барбаревци тая нощь, па и винаги, хранѣха къмъ възвишеното учение за свободата.

*

Следъ кратка почивка въ Барбарево и следъ направенитѣ разпореждания, сбогувайки се съ барбаревци, ние се впущаме отново на пѫть, спѣвани отъ мрака и сподиряни отъ непрестанния дъждъ. Скоро, преди да стигнемъ село Моноспитово, ние се раздѣляме съ Шакиръ и четата му. Той трѣбва да премине презъ село Дървошъ, разположено въ подножието на Огражденъ, да се насочи къмъ Демиръ-Капия и, преминавайки Вардара, да проникне въ прилепско. А нашитѣ две чети трѣбва да слѣзатъ въ село Моноспитово, кѫдето бѣ наредено да се събератъ всички селски рѫководители отъ цѣлата околность, за да се избѣгне трудната и неудобна работа — да бѫдатъ посещавани всички села разхвърляни въ полето и планината.

*

Село Моноспитово ни устройва тържествено посрещане. Начело съ надошлитѣ отъ близки и далечни села селски рѫководители, мѣстнитѣ дейци, свещеницитѣ и почти всички жители на Моноспитово се бѣха стекли далечъ извънъ селото. И тукъ, както навсѣкѫде, при нашата поява, гръмъ отъ радостни възгласи се понесе наоколо. Населението ликуваше отъ възторгъ. То вече знаеше, че орѫжието на освободителното българско войнство е казало решителната си дума, че българскитѣ войски сѫ минали границата и сега победоносно маршируватъ къмъ югъ. Въ наше лице, обаче, тѣ виждаха авангарда, първата усмивка на свободата. И нашитѣ речи и нашитѣ нареждания, се поглъщаха жадно отъ моноспитовскитѣ дейци и селски рѫководители, които щѣха да изпълнятъ зададенитѣ имъ задачи съ прецизность, отиваща до себепожертвователность.

Моноспитовци не бѣха забравили спѫтника на Чернопѣевъ, нито речитѣ и обещанията, които имъ бѣхъ далъ.

И въ обявената война тѣ едва ли не виждаха въ мене единъ отъ важнитѣ й виновници.

Та нали не другъ, а азъ имъ обричахъ намѣсата на България за извоюване свободата на робитѣ? Та нали азъ имъ бѣхъ заявилъ тържествено, че, когато втори пѫть минемъ съ Черноѣева отъ тукъ, следъ насъ ще следватъ българскитѣ войски? И сега тѣ не виждаха въ мене единъ случаенъ пророкъ, който съ думитѣ си бѣ преследвалъ една по-локална цель, а нѣкакъвъ държавникъ или виденъ политически мѫжъ въ хайдушка премѣна. Това повдигаше авторитета ми и превръщаше даванитѣ отъ мене наредби въ свещенни и непристѫпни закони за моноспитовци и придошлитѣ селски ржководители.

Преди да се сбогуваме съ любезнитѣ селяни и хубавото македонско село, едно съобщение за пристигането на мѣстния войвода Иванъ Смоларски и четата му, ни задържа. Научилъ за пристигането ни, войводата Смоларски бѣ побързалъ да ни настигне въ селото и да получи инструкции направо отъ насъ за по-нататъшната си дейность. Между това, той съобщава и една характерна за манталитета на гърцитѣ случка.

Макаръ и съюзници, вмѣсто да насочатъ усилията си, чрезъ свои андартски чети да разстройватъ тила на общия противникъ, гърцитѣ си служеха съ тия чети, за да избиватъ българската интелигенция и да подготвятъ асимилаторската си работа. Сега, въ усилнитѣ дни на неравната борба, тѣ се мѫчеха да използуватъ смутното време и обезглавяваха будното българско население въ струмишко.

Иванъ Смоларски, известенъ за новитѣ и жестоки золуми на андартитѣ, бѣ тръгналъ по разбойническата имъ диря, настига ги, влиза въ сражение съ гръцката чета, и следъ като ранява нѣкои отъ андартитѣ, последнитѣ се измѫкватъ, окриляни отъ мрака като отвличатъ съ себе си и раненитѣ. Смоларски изгубва дирята имъ и сега съ огорчение разказва за изтърваната плячка.

*

Даваме последнитѣ си напѫтствия на мѣстния войвода и поемаме презъ селата Муртиново и Сѫчево по посока къмъ село Куклишъ.

Нашитѣ чети се засилватъ съ селскитѣ рѫководители, които ни придружаватъ отъ Моноспитово и които скоро ще ни напуснатъ, пръскайки се по селата. Между насъ сѫ и нѣколцина дейци отъ Моноспитово, начело съ неповторимия Джоле.

По пѫтя за Муртиново, едно отдѣление отъ шесть четника и десетина селски рѫководители, отлично запознати съ мѣстностьта и разположението на телеграфната мрежа, се отдѣлятъ отъ насъ, съ задачата да разкѫсатъ на нѣколко мѣста телеграфнитѣ съобщения. Следъ привършване задачата си, селскитѣ рѫководители щѣха да се пръснатъ по селата, а групата четници трѣбваше да ни застигне въ опредѣленъ пунктъ близо до село Куклишъ.

*

Следъ изнурителенъ и дълъгъ походъ, увеличената ни група се разполага на лагеръ въ една отъ хубавитѣ борови гори на Бѣласица, край втория стожеръ на революционно струмишко — село Куклишъ. Тукъ ще прекараме деня и часть отъ нощьта, въ очакване на другаритѣ си. Запаленитѣ огньове, като неизбѣженъ атрибутъ на всѣки лагеръ, ни даватъ възможность да се постоплимъ и изсушимъ,

Часовитѣ сѫ заели добри наблюдателни пунктове и ни гарантиратъ спокойно лагеруване.

Привечерь. Отморенъ, седя до огнището и мисля за сѫдбата на момчетата и за трудната имъ мисия, загриженъ за дългото отсѫтствие. Наистина, задачата бѣ трудна и опасна, но въпрѣки това тѣ отдавна трѣбваше да бѫдатъ тукъ, ако не бѣ имъ се случило нѣкакво нещастие. Тая мисъль, колкото по-бързо настѫпваше нощьта, толкова по-силно ме тревожеше. Не бѣ за дълго. Всрѣдъ затихналия лагеръ, слабъ шумъ отъ сгазени съчки ме накара да се обърна по посока на шума. Група хора се движеха къмъ лагера. По-

стоветѣ ги бѣха пропуснали. Значи това бѣха очакванитѣ. Една облекчителна въздишка се изтръгна отъ гѫрдитѣ ми, четницитѣ се завръщаха. Но въ движението имъ имаше нѣщо неспокойно, необикновено. Когато идящитѣ се приближиха, между групата очаквани личеше една друга група, зорко наблюдавана отъ четницитѣ.

Кои бѣха тѣзи хора, нѣкои отъ които подкрепяха раненитѣ си другари. Въ тѣхнитѣ движения и погледи нищо не издаваше страхливость или нѣкакво видимо смущение.

Само следъ нѣколко секунди, съ силно възбудено любопитсво, азъ слушахъ разказа на завърналитѣ се четници. Последнитѣ, покрай успѣшно изпълнената задача, се бѣха натъкнали на скѫпа плячка и освенъ себе си, сега ни носѣха пленници.

Следъ като успѣшно разрушаватъ телеграфнитѣ съобщения на нѣколко мѣста, селскитѣ рѫководители се бѣха пръснали по селата си, а четницитѣ поели посоката къмъ Куклишъ, кѫдето бѣ опредѣлено да ни догонятъ.

Зората, обаче, изненадва четницитѣ въ полето, преди да се добератъ до планинскитѣ подножия. Приведена, групата допълзява до близкитѣ кукурузени ниви и подъ тѣхна закрила се опитва да се добере до една недалечна гориста мѣстность, свързваща полето съ Бѣласица. Но само нѣколко крачки въ кукурузитѣ и тѣ биватъ стѫписани предъ една необикновена гледка.

Шесть души, завити съ връхни дрехи, захвърлили пушкитѣ си въ страни, спокойно хъркали. Външниятъ видъ на спящитѣ не издавалъ съ нищо, че това е българска чета. Една тиха заповѣдь на старшия четникъ и групата съ нѣколко скока напада спящитѣ и ги обезорѫжава. Така безкръвно и безшумно бива пленена четата на гръцкитѣ андарти, безъ нашитѣ да подозиратъ върху каква находка сѫ връхлетяли.

Смоларскиятъ войвода Иванъ Смоларски бѣ изтървалъ андартитѣ, сега, обаче, тѣ бѣха въ сигурни рѫце. Смо-

ларски бѣ успѣлъ да нарани нѣкои отъ тѣхъ, а войводата най-тежко.

Пленницитѣ стояха предъ мене безмълвни и сурови въ твърдото си решение, да не издаватъ нито едного отъ своитѣ ятаци въ струмишко. А нѣколко убийства на свещеници, учители и мѣстни дейци, както и много тежки престжпления, които тежеха върху тия хора, не можеха да останатъ ненаказани толкова време, ако тѣ нѣмаха сигурни укриватели. Азъ всѣчески се домогвахъ да изтръгна отъ пленницитѣ имената на ятацитѣ. Но андартитѣ стояха като изтукани. Нито едно движение на лицата имъ не издаваше, че тѣ ще станатъ по-словоохотливи.

Говорещи на чистъ български езикъ, безъ да знаятъ нито дума гръцки, тѣзи погърчени българи, каквито бѣха въ сжщность героичнитѣ андарти, бѣха по-опасни отъ чиститѣ гърци. Жертва на ловката и хитростна пропаганда на лукавитѣ елини, тия родоотстжпници премного бѣха проляли света българска кръвь, за да бждатъ отново на свобода.

Андартитѣ не даваха никакви признаци на родоосъзнаване. А четникътъ нѣма постояненъ фронтъ, нѣма и сигуренъ тилъ, кждето би могълъ да подържа пленнически лагери. Па балкана не бѣ и школа за монтиране или пробуждане националното съзнание на тия, които бѣха го загубили въ кръвьта на братята си. Революционерътъ отъ своя страна бѣ твърде сприхавъ педагогъ по отношение на тоя родъ школници.

Предъ свития отъ болка, но не и отъ състрадание образъ на родината, азъ трѣбваше да издамъ присждата си.

Само следъ нѣколко минути андартитѣ изкупиха престжпленията си чрезъ смъртъ. Но нека призная, тия заблудени българи се бѣха държали храбро. Нито еднъ признакъ на слабость, нито единъ викъ за милость. Тѣ си останаха вѣрни до смъртъ на расовитѣ си качества, безъ да се помжчатъ дори да измиятъ петното на предателството, чрезъ ново предателство.

*

Тая нощь преминаваме селата Тржбичево и Попчево, за да се настанимъ при зори надъ село Бѣлотинци.

Нови речи, нови събрания на селскитѣ ржководители, нови нареждания. И това продължава съ малки паузи презъ цѣлия день. Малко преди обѣдъ, селскиятъ войвода Тимо Рички пристига съ четата си и докладва за състоянието на района. Но интимната мисия на Тимо Рички е друга. Той е другарь на популярния струмишки войвода Иванъ Николаевъ, известенъ съ своята принадлежность къмъ вжтрешнитѣ.

Подозирамъ „тайната" мисия на Тимо Рички, а и той, следъ кратъкъ уводъ, самъ ни разкрива подъ грубо прикрита форма желанията на Иванъ Николаевъ, да се види съ насъ и съчетае дейностьта си съ нашата. Но една стара история, епизодъ отъ дългитѣ гонения между върховисти и вжтрешни, бѣ направила отъ Кочо х. Мановъ смъртенъ врагъ на Иванъ Николаевъ. И сега, Иванъ Николаевъ имаше всички основания да се страхува отъ отмжщението на Кочо х. Мановъ. Последниятъ, отъ своя страна, отдавна ме бѣ подготвялъ, като ме убеждаваше въ необходимостьта, при случай, да убиемъ Николаева.

Тая страшна ненависть, която хранѣше Кочо къмъ струмишкия войвода, криеше причинитѣ си въ една позорна сцена, разиграла се нѣкога въ село Куклишъ — струмишко. Герои на тая историйка бѣха двамата войводи, но позорното бѣ останало за смѣтка на Кочо.

Начело на една върховистка чета Кочо бѣ навлѣзалъ преди години въ тоя край и, както винаги, не особено предпазливъ, бива издебнатъ отъ Иванъ Николаевъ и четата му, обезоржженъ и изпъденъ отъ Македония.

Дълбока и непреодолима умраза бѣ заседнала отъ тогава въ душата на х. Мановъ. Жаждата за мжсть го караше вече да предвкусва удоволствието отъ екзекуцията на омразния му противникъ. Жертвата бѣ твърде близо и Кочо нѣмаше намѣрение да я изтървава. Отъ думитѣ на Тимо Рички той бѣ разбралъ, че Иванъ Николаевъ е нейде на-

близо и употрѣбяваше всички усилия да ме склони да примамимъ Николаева и го убиемъ. Единъ отъ най-сериознитѣ аргументи на Кочо, бѣ и нареждането на Александъръ Протогеровъ за това убийство, изтръгнато отъ него въ надвечерието на тръгването ни отъ България.

Тимо Рички чакаше моя отговоръ. Нѣкжде, на два-три километра отъ тукъ, Иванъ Николаевъ очакваше решението ми и честната ми дума, че не ще позволя издевателства. Нѣмахъ намѣрение да насищамъ Кочовата мжсть и Николаевъ можеше спокойно да разгърне силитѣ си въ името на великото народно дѣло, въ чиито пламъци трѣбваше да изгорятъ безъ остатъкъ личнитѣ чувства.

Моятъ отговоръ бѣ продиктуванъ отъ дълга предъ единъ честенъ българинъ, предъ единъ високо културенъ и храбъръ синъ на свободното отечество, какъвто бѣ войводата Иванъ Николаевъ. Неговитѣ сили, интелигентность и храбрость, бѣха необходими за великата освободителна борба, за да бжде прострелянъ Николаевъ въ угода на оскърбената честь на Кочо х. Мановъ.

Тимо Рички по моя поржка трѣбваше да доведе Иванъ Николаева и да му гарантира отъ мое име неприкосновеностьта.

Следъ единъ часъ Николаевъ се яви въ лагера, придруженъ отъ Тимо и другаритѣ си.

*

Нѣколкото чети, селянитѣ, селскитѣ ржководители и мѣстнитѣ учители, сж превърнали нашия лагеръ на съборъ. Единствената тема — войната, сега е замѣстена отъ онова, което ще се разиграе между менъ, Николаевъ и Кочо.

Интересътъ е напрегнатъ до най-високъ градусъ. Въ лагера настжпва мъртвешка тишина. Погледитѣ на всички сж устремени къмъ току-що пристигналия войво.а. Последниятъ се насочва къмъ менъ и се ржкува. На три крачки въ страни, Кочо търси мѣсто за неспокойния си погледъ, долавяйки съ жгъла на окото си това, което става между менъ и Николаевъ.

Струмишкиятъ войвода стоеше отпредѣ ми съ юнашката стойка на непоколебимъ смѣлчага, въ чиито бистри очи прозираше честната душа на единъ безкраенъ идеалистъ. Но Николаевъ бѣ „подсѫдимъ“ и той трѣбваше да отговаря за неизвършени престѫпления. Най-страшното обвинение бѣ — събиране отъ населението пари за оръжие, което не бѣ доставено. Кѫде бѣха паритѣ? Хилядо и шестотинь златни лири, по думитѣ на Кочо и мълвата-обвинитель, Николаевъ бѣ злоупотрѣбилъ . . .

„Обвиняемиятъ“ отговаряше кратко, ясно и отмѣрено. Революционеръ бѣ съхранявалъ народната пара, както съхраняваше и идеалитѣ на народа. Настѫпилитѣ събития бѣха осуетили покупката и доставката на оръжие. Но само на нѣколко километра отъ тукъ, подъ единъ тежъкъ камъкъ въ ричката рѣка, бѣ скритъ отъ всѣки нечистъ погледъ скѫпия металъ. Сега той слагаше събранитѣ пари на мое разположение.

Едно пълно съ цинизъмъ обвинение падаше. Николаевъ спокойно бѣ понасялъ мълвата и въ този моментъ, по единъ безспоренъ начинъ, доказваше, колко непорочно и безкористно бѣ дѣлото му на революционеръ. Предъ революционнитѣ добродетели на Николаева трѣбваше да бѫде преклонена главата на обвинителитѣ.

Докато азъ и Николаевъ водимъ разговоръ — „следствие“, задълбочени въ съседната гора, лагеръ, изпълненъ съ искренни почитатели на Николаева, очакваше едно фатално решение — присѫда.

Предъ лицето на неприятеля и въ тия сѫдбоносни моменти, какво струваха личнитѣ ежби, или старитѣ партизански вражди?

Затихналиятъ въ очакване лагеръ при нашата поява леко се раздвижва. Въ нашата група бѣ и примиреният Кочо, когото бѣхъ повикалъ въ гората и принудихъ да свие кървавото знаме на личната ненависть. Видѣлъ безизходното си положение, Кочо х. Мановъ бѣ протегналъ ржка на Николаева, но злата му паметь едва се скриваше задъ тънкия

прозраченъ воалъ на неговата престоренность. За сега той се усмихваше редно съ насъ, като даваше да се разбере, че сдобряването е честно и искренно.

Моитѣ думи, които реабилитираха очернения другарь въ лицето на Николаева, бѣха посрещнати отъ четници и селяни съ бурни одобрения. Но въ очитѣ на Кочо, когото непрекжснато наблюдавахъ, блѣстѣха нечисти пламъчета.

*

Движимъ се по посока на село Ричъ. Небето е ясно и звездитѣ се мжчатъ да освѣтятъ нашия пжть. Но напусто. Отсжтствието на луната се чувствува. А когато козия ни пжть потъва въ гората мракътъ става непроницаемъ. Следъ единъ часъ походъ ние сме вече близо до село Ричъ. Преди да зазори ще бждемъ на лагеаръ не далечъ отъ него. Но отъ единъ часъ насамъ Николаевъ води четитѣ и скоро ни изпречва предъ ричката рѣка.

Дълго вървимъ по стръмното корито на рѣката. Николавъ дава знакъ четитѣ да спратъ, взема трима четника и се отдѣля отъ общата група и съ мжка се опитватъ да отмѣстятъ единъ огроменъ крайрѣченъ камъкъ. Отъ близо следя усилията имъ. Камъкътъ бързо е отмѣстенъ и предъ очитѣ на всички блѣсва въ дрезгавината вѣчниятъ символъ на всемогжщието. Съкровището на Николаевъ е прибрано, за да бжде отправено по-късно въ държавната хазна на България, която щѣше по-добре да го употрѣби отъ насъ.

*

Продължаваме пжтя си, за да се разположимъ следъ половинъ часъ на почетно разстояние отъ село Ричъ.

Следъ кратка почивка, единъ отъ куриеритѣ трѣбва да отнесе въ Струмица на българския и гръцки владици решението ми да нападна града и квартируващия тамъ турски гарнизонъ. Азъ молѣхъ духовнитѣ пастири да ми съобщатъ и за числеността на гарнизона. Въ сжщото време, единъ отъ куриеритѣ бѣ изпратенъ съ задачата, да се промъкне презъ огнената линия въ щаба и отнесе на седма

Рилска дивизия вестьта, че турскиятъ тилъ въ цѣло струмишко е празенъ отъ резервни и силни войскови части.

Куриеритѣ сж изпратени. Нашиятъ отрядъ вече на брой 130 души, състоящъ се отъ четитѣ на Кочо, Николаевъ, Тимо Рички, моята и присъединили се селски милиционери, се е отдалъ на почивка. Време е да си почина и азъ.

Съ глава върху раницата, завитъ съ четнишката бурка, сънътъ и умората бързо склопватъ очитѣ ми. Но преди да измине половинъ часъ, сладостната нега на отмората е прекжсната отъ недалечно и зловещо ехо на пушечна стрелба.

Облегнатъ на лакетъ, съ полусънни очи, азъ слушахъ краткото донесение на единъ селянинъ, за нападението на село Ричъ отъ турска кавалерия.

Почивката за четника е откраднато щастие. Само за нѣколко минути, въ пълна боева готовность, почти тичешкомъ, ние се насочваме къмъ село Ричъ. Ще премѣримъ силитѣ си съ конницитѣ вандали. Нашиятъ престижъ и нашиятъ дългъ, ни заставятъ да изнесемъ редовно сражение съ турския полуескадронъ, чиито издевателства надъ мирното население, бѣха хвърлили въ паника последното.

Разгърнати въ боева верига, съ бързи прибѣжки и съ високъ духъ, ние буйно атакуваме развилнялитѣ се конници. Докато последнитѣ се окопитятъ, нѣколко коня препускатъ изъ селскитѣ улици, освободени отъ нечистия си човѣшки товаръ. Неочакваната съпротива увеличава бъркотията и хвърля въ смутъ и тревога конницитѣ. Едва къмъ края на селото ескадрона решава да даде отпоръ и контраатакува. Но това струва още нѣколко трупа на турцитѣ.

Въ пъленъ безпорядъкъ, „героичниятъ“ ескадронъ се понася къмъ Струмица, гоненъ отъ нашето „ура“ и последнитѣ ни вистрели.

Село Ричъ бѣ спасено отъ огънь, мечъ и безчестие. Но преди да се порадваме на тая победа, единъ капналъ отъ преумора селски куриеръ донася тжжната весть, че турцитѣ сж нападнали село Куклишъ съ една рота аскеръ и две орждия.

Тоя пѫть турцитѣ щѣха да превърнатъ въ грозно пепелище това революционно срѣдище, което отдавна бѣ гледано отъ тѣхъ съ нескривана умраза.

Това второ революционно гнѣздо следъ село Барбарево, трѣбваше да последва сѫдбата на Батакъ. До като куриерътъ разказва за турскитѣ безчинства, тътенътъ на орѫдията подчертава съ страховита сила думитѣ му.

Да спасимъ, ако заваримъ нѣщо за спасяване. Подъ тоя девизъ всѣки забравя глада и умората си.

Новъ и стремителенъ походъ къмъ Куклишъ. По пѫтя, минавайки презъ село Попчево, посрещаме куриеръ отъ Струмица, който ни носи и отговора на струмишкитѣ владици.

Отговоръ на духовни пастири, за които кръвопролитието си остава смъртенъ грѣхъ. Съветватъ, да не нападаме Струмица, преди да наближатъ българскитѣ войски.

Но за Струмица ще мислимъ по-късно. Сега Куклишъ е единствената ми мисъль. Димътъ, който се извива надъ него не вещае нищо добро.

И когато следъ три часа усиленъ походъ ние вече сме въ Куклишъ, предъ насъ стърчатъ само неговитѣ развалини.

Най-гордото село въ Струмишко, бойната кула на революционния авангардъ въ цѣлия край, бѣ сега най-печалната картина на разрушението, едно димяще пепелище.

Населението, което бѣ дало скѫпи жертви на турската жестокость, се бѣ пръснало и изпокрило изъ пазвитѣ на планината. Турцитѣ следъ вандалското си дѣло се бѣха оттеглили. Не оставаше нищо друго, освенъ да приберемъ населението и го настанимъ изъ богатитѣ села въ полето, предимно въ село Моноспитово.

*

Пристигането ни въ Моноспитово се превръща въ праздникъ за моноспитовци. Мѫже, жени и деца ни посрещатъ като триумфатори. Тѣ ни бѣха очаквали съ такова напрежение и сега ни посрещаха съ най-възторжения изблицъ на радостьта. Ентусиазъмътъ и готовностьта за борба,

бѣ отпечатанъ не само въ лицата на мѫже и жени, но и въ пламенното възхищение на невръстни деца.

При подобно възпламенена аудитория и най-посрѣдственията ораторъ би извикалъ шумни одобрения. По неволя ораторъ, азъ често бѣхъ приказвалъ на подобни събрания и придобитата техника въ словото ми даваше възможность безъ особени затруднения да печеля симпатиитѣ на слушателитѣ си. Но възпламенителниятъ елементъ въ постоянната тема на всички речи тогава, правѣше и най-плоската речь интересна за жадния слушатель.

Моноспитовци дълго ме слушаха съ затаенъ дъхъ и нескривано възхищение. Нашитѣ войнишки шинели, нашитѣ успѣшни схватки съ турцитѣ, нашиятъ куражъ да кръстосваме Македония, въ единъ моментъ, когато империята воюваше и съсрѣдоточаваше цѣлата си армия тукъ, караше моноспитовци да лудуватъ отъ възторгъ. Моитѣ думи бѣха изпратени съ бурни одобрения. Но имаше нѣщо, което започнахъ въ Бѣлотинци и трѣбваше да свърша тукъ, Помирението между Кочо и Николаевъ трѣбваше да бѫде запечатано въ една подобна обстановка. И двамата войводи, познати и еднакво обичани въ Моноспитово, щѣха да дадатъ клетва предъ моноспитовци, че ще забравятъ враждата си Така, предъ това многолюдно събрание щѣше да бѫде прокламирано свѣтото преклонение предъ осѫществяващитѣ се идеали на единъ народъ, оросилъ съ поть и кръвь, въ трудъ и борби, огромното туловище на Балкана.

Кочо х. Мановъ и Иванъ Николаевъ повтарятъ тържествения обетъ, че никога вече не ще враждуватъ.

Въ думитѣ на Николаевъ вѣрвамъ. Но Кочо щѣше ли да забрави срамното положение, въ което заслужено го бѣ поставилъ нѣкога Николаевъ? Моноспитовци вѣрваха и се радваха. Ала тъмнитѣ пламъчета въ очитѣ на Кочо говорѣха друго.

Събранието е приключено. Предаваме на мѣстнитѣ дейци златнитѣ лири на Николаева, за да ги съхраняватъ и

предадатъ на българскитѣ власти следъ пристигането на българскитѣ войски.

*

Деньтъ бавно преваля. Здрачътъ се свлича отъ високото било на планината и залива равното струмишко поле.

Моноспитовци се отсрамиха добре. Дълго четници и войводи ще си спомнятъ галантната щедрость и пословичното българско гостоприемство, проявени съ такава топлота и сърдечность отъ моноспитовци.

Дано ужасътъ на вилнѣещата буря и призракътъ на разрушението пощадятъ и Моноспитово.

Четницитѣ сѫ бодри, отморени и нахранени. Раницитѣ пращятъ отъ хранителни припаси. Отъ революционния складъ на Моноспитово се снабдяваме и съ пат рони и бомби!

Четитѣ сѫ отново на пѫть, изпроводени отъ цѣлото село. Моми и млади невѣсти сѫ накичили съ последни есенни цвѣтя дулата на пушкитѣ ни и подъ звуцитѣ на една войнишка пѣсень, която скоро изоставяме, се сбогуваме съ село Моноспитово.

Край селото четитѣ се раздѣлятъ, като Николаевъ, Кочо и Тимо Рички оставатъ да действуватъ въ струмишко, а азъ, съ моитѣ дванадесеть бойни другари, трѣбва да бързамъ и часъ по-скоро да се озова по желѣзнопѫтната линия Солунъ-Сересъ.

По полученитѣ отъ София нареждания, тази линия трѣбваше да бѫде вдигната въ въздуха на нѣколко мѣста, а следъ това ни предстоеше изпълнението на най-важната заповѣдь, получена отъ главното командвне — да се озова въ тила на главнитѣ турски сили, които щѣха да действуватъ между Солунъ—Сересъ — Демиръ Хисаръ. По тази линия се очакваше да се развиятъ и едни отъ най-сериознитѣ военни действия. По тая посока, поне така мислѣхъ азъ, трѣбваше да се движи и седмата Рилска девизия съ главнитѣ си сили, като ги насочи къмъ Солунъ презъ Руменското дефиле. Това бѣ най-кѫсия пѫть за Солунъ.

А споредъ моята скромна преценка, и най-важниятъ обектъ на 7-а Рил. девизия.

Въ изпълнение на тая не особено безопасна задача, на мене ми предстоеше да прехвърля Бѣласица и продължа изпълнения съ изненади пѫть.

Безъ почивка и въ бързъ походъ, четата се движи изъ неравния си пѫть. Скоро стигаме село Муртиново и следъ кратъкъ престой прѣдължаваме пѫтя презъ Бѣласица.

*

Горда и величествена Бѣласица. Мрачна и начумерена свидетелка на епохални и пълни съ трагизъмъ събития изъ живота на тритѣ български царства . .

Ние се движимъ по билото ѝ. Студенъ октомврийски вѣтъръ се носи като вихъръ наоколо ни. Но скоро вѣтърътъ утихва, за да отстѫпи мѣсто на друга стихийна проява отъ многобройнитѣ капризи на най-негостоприемната планина.

Тъмно-сива облачна маса обхваща небосклона и опира оловеното си туловище по върховетѣ на Бѣласица. Куриеритѣ съветватъ да се спуснемъ въ низинитѣ. Познавамъ лошитѣ навици на тая планина, но въпрѣки това давамъ заповѣдь четата да се движи напредъ, безъ да се отклонява отъ пѫтя си. Ала скоро съмъ принуденъ да последвамъ съветитѣ на куриеритѣ.

Проливенъ дъждъ се изсипва върху ни и скоро се превръща на снѣжна лапавица. Снѣгътъ вали на едри парцали. Сѣкашъ милиарди дамски кърпи падатъ отъ небето и затрупватъ пѫтя ни. Снѣжната покривка расте и само следъ единъ часъ стига до колѣнетѣ ни. Трѣбва да се спуснемъ часъ по-скоро въ подножието на планината, иначе рискуваме да прекараме тревожни часове въ недрата ѝ.

Въ страни отъ насъ сѫ влашкитѣ колиби, ала ние предпочитаме да се спуснемъ въ село Николичъ. Но на тридесеть крачки отъ насъ изненадваща пушечна стрелба се изсипва върху ни. Четницитѣ сѫ добре обучени, не дочакватъ заповѣдьта ми и залѣгатъ. Мъглата и лапавицата ни бѣха натъкнали на десетина души юруци (турски въорж-

жени пазачи на бейски стада). Тѣ ни бѣха забелѣзали преди ние да сторимъ това. Но за нежелания сюрпризъ отплащаме твърде скжпо Следъ кратка престрелка юруцитѣ се разбѣгватъ, оставяйки ярка кървава диря по бѣлия снѣгъ.

Да гонимъ юруци не влиза въ задачата ни, но полученията урокъ ще имъ напомня единъ забравенъ респектъ къмъ вѣчнитѣ обитатели и неоспорванитѣ господари на Балкана — хайдутитѣ.

На три-четири километра отъ насъ е селото Николичъ. Преди юруцитѣ да издадатъ присжтствието ни и организиратъ потери, ние ще се спуснемъ въ селото, ще възстановимъ съ кратка почивка силитѣ си и ще продължимъ съ удвоена скорость пжтя къмъ Бѣлото море.

По върховетѣ на планината, снѣгътъ, мъглата и бурята, виятъ зловещото си хоро. Колкото повече се спущаме, толкова по-слабо вѣе вѣтъра, снѣгътъ оредява, а мъглата вече не спъва движението ни.

Отъ единъ стръменъ скатъ предъ насъ се открива красивото Дойранско езеро. Село Николичъ, сгушено въ подножието на Бѣласица, държи зеленитѣ поли на планината, впивайки жадно устнитѣ си въ кристалнитѣ води на чудно хубавото езеро.

Възхитително видение. Но за това рѣдко удоволствие трѣбва да благодаримъ на бурята и негостоприемството на Бѣласица.

Отъ голия скатъ се спущаме по единъ стръменъ сипей почти легнали на гръбъ. Изнизваме се набързо и по тѣсна пжтека, съ хайдушка предпазливость, приближаваме селото. Пжтеката вие между скали и гора, за да ни изпрѣчи предъ нова изненада.

Върху една поляна, керванъ отъ мѣстни турци съ кадънитѣ и децата си, се готвятъ за пжть. При нашата поява, адски писъци на кадъни и деца раздиратъ простора.

Турцитѣ, около четири-петь души носятъ оржжие, но не го употрѣбяватъ. Тѣ знаятъ че това е безполезно, а и познаватъ навицитѣ и добродетелитѣ на революционера.

Молбата е по-могѫщо срѣдство и тѣ се тръшкатъ въ краката ни. Увѣренията, че тѣ сѫ хрисими жители изъ околнитѣ села текатъ изъ устата имъ като порой.

„Аманъ, аманъ“ е лайт-мотивътъ на тѣхнитѣ молби, а кадънитѣ и децата пищятъ като съдрани.

Съ крѣсъци, които надхвърлятъ високитѣ регистри на тоя изпадналъ въ панически ужасъ керванъ, азъ се мѫча да спра този истеричен вой. Вцепенени отъ ужасъ, който отслабва постепенно, турцитѣ слушатъ думитѣ ми и въ очитѣ имъ трепти колебанието на недовѣрието.

Не мирното турско население е цель на нашата борба. Нѣщо повече, то може да разчита на нашето покровителство. Сега трѣбва да продължатъ пѫтя си, безъ да е падналъ косъмъ отъ главата на нѣкого.

Думитѣ ми бѣха попивани отъ душитѣ на тия бедни хора като освежителенъ елексиръ. Тѣ не вѣрваха на ушитѣ си и прехласнати отъ думитѣ ми и толерантното държание на четницитѣ, бързаха да провѣрятъ истинностьта на това, което говорѣхъ.

Мѫжетѣ и децата се сбогуваха съ насъ като добри приятели, а кадънитѣ, скрити задъ яшмацитѣ си, издаваха съ движения и погледи своята признателность за „чудното“ си избавление.

Въ този моментъ, когато не безъ рицарска романтика, ние се сбогуваме при възможната сърдечность съ турския керванъ, далече нѣкѫде земята попиваше кръвьта на подтисници и освободители.

*

Едва дочакваме керван да се скрие отъ очитѣ ни, за да не издадемъ посоката на своя пѫть.

Здрачътъ бавно се смъква надъ низинитѣ, плъзгайки се по гладката повърхность на Дойранското езеро.

Въ мракъ и заливани отъ пороенъ дъждъ, ние влизаме въ село Николичъ. Но въ селото ни посрещатъ разтворени вратни и безлюдни домове.

Какво ли нещастие бѣ сполетѣло беднитѣ селяни? Но следъ малка суетня изъ селото, намираме селския свещеникъ и всичко ни става ясно.

Нашата престрелка съ юруцитѣ бѣ чута отъ николичени и, обладани отъ паника, тѣ се бѣха пръснали въ планината, за да търсятъ спасение отъ предполагаема турска сѣчь. Нѣкои отъ по-първитѣ хора, обаче, ведно съ свещеника се бѣха скрили въ селото. Сега, следъ появата на свещеника, започнаха единъ следъ други да прииждатъ и селскитѣ първенци.

Докато давамъ нѣкои инструкции на селскитѣ комитетски ржководители, свещеникътъ се бѣ погрижилъ за вечерята ни.

На предния день отчето бѣ събрало отъ погребението на нѣкой мъртвецъ нѣколко погачи хлѣбъ, варено жито, медъ и други и сега слагаше всичко това на трапезата на четницитѣ. Но тия трохи отъ мъртвешки поменъ събуждаха въ всѣки четникъ алюзия за нерадостната му сждба. Едно тжжно суевѣрие бѣ обладало душитѣ на другаритѣ ми при вида на сложеното меню, а мрачната обстановка въ обезлюденото село усилваше чернитѣ тонове на нашия халъ и ни караше да виждаме въ изплашенитѣ селяни призраци, които не могатъ да се откжснатъ отъ родната стрѣха.

Смущението на четницитѣ е обяснимо. На тѣзи, които смъртьта дебнѣше по петитѣ, да поднасящъ за вечеря остатъци отъ мъртвешки поменъ бѣ твърде много. Предъ обѣсници се говорѣше за вжже . . . Обреченията на смърть нищо ненавижда повече отъ мъртвеца. И моитѣ другари стоеха безъ да пипнатъ нѣщо отъ сложеното.

Нека бжде лека пръстьта на усопшитѣ, но живитѣ тая вечерь не искаха да поменуватъ усопши.

Пониженото настроение на четницитѣ ме заразява. Но къмъ насъ сж устремени нѣколкото чифта неспокойни очи на селянитѣ. Каква диря на вѣра и бодрость ще оставимъ съ тоя клюмналъ видъ?..

Начупвамъ една отъ погачитѣ и съ рѣзъкъ тонъ подканвамъ момчетата да се хранятъ, като пръвъ захапвамъ една лъжица отъ вареното жито.

Моето напомняне да бързатъ, че ни предстои пѫть и нѣколко подхвърлени шеги раздвижватъ четницитѣ. Скоро отъ сложеното на трапезата не остава нищо.

*

Полунощь.

На пѫть за Круша планина. Ситняка непрестанно вали. Но ние отдавна сме запознати съ максимата — мокрия не се бои отъ дъждъ. Преди да заизкачваме Круша планина трѣбва да пресечемъ Акѫнджалийската равнина.

Крачимъ изъ голото поле, затъвайки въ калта на преоранитѣ ниви. Наоколо мракъ и неизвестность. Само куриеритѣ налучкватъ посоката на пѫтя. Следъ половинъ часъ трѣбва да бѫдемъ въ село Брѣстъ, което е на пѫтя ни и отъ кѫдето трѣбва да се снабдимъ съ новъ куриеръ, запознатъ съ мѣстностьта и разположението на желѣзопѫтната линия, върху която ни предстоеше да извършимъ атентатъ. Но това кѫсо разстояние до Брѣстъ ние го вземаме въ непрогледния мракъ и калния теренъ за повече отъ часъ. Скоро силуетътъ на една продълговата сграда, вѣроятно плѣвня, се изпречва отпреде ни.

Нѣколко огромни брѣстови дървета забиватъ високитѣ си клони въ облачната маса и се губятъ всрѣдъ нея. Тихото шумолене на листята и приспивниятъ ромонъ на дъжда, сѣкашъ нашепватъ легенди за митичнитѣ образи на старитѣ хайдути и за страшното тегло на единъ залюлѣнъ отъ вѣкове въ чемеръ и страдания народъ. Но тая нощь край отдалечената отъ селото плѣвня брѣстоветѣ бдятъ като чутовни по ръстъ и съ исполинска сила воини надъ нѣщо свето.

На четири-петстотинь метра отъ тукъ, една бледа свѣтлина, сѣкашъ кандило увиснало въ въздуха, ни предупреждава за бдителното око на турски часовои. Свѣтлината идва отъ турската кула въ селото.

Никаква предварителна връзка съ мѣстния комитетъ не ни е осигурила безопасното проникване въ селото. Движимъ се на посока, поемайки рисковетѣ на всѣка изненада, която би се изпречила на пжтя ни. И тая плѣвня стърчи предъ насъ като лукава примамка, въ която бихме могли да отморимъ кости и възстановимъ силитѣ си. Но колко несигурно убежище за четника е една плѣвня край село. . . Въпрѣки това, можемъ да се отбиемъ, макаръ и за малка почивка, преди да продължимъ пжтя си. Но отъ селото на всѣка цена трѣбва да се снабдимъ и съ куриеръ.

Двама четника натискатъ вратата на продълговатата сграда. Вратата изглежда залостена. Значи плѣвнята бѣ обитаема. Нѣколкократно похлопваме, но напраздно. Подъ нашия натискъ вратата скоро изпращява и предъ смаянитѣ ни погледи, подъ свѣтлината на електрическитѣ ни фенерчета, изпъква съ всичкия ужасъ на петвѣковното страдание една отъ най-покъртителнитѣ сцени.

Въ една плѣвня се бѣха побрали всичкитѣ жени и деца на едно село, което броеше надъ шестдесеть български кжщи. Мжжетѣ бѣха хванали балкана, подгонени отъ непрестанно сновещитѣ турски войски, изоставяйки семейства и имотъ, разчитайки на ония остатъци отъ сърдце и моралъ, безъ които е немислимъ живота на никое човѣшко общежитие.

Ала тъмниятъ инстинктъ, дори на редовнитѣ турски армейски части, бѣ понѣкога и подъ тоя уровенъ. Отъ тукъ и оня ужасъ, който бѣ владенилъ тая нощь обитателитѣ на плѣвнята при нашата поява.

Никога и никому, убеденъ съмъ въ това, не се е случвало да наблюдава подобно зрелище. Задухата и ужасътъ, изписани по лицата на тия разкривени отъ преживѣвания страхъ физиономии, издаваше съ колко тревога тѣ бѣха очаквали една баташка сждба.

При нашето влизане, детскитѣ писъци се слѣха съ общия ревъ на женитѣ.

Това, което наблюдаваме, ни държи неподвижни и вцепенени въ продължение на нѣколко секунди.

Зловеща българска сѫдба, съ колко кръвь и сълзи е напоенъ този нещастенъ български край. . .

Стоя смутенъ и още нѣколко секунди протичатъ безъ да предприема нѣщо. Смазанъ предъ това безименно страдание, онѣмѣлъ и безмълвенъ, азъ нѣмамъ сили дори да извикамъ, успокоявайки вопиющата тълпа отъ жени и деца. Страхувамъ се, че още при първия звукъ, който бихъ издалъ, би прозвучалъ като тѫженъ вой на раненъ звѣръ.

Устнитѣ ми сѫ безмълвни, а очитѣ ми потъватъ въ обилна влага. Но това не забелязва никой въ мрачната плѣвня, защото ние освѣтляваме вѫтрешностьта на плѣвнята, като сами оставаме невидими за разплаканитѣ ѝ обитатели, така натѫпкани въ плѣвнята, че азъ се чудя, какъ не бѣха се издушили до нашата поява.

Шумно издухвамъ носа си и се мѫча да възстановя предишното си спокойствие.

Съ суровъ и енергиченъ гласъ почти искрѣсквамъ да спратъ тия ридания, като увѣрявахъ, че това е българска чета, а не турци. Но преди да свърша, звучната българска речь, проехтяла надъ мрачнитѣ сводове на плѣвнята, бѣ казала повече отъ смисъла на моитѣ увѣрения.

Една мигновенна промѣна бѣ преминала по всички лица, озарявайки ги съ най-прекрасния изразъ на радостьта. Сълзитѣ плуваха по обрадванитѣ лица, а риданията бѣха отстѫпили мѣстото си на възторженитѣ възгласи.

Покровителствената рѫка на България затрептя тая нощь надъ тия жени и деца, събуждайки въ душитѣ имъ надежди и упования. Ние стояхме предъ тѣхъ, като живи символи на свободата. Но само четитѣ не подаряваха свободата, както и една лястовица не докарва пролѣтьта. Ала далечното ехо на буйна артилерийска канонада, дочувана предния день, даваше излишни доказателства, че днитѣ на робството сѫ преброени.

Когато ние се приготовляваме да напуснемъ, нѣколко гласове се провикватъ: „Братя, Богъ да ви поживи, не си одете толко бърго“,—се молѣха сърдцераздирателно злочеститѣ жени.

Тая нощь, обаче, ние трѣбваше да преминемъ Акжиджалийската рѣка, да вдигнемъ въ въздуха желѣзопжтната линия и да затриемъ дирята си, съкращавайки пжтя къмъ Солунъ.

Но кой ще ни води изъ този опасенъ пжть, кръстосанъ отъ терористически акции? Мжжетѣ бѣха хванали планината и сега намъ оставаше да избираме между едно безпомощно лутане въ тъмната нощь, или да прекараме тукъ между децата и женитѣ.

Внезапно хрумване озарява мисъльта ми. — Нима една жена, запозната съ мѣстностьта, не би могла да замѣсти единъ мжжъ—куриеръ?

Сподѣлямъ съ брѣстовчанки въпиющата нужда отъ куриеръ, като отправямъ апелъ къмъ тѣхъ, ако нѣкоя има куража и добре познява предстоящия ни пжть, да улесни дѣлото ни.

Всрѣдъ общото мълчание, една млада девойка, отъ дъното на плѣвнята, съ разчор ени коси, съ вдигната глава и горда осанка, впери погледа си върху ми. Отъ черните маслинови очи на младото момиче искрѣше пламъкътъ на необузданъ ентусиазъмъ.

Тихъ шепотъ, понесенъ отъ всички страни, донася до ушитѣ ми името на девойката — Магдалина.

Презъ вѣковетѣ, отъ епохата на Христа, това име остана като безмълвенъ символъ на религиозна еволюция, на най-възвишена проява на етичното начало въ живота. Но въ тоя моментъ, една македонска Магдалина стоеше предъ мене, боса, изпокжсана и хубава, като жената, която преди две хилядилѣтия заплени Съвѣстьта и Сърдцето на човѣчеството — Исуса.

Магдалина отъ село Брѣстъ, обаче, се интересуваше повече за сждбата на родината и крилатитѣ орли на рево-

люцията, отколкото за нравствения ръстъ на човѣчеството.

Малката Жана д'Аркъ, предлагаше така естествено и спонтанно услугитѣ си на вещъ куриеръ, че на менъ не оставаше нищо друго, освенъ да похваля готовностьта на македонската девойка и да се отправя на пжть.

*

Като старъ куриеръ, Магдалина води четата изъ непознатъ, но сигуренъ пжть. Шумъ отъ течещи води ни сочи близостьта на Акжнджалийската рѣка. Само следъ четвъртъ часъ прегазваме рѣката потънали до поясъ въ етуденитѣ ѝ води. Младата куриерка ни напомня, че скоро ще се озовемъ предъ желѣзопжтната линия.

Следъ нѣколко минути ни предстои да извършимъ първата терористическа акция. Една отъ тритѣ тежки пироксилинови бомби ще използуваме тукъ при пресичане желѣзопжтната линия. Но внезапно Магдалина дава знакъ да спремъ. На стотина крачки предъ насъ очитѣ на момичето сж прорѣзали мрака, откривайки силуетитѣ на движещи се хора.

Магдалина не се бои и ми предлага да приближимъ съ още петдесеть крачки до желѣзопжтната линия, по която се движатъ силуетитѣ. Предпазливо пристжпваме къмъ линията, до като силуетитѣ ставатъ видими и за насъ.

Това бѣха две турски роти, които се изнизваха по желѣзопжтното трасе, тропайки съ прикладитѣ по линията. По звукътъ на ударитѣ турцитѣ провѣряваха линията

Ние сме залегнали въ кальта и следимъ сънливия маршъ на войницитѣ. Бедниятъ аскеръ провѣряваше линията, безъ да подозира, че на петдесеть крачки отъ нея лежеха тия, които само следъ четвъртъ часъ, щѣха да я хвърлятъ въ въздуха. Но до като лежимъ и дебнемъ, а войската спокойно се движи изъ желѣзопжтното трасе, ние сме изненадани отъ единъ адски трѣсъкъ, който разтърсва земята.

Войнишката колона спира, стълпява се, смутено се суети и следъ нѣколко мига една рѣзка заповѣдь я отправи отново на пжть.

Страшниятъ взривъ бѣ прогонилъ дремката на аскера и той ускори марша си, до като се изгуби отъ погледа ни.

Взривътъ идваше отъ къмъ Пороитѣ. Това бѣ дѣло на моя другарь, войводата Панайотъ Карамфиловичъ. Той бѣ свършилъ своята работа, извършвайки покушение върху желѣзопжтната линия, разкжсвайки я при Пороитѣ. Идваше и моя редъ.

Очакваме съ нетърпение да се отдалечи аскера и приближаваме линията.

Като упорити къртици дълбаемъ подъ желѣзопжтното трасе, кждето ще заредиме страшния пироксолиновъ експлозивъ. Релситѣ звънтятъ отъ далечнитѣ удари на войнишкитѣ приклади, но ние скоро ще направимъ безпредметна мжчителната провѣрка на аскера. Нашиятъ атентатъ щѣше да имъ покаже, колко несигурна и динамитна е атмосферата въ Македония.

Какъвъ бламъ щѣше да бжде за аскера и колко благодарность къмъ Аллаха щѣше да се отправя отъ тѣхъ за щастливо избавление? Та нали и наша прѣка задача бѣ, да предизвикаме у неприятеля онова състояние на понижень войнишки моралъ, резултатъ на едно съзнание, че войникътъ се движи върху неспокоенъ, вулканически теренъ.

Експлозивътъ е зареденъ и четата бърза да се отдалечи. Следъ нѣколко минути новъ адски трѣсъкъ разтърси простора. Четитѣ, моята и на Карамфиловичъ, се поздравяваха отъ разстояние, изпълнени съ дововолство за добре завършена мисия.

Следъ тая размѣна на салюти, трѣбваше да побързаме да очистимъ дирята си.

*

Облацитѣ по смраченото небе се бѣха пръснали и звездитѣ бавно се стопяваха предъ първитѣ стжпки на зората.

Следъ двата атентата, войска и потери щѣха да плъзнатъ по цѣлата околность и предателскитѣ лжчи на слънцето, ако не намѣримъ сигурно убежище, ще издадатъ присжтствието ни.

Сподѣлямъ тревогата си съ Магдалина, но тя сочи въ дрезгавината, недалечъ отъ насъ, чифлика Патаросъ.

Ще намѣримъ ли убежище въ чифлика и колко сигурно ще бжде то? Бѣхъ слушалъ, че чифликътъ е на богатъ, но добродушенъ бей, ала това е твърде малко, за да гарантира гостоприемство на една българска чета.

Тичешкомъ, превити на две, допълзяваме на двадесеть крачки до първата кжща предъ насъ, като залягаме въ високото стърнище на една царевична нива, обрасла съ гжсти и високи трѣни.

Скоро слънцето ще изсипе лжчитѣ си върху полето и ще издаде присжтствието ни. Звънливиятъ гласъ на десетина пѣтли раздира сутринната дрезгавина и изпълва въздуха съ трепетнитѣ вълни на живота.

Само нашиятъ животъ днесъ ще виси на косъмъ. Косъмъ, който би се скжсалъ отъ най-слабитѣ повѣи на случайностьта.

Единственията спасителенъ изходъ за насъ сега е да проникнемъ въ близката селска кжща и тамъ да чакаме изтичането на деня.

До като ние обсжждаме, какъ по-незабелязано да проникнемъ въ кжщата, чиито обитатели можехъ да се укажатъ и турци, една млада девойка полусънна и неглижирана, съ бързи стжпки се приближаваше къмъ насъ. На десетина крачки отъ мѣстото, кждето сме залѣгнали, девойката, безъ да подозира присжтствието на нѣколко неволни свидетели на интимния й тоалетъ, приклеква гърбомъ къмъ насъ.

Четникътъ Петъръ лежи отъ лѣвата, а Магдалина отъ дѣсната ми страна. Нашата прекрасна куриерка е смутена отъ конфузната сцена, на която сме свидетели. Съ жгъла на очитѣ наблюдавамъ огнената руменина, която облива лицето на смѣлата ни куриерка.

Преди девойката да си отиде, ние трѣбва да научимъ какво е разположението въ чифлика и по-специално въ кжщата, кждето мислимъ да денуваме. Давамъ нареждане на

четника Петъръ да „плени“ девойката, при изричната заповѣдь, момичето да не издаде никакъвъ звукъ. Нека това й бѫде, между другото, наказанието, за гдето възбуди забранените и забравени дертове на четницитѣ и засрами Магдалина.

Като дива пантера, Петъръ съ два скока връхлита върху девойката, сграбчва я и преди тя да смогне да извика, той бѣ запушилъ вече устата й. Приближаваме се до нея съ Магдалина, казваме й кои сме и че днесъ ще прекараме въ тѣхъ. Момичето е разтреперано, но бързо се опомва. Присѫтствието на Магдалина й действува успокоително. Разпитвамъ за движението на войскови части и дали нѣкоя часть не квартирува въ чифлика. За сега една малка часть е разположена около кѫщата на бея.

Следствието е кратко. Сега момичето трѣбва да ни преведе незабелязано въ кѫщата. Презъ полуотрехнатата вратня ние се промъкваме въ кѫщата, за обща изненада на пробуждащитѣ й се обитатели.

Единъ четникъ застава задъ вратата и я залоства. Нѣмаме основание да се опасяваме отъ гостоприемството на домакинитѣ. Но бацилътъ на предателството прониква, понѣкога несъзнателно и най-често въ такива психологически моменти, когато съ единъ предателски актъ се предполага личното или на близки спасение.

Презъ този день семейството ще бѫде нашъ пленникъ, докато се свечери. Когато турцитѣ сѫ на сто и петдесеть крачки отъ насъ, тази предупредителна мѣрка ни се налага.

Следъ като съобщавамъ решението си, всички безропотно се подчиняватъ на волята ми, по-право на една необходимость, за която видимо е, и тѣ иматъ пълно съзнание.

Дано преминемъ спокойно деня, необезпокоявани отъ никого. Децата, свити въ единъ отъ жглитѣ на голѣмата одая, гледатъ плахо и недовѣрчиво и ми напомнятъ неизмѣримото нещастие, което бихъ причинилъ на тоя домъ, ако бѫдемъ случайно открити. Може би, детската невинность ще постави на мъртва стража нѣкой невидимъ Ангелъ Хранитель и върху

ония голѣми деца, които само една детска простота и свежесть на духа, ентусиазира и хвърли въ тила на неприятеля — групата родолюбци, а сега мои четници.

Призовавамъ нечие непонятно и на менъ невидимо покровителство върху децата, четницитѣ и тоя български домъ, а въ това време, шумътъ отъ конски тропотъ долита презъ едно полуотворено прозорче, прекжсва потока на религиозния ми сантиментализъмъ и отвлича погледа ми навънъ.

Турска кавалерия . . .

Конетѣ сж обляни въ потъ. Вѣроятно тия конници сж гонили атентаторитѣ отъ Пороитѣ, а може би и насъ. Очаквамъ да отминатъ, но, вмѣсто това, конницитѣ отсѣдатъ и отседлаватъ конетѣ си, като се разполагатъ въ окрайнината на чифлика, за да не нарушатъ спокойствието на бея.

Но тѣ не подозиратъ въ каква смъртна тревога хвърлятъ ония, които тѣ неволно и безъ да подозиратъ, включваха въ тѣсния обржчъ на жестоката си обсада.

Твърде рѣдко, безизходностьта на нѣкого е извиквала въ такава безпомощность трагичния въпросъ — ами сега?. . .

Нервно хапя устнитѣ си, притиснатъ отъ едно неизмѣримо чувство на отговорность предъ другаритѣ си и предъ тѣзи невинни човѣшки създания, въ чийто домъ така нахално бѣхме нахълтали.

Самъ дяволътъ бѣ изпратилъ аскера тоя день, за да подиграе, или се пошегува съ хладнокръвието на единъ войвода, съ куража на четницитѣ и съ самопожертвуванието на едно честно и бедно македонско семейство.

Но никой нѣмаше да даде цинично удовлетворение на сатаната. Ала при все това, конницитѣ се готвѣха да лагеруватъ, разпъваха палатки, преобличаха се, суетѣха се, съ една дума, нищо не даваше да се мисли, че аскерътъ скоро ще отмине на нѣкжде.

Кавалериститѣ разпънаха нѣколко палатки и въ разградения дзоръ на пленената отъ насъ кжщурка. Войнишки фигури кръстосваха насамъ-натамъ, обикаляха кжщата, гонѣха птицитѣ изъ двора, спираха се гърбомъ къмъ про-

зорцитѣ, приказваха съ високъ гласъ, сядаха на пейката до вратата и всѣки моментъ можеха подъ нѣкакъвъ предлогъ да се вмъкнатъ въ кжщата.

За мене бѣ ясно, че ако бждемъ открити, гостоприемната по неволя кжщурка, щѣше да се превърне на кървава вана. Вече виждахъ въ налѣгалитѣ, или насѣдали човѣшки сжщества около мене, отъ децата до възрастнитѣ, живи трупове, върху които витаеше черният призракъ на смъртьта.

Още една епопея на българския духъ, можеше всѣки моментъ да бжде вписана съ кръвьта ни въ историята на македонскитѣ освободителни борби. Ще се продадемъ скжпо, но тоя раненъ край, лишаваше българскитѣ войски отъ една шепа сътрудници, които вършѣха помощното си дѣло упорито и съ себеотрицание.

Сега мишката бѣ паднала въ капана, и неизбѣжната й сждба бѣ неминуема смъртъ.

Само инстинктътъ за самосъхранение подържа една надежда за нѣкакво чудотворно спасение. Ала чудото винаги предполагаше и чудотворци.

Взимаме всички предохранителни мѣрки. Пушки, бомби и пистолети изоставяме за последната отбрана, когато бждемъ открити, а преди това ще действуваме само съ хладно оржжие.

Задъ вратата стоятъ двама четника съ извадени ножове. Тѣ ще пропущатъ вжтре само ония, чието желание да влѣзатъ е крайно настойчиво и още съ влизането тѣ трѣбва да запушатъ устата на войника — до като камитѣ довършатъ останалото. И това ще трѣбва да продължи единъ, петь, или може би, десеть пжти, ако може да мине незабелязано до настжпването на вечертьта, когато ще направимъ и отчаяния си опитъ да пробиемъ пжть, на животъ или смъртъ, а може би, до тогава и тая проклета кавалерия ще се изтегли отъ тукъ.

Четникътъ Доне, свитъ до оджака, всѣки четвъртъ часъ разравя съ малко бакърено джезве жаравата въ огнището и ме налива съ кафе.

— „Пий, войводо, кафето гони кахъритѣ“, и Доне непрестанно вари кафе, а азъ механически изпълнявамъ волята му и пия, пия . . .

*

Три часа протичатъ отъ момента на зловещата обсада, а нито единъ инцидентъ съ войницитѣ. Тѣ не се интересуватъ отъ къщата и обитателитѣ. Това раздухва надеждата за спасение, за животъ.

Едно решение узрѣва въ главата ми и бързамъ да го приведа въ изпълнение. Единъ отъ синоветѣ на стария селякъ получава инструкциитѣ ми да отиде при бея и да го помоли отъ името на селянитѣ, да вземе покровителството на последнитѣ, като предупреди началника на частьта, за всичко, отъ което се нуждаятъ войницитѣ му, да го искатъ чрезъ бея, за „да не се плашатъ женитѣ и децата на сиромашията“.

Ако бея се съгласеше да помоли и предупреди аскера, нашата безопасность се увеличаваше и надеждата за спасение щѣше да добие нови криле. Но преди да изпратя младия селянинъ съ спасителната мисия при бея, предпочитамъ да му напомня, че всѣко предателство ще струва живота на цѣлото му семейство. Нѣмамъ основание да се отнасямъ съ недовѣрие къмъ младия момъкъ, но неизбродимъ е лабиринта на всѣка човѣшка душа, а освенъ това храня култъ къмъ мждростьта на фамозния хитрецъ Настрадинъ Ходжа — бий хлапака, преди да е строшилъ стомната.

Мжчително очакване. Момъкътъ, обаче, не закъснѣва и носи радостната весть, че бея още въ негово присжтствие повикалъ командиря на частьта, помолилъ го и последния отъ своя страна далъ необходимитѣ нареждания.

Но нашата бдителность не трѣбваше да отслабва. За всѣки случай, четницитѣ нека бждатъ на пость задъ вратата.

Живитѣ трупове около мене се оживяватъ, но не за дълго, защото къмъ два часа следъ обѣдъ, пристига новъ аскеръ, вече пѣхота. Това охладява повишеното самочув-

ство. Разбирамъ, че аскера скоро не мисли да вдига обсадата, която той и не подозира.

Новодошлитѣ се разполагатъ сѫщо край чифлика. Сега обрѫча става непробиваемъ.

Звездата на спасителната надежда трепти на угасване. Минутитѣ текатъ съ мѫчителна бавность.

Следъ три-четири часа, мрака ще се спустне, а една нощь въ съседство съ аскера, е вече лудость. Трѣбва да предприема нѣщо на всѣка цена, за да вдъхна вѣра на другаритѣ си и да ги ободря.

Единъ рискованъ планъ отсѣда въ съзнанието ми. Отчаянието този пѫть не е много лошъ съветникъ. Систематизирамъ бързо решението си. Съдържанието на моя планъ е твърде просто. Така, напримѣръ, ако нѣкоя чета би отвлѣкла вниманието на аскера съ нѣкой внезапенъ набѣгъ и бързо оттегляне, увличайки следъ себе войската, съ такова действие обрѫча около насъ би се разкѫсалъ и ние отново щѣхме да се чувствуваме волни господари на нощьта. Давайки нѣколко залпа въ тилъ на войската, преследваща нашитѣ освободители и хвърляйки нѣколко бомби, освенъ спечелената свобода, ние ще създадемъ и желаната паника.

Въ едно писмо, което пришиваме подъ фистана на девойката, която ще го отнесе въ село Мурарци на Тодоръ Александровъ, за когото знаехъ, че се намира този день тамъ, излагахъ плана си и искахъ помощь.

Девойката, която тая зарань въ кукуруза съ такъвъ пренебрежителенъ и конфузенъ жестъ, бѣ „оскърбила“ четата и която презъ цѣлия день се чудѣше кѫде да дене погледа си отъ срамъ, сама бѣ предложила да отнесе моето писмо до село Мурарци. Азъ разбирахъ нейната смѣлость. Тя бѣ готова да понесе и по-голѣмъ рискъ, само да се махне часъ по-скоро отъ тия проклети погледи, които унищожаваха засрамено момиче.

Четницитѣ открехнаха вратата и пропустнаха момичето. Навънъ студенъ вѣтъръ и ситенъ дъждъ го подгониха къмъ Мурарци. Бърза и подвижна, горда въ съзнанието за възло-

жената ѝ мисия, младата девойка, като дива коза си пробиваше пѫть между палатки и войници, изгубвайки се въ полето по посока на Мурарци.

Изпращамъ съ погледъ девойката, скритъ задъ малкото и задимено прозорче на одаята.

*

Часове на нервно напрежение и очакване. Стрелкитѣ невъзмутимо и спокойно обикалятъ турския циферблатъ на моя часовникъ.

Какъвъ ще бѫде отговорътъ? Ще бѫде ли спазена отъ Тодоръ Александровъ революционната етика и не ще ли се изплаши единъ войвода отъ една акция като предлаганата отъ мене? Цѣла верига отъ тревожни въпроси никнатъ въ главата и хиляди съмнения раздиратъ душата ми.

Слънцето, което за мигъ се показва, отново се скрива задъ голитѣ и каменисти дойрански възвишения и се изгубва задъ сивата облачна маса, която пълзи и се свлича отъ планинския хребетъ. Дъждътъ, престаналъ за малко, плисва надъ полето и прибира войницитѣ подъ шатритѣ. Скоро мракътъ, засиленъ отъ облацитѣ, ще скрие всичко въ тъмната си пазва. И нощьта, вѣчната пружина на всички страсти, ще раздвижи, не за добро, войнишкия лагеръ.

Леко, сигнално потропване на вратата ме сепва. Четницитѣ бѣха пропустнали момичето, което бѣ свършило мисията си успѣшно. Наистина, то не бѣ намѣрило нито юначния кукушки войвода Георги Мончевъ, Нито Тодоръ Александровъ, но мѣстния войвода Гоце Междуречки, който бѣ получилъ писмото ми, бѣ обещалъ да се отзове незабавно.

Виене на чакалъ и вълчи вой, щѣха да сигнализиратъ събирането ни въ планината следъ успѣшния завършекъ на акцията.

*

Ново, изпълнено съ тревоги и съмнения очакване. Тъмна и непрогледна нощь покрива чифлика Патаросъ. Това сѫ първитѣ часове на нощьта.

Защо не идва Междуречки? Нима е отслабналъ куража на храбрия Гоце? Но преди да е настжпила полунощь ние трѣбва да се махнемъ отъ тукъ на всѣка цена и то докато лагера е още буденъ, а войницитѣ се суетятъ насамънатамъ.

Време за губене нѣма.

За общата имъ изненада командвамъ на четницитѣ да се приготвятъ за пжть.

Ще се опитаме да се измъкнемъ, прикривани отъ дяволския мракъ. А и кой би се усъмнилъ, че въ лагера на аскера се намиратъ комитаджии. Още повече, че нито лица, нито облѣкло могатъ да бждатъ разпознати макаръ и на педа разстояние.

Сега или никога.

Сбогуваме се съ семейството, което бѣ раздѣлило съ насъ смъртната опасность, която презъ цѣлия день вися надъ главитѣ ни. Тукъ оставяме Магдалина и отвличаме единъ отъ синоветѣ за куриеръ.

Нѣма по-силенъ отъ решения да мре.

Съ пушки и бомби въ ржце, единъ задъ другъ, настръхнали и готови на всичко, вървимъ между палатки и суетящи се войници, съ нѣкои отъ които дори се сблъскваме. Но кой отъ тѣхъ ще се досети, че това не е група пехотинци, които прекосяватъ кавалерийския лагеръ?

Вървя следъ куриера, а четницитѣ ме следватъ безропотно и съ едно слѣпо довѣрие, което бѣхъ пробудилъ вече у тѣхъ.

Рисковани, безумни стжпки на смѣлость, всѣка отъ които, обаче, ни отдѣля отъ смъртьта.

Спасени по чудо, на 20—30 крачки отъ лагера, въ знакъ на черна неблагодарность, ние изтрелваме нѣколко залпа върху аскера.

Викове, команди, олелия до Бога. Запращаме и две бомби, които увеличаватъ суматохата. Намъ остава следъ трѣсъка на бомбитѣ да използуваме последния ефектъ и паниката, за да заличимъ диритѣ си. Половинъ часъ бързъ

четнически походъ, което е равносилно на тичане, ни поставя вънъ отъ всѣка опасность.

Страшна пушечна стрелба изпълва съ зловещата си пѣсень нощьта, но куршумитѣ отдавна не достигатъ до насъ и нѣкои шегаджии отъ четата дори намиратъ сили за смѣхъ, като взиматъ поводъ отъ комичното състояние на аскера, който продължава неспирната си стрелба по праздното отъ противникъ бойно поле.

*

Круша планина ни скрива отъ всѣки нечистъ погледъ, приютява ни въ недрата си и открива за нощния ни походъ неизвестнитѣ си пжтеки.

Съ сигурна стжпка куриера води четата къмъ избраната отъ мене посока. Но въ нѣколкократно виене на чакалъ, различаваме уговорения съ Гоце Междуречки сигналъ.

Междуречки се явяваше твърде късно. Но така е подобре. Ако бѣ дошелъ на време и се проведѣше плана, може би щѣха да се дадатъ скжпи жертви.

На уговорения въ писмата пунктъ, срещаме Междуречки и четата му, за да се раздѣлимъ на другия день, всѣки поелъ стръмнитѣ пжтеки на борбата и смъртьта.

Нека бжде благословенъ риска, смъртната опасность и най-страхотното премеждие въ името на свободата.

Ще побързаме да проникнемъ въ село Мурарци преди да продължимъ пжтя си.

Сгушено въ недрата на Круша планина, селото се отличава съ своя угледенъ външенъ видъ. Богато и голѣмо село, съ чисто български колоритъ, Мурарци ни посреща като скжпи и желани гости.

Мурарскитѣ патриоти снабдяватъ четницитѣ съ ново бельо и съ здрави царвули. Почти всички селяни, макаръ зората още да не се е показала, бързатъ да ни видятъ, да стиснатъ ржцетѣ ни и ако могатъ съ нѣщо да ни бждатъ полезни.

Остатъкътъ отъ нощьта и часть отъ деня ще прекараме тукъ въ малко по-продължителна и спокойна отмора, ако

нѣкой не смути покоя ни. Четницитѣ се чистятъ, кърпятъ, поставятъ въ редъ припаситѣ и преглеждатъ оржжията си.

Въ една общирна стая, седналъ на низъкъ миндерлъкъ и заобиколенъ отъ мѣстнитѣ комитетски дейци, давамъ нареждания за по-нататъшната имъ работа, въ връзка съ настжпающитѣ български войски. Мѣстната чета получава поспециални задачи. Скоро всички се разотиватъ.

Следъ преживѣното нервно напрежение предния день и следъ прекаранитѣ стомашни кризи отъ изпитото кафе, азъ се нуждаехъ отъ почивка. Клепачитѣ, сѣкашъ залѣни съ олово, тежко се притваряха.

Преспивамъ двучасовъ освежителенъ сънь. Това е достатъчно. Сънь на котка — сънь хайдушки. . .

Лежа, изтегнатъ на миндера и мисля за всичко, за това, може би, и нищо опредѣлено. Нѣкой тихо отваря вратата и наднича. Една обраснала съ растителность глава се върти на проточената шия. Това е главата на четника ми Доне кукушанчето. Той вижда добре, че съмъ буденъ, но въпрѣки това пита: „Войводо, спиешъ?“ и безъ да дочака отговора ми идва и докладва.

Нѣкои селяни бѣха донесли новини за движението на турски войскови части. Но тѣ бѣха донесли и нѣкои новини, които бѣха събудили отвращението въ мѣстнитѣ дейци и мълчаливо брожение всрѣдъ четницитѣ.

Доне възпроизвеждаше предъ мене, както погнусата на селяни и четници, така и своето разочарование отъ двама войводи, чийто дула на пушкитѣ ржждясваха въ влажнитѣ скривалища на Аржанското езеро.

Кои бѣха тѣзи войводи, които събираха върху си възмущението на заобикалящитѣ ме? Две имена не слизаха отъ устата на селяни и четници, преплитани съ най-цинични ругатни.

Процеденитѣ между стиснати зжби имена на покрити съ позора на бѣглеца и дезертьорството войводи, бѣха Тодоръ Александровъ и Георги Мончевъ.

Георги Мончевъ познавахъ като добъръ дѣецъ въ освободителната борба. Но Тодоръ Александровъ, за когото само бѣхъ слушалъ, лично не познавахъ. Слушахъ съ любопитство и изненада думитѣ на Доне и въ непрепоржчителната преценка и характеристика, която той правѣше на Александрова, азъ търсѣхъ въ себе си отговора за причинитѣ на нѣколкото убийства, съ които изкочи на революционната плоскость това име.

Тодоръ Александровъ, въ битностьта си щипски войвода и помощникъ ржководитель, следъ нѣколко екзекуции, заповѣдани отъ него и извършени надъ видни македонски дейци, бѣ загатналъ характера на бждещата си революционна дейность. Сега ми ставаше ясно, какъвъ бѣ интимния лайтъ-мотивъ на Александрова да убие единъ отъ найхрабритѣ и интелигентни революционери, какъвто бѣше Иорданъ Ивановъ, оня смѣлчага, който подгони Яне Сандански отъ Цариградъ и ведно съ Владе Сланковъ извърши неудачното покушение върху му въ Солунъ. А Иорданъ Ивановъ бѣ близъкъ другарь на Александрова и безъ никаква простжпка къмъ дѣлото. Но Иорданъ Ивановъ се очертаваше и като достоенъ претендентъ за званието водачъ на скопския революционенъ окржгъ.

За сжщото мѣсто бѣ мечталъ и Тодоръ Александровъ.

Отъ завистъ ли бѣ убилъ Тодоръ Александровъ Иорданъ Иванова, или просто да разчисти пжтя си? Отговоръ на този въпросъ не можехъ и не искахъ прибързано да дамъ. Но мнозина го сочеха и като злопаметенъ мизантропъ. Неуже ли така трѣбваше да се търси обяснението и на трогателната смъртъ на Добри Даскалова, чието убийство бѣ сжщо заповѣдано отъ Тодоръ Александрова? Това убийство на времето, бѣ ме потресло по вандалската жестокость, съ която бѣ извършено. Убиецътъ бѣ издебналъ честния революционеръ, подъ родната му стрѣха, когато Даскаловъ се бѣ откжсналъ за кратко отъ революционната дейность, за да се полюбува и на тихитѣ радости, които може да предложи семейното огнище.

Убиецътъ бѣ проникналъ въ двора на даскаловото жилище, и когато Даскаловъ се показва на прага, прегърналъ рожбата си, подла стрелба пронизва сърдцето му и просва трупа му подъ писъцитѣ на ужасното и осиротяващо дете.

Търсѣхъ нѣкога обяснението на тѣзи ненуждни и безполезни убийства, щѣхъ ли да ги намѣря? По-късно, да. Но тогава, азъ, съ премного наивность се очудвахъ, какъ единъ революционеръ, който съ такава лекота избиваше другаритѣ си, доблестни и смѣли революционери, все въ името на свободата и тържеството на дѣлото, сега, когато и най-хрисимитѣ люде проливаха кръвьта си за това дѣло, тоя герой на братскитѣ екзекуции, чакаше да премине градоносния облакъ надъ Балканитѣ, скритъ отъ всѣко вражеско око въ тръстьта на Аржанското езеро.

Четникътъ Доне намираше твърде естествено, за манталитета на Т. Александровъ, когото познаваше добре, несъвмѣстимото съ революционния моралъ бѣгство отъ дълга къмъ родината. Но какво търсѣше въ Аржанското езеро, въ компанията на Т. Александровъ, войводата храбрецъ Георги Мончевъ? И той ли манкираше на дълга? Задавайки си тия въпроси, неволно и полугласно, азъ получихъ отговора имъ отъ Доне, който бѣ дочулъ думитѣ ми:

— Да го пази, войводо.

Смъмрахъ Доне за прекалената му словоохотливость, ала съмнението въ революционнитѣ добродетели на Т. Александровъ проникна въ душата ми.

Не бѣ ли правъ Доне? Не за охрана ли бѣ увлѣкълъ Александровъ въ скривалищата на Аржанското езеро Георги Мончева, откжсвайки го отъ благородното поприще, което тоя сержантъ на свободата си бѣ избралъ.?

Закржгленатa представа за Александрова ще добия понататъкъ, когато случаятъ ще ни срещне отново. Ала още тогава мнозина произнасяха името му съ отвращение и погнуса.

Събития отъ сждбоносно значение се редуваха едно следъ друго и никой не смогваше да потърси смѣтка за канибализма на Тодора, а Александровъ ловко използуваше залисията и насищаше садизъма си, поваляйки всичко, което стоеше на пжтя на безкрупулния му аривизъмъ и неоправданитѣ му амбиции.

И съ едно неокачествимо коварство, самъ боленъ, той поваляше здравитѣ; безъ никакви добродетели, той погубваше самитѣ символи на революционна добродетель; лично страхливъ, Александровъ подло избиваше най-героичнитѣ.

Така, по време на Хуриета, Александровъ бѣ успѣлъ да убие и кратовскитѣ войводи Йорданъ Спасовъ и Йорданъ Секулички. Но това щѣше да бжде все още началото на неговата дейность. За сега поставямъ точка, безъ да затварямъ скобата на една любопитна характеристика.

Напущаме село Мурарци денемъ, като пресичаме селото подъ смаянитѣ погледи на селянитѣ.

Правимъ тая манифестация на безстрашие, за да повдигнемъ духа на мурарчани и да ги привикнемъ да фамилярничатъ съ свободата.

И безъ това, орждията на рилци вече разкжсватъ веригитѣ на робството. Тѣ самитѣ, може би следъ нѣколко дни ще бждатъ тукъ. Нека ги посрещатъ тогава, не роби, а свободни по духъ хора. Това ще бжде по-достойно и за освободители и за освободени.

Преди да стигнемъ селския мегданъ, забелязваме четирима турски коници — суварии. Но и суваритѣ ни виждатъ и разбиратъ кои сме. Преди да предприемемъ нѣщо, суваритѣ хукватъ, за да отнесатъ вѣроятно въ нѣкой турски щабъ вестьта, за близостьта на българскитѣ войски.

Оставяме конния разездъ да се надбѣгва, а ние продължаваме пжтя си.

Привечерь преминаваме село Междурекъ и се насочваме къмъ село Мирово. Внезапенъ студъ вилнѣе въ ранната зима и ледениятъ вѣтъръ вкоченясва ржцетѣ ни и

брули до сълзи лицата ни. Дъждътъ, който бѣ валѣлъ презъ деня, примѣсенъ съ снѣгъ, се превръща въ поледица.

Наближаваме по думитѣ на куриеритѣ село Мирово. Но тѣ твърдятъ това отъ два часа, а селото се още се не вижда. Очевидно бѣ, че къмъ студа се прибавяше нова неприятность — ние сме загубили пѫтя.

Куриеритѣ се бѣха заблудили.

Далеченъ кучешки лай достига до ушитѣ ни. По тая посока куриеритѣ отново налучкватъ пѫтя. Тѣсната пѫтека, която ни води въ млада джбова гора се изгубва въ висока и гѫста папратъ. Скоро се намираме въ открита и неравна мѣстность, последни възвишения отъ подножията на Круша планина. Върху едно отъ тѣзи възвишения спираме, за да изберемъ начина на проникването си въ село Равна, цельта на тоя нощенъ походъ. Разгъвамъ картата и слагамъ компаса. Подъ свѣтлината на електрическото фенерче, опредѣлямъ западната часть на село Равна, която отстои на километъръ и половина отъ насъ. Тукъ, споредъ условнитѣ знаци въ картата, сѫ и нѣколко български кѫщи въ селото.

Давамъ нареждане на двама четника да се спуснатъ къмъ западния край на село Равна, да влѣзатъ въ първата кѫща, която имъ се изпрѣчи и да доведатъ селянина, за да получимъ необходимитѣ сведения.

До като стоимъ въ очакване на четницитѣ, преживѣвамъ едно събитие, което рискува да вземе неочаквано лошъ край.

Единъ вѣренъ четникъ ме бѣ отдръпналъ на страна и ме предупреждаваше за готвенъ „бунтъ“ въ четата.

Трудноститѣ, рискътъ, несгодитѣ и лишенията на четнишкия животъ бѣха пробудили въ душата на единъ отъ четницитѣ ми онова кондензирано недоволство, което избива понѣкога въ по-скритъ, или по-ясенъ протестъ. Единъ отъ четницитѣ, обаче, бѣ отпочналъ твърде злокачествена агитация и лично противъ менъ.

Войводата ги водѣше на сигурна смърть — бунтовникътъ имъ сочеше пѫтя на личното спасение. Студътъ и виещия вѣтъръ пригласяха на разколника.

Малката „революция", трѣбваше да бѫде потушена бързо и жестоко. Назиданието бѣ необходимо и неизбѣжно.

Четницитѣ ръмжеха. Тъмнитѣ инстинкти бѣха заговорили съ познатия си гласъ.

Азъ, или четникътъ. Единъ отъ двама ни вѫтре въ нѣколко минути трѣбваше да победи.

Съ изваденъ пистолетъ и съ внушителенъ тонъ, почти изревахъ името на четника—агитаторъ, който бѣ подронилъ престижа ми и разстроилъ дисциплината въ редоветѣ на четницитѣ. Свитата фигура на четника се изправи предъ менъ. Едва различавамъ въ заобикалящия ни мракъ физиономията и израза на лицето му.

Съ опрѣнъ пистолетъ на гѫрдитѣ му, отнемамъ оръжието му и ругая единъ подлецъ, който, въ лицето на противника, бѣ забравилъ дългъ и родина. Ругая четника, но така, че думитѣ ми да плющатъ и по революционното чутие на четницитѣ, чийто духъ бѣ разколебанъ чувствително. За мене това бѣ очевидно.

На бунта въ четата реагирахъ съ разбунтуваната съвѣсть на революционеръ, който виждаше измѣната въ собствения си лагеръ.

Смазанъ подъ тежестьта на сатанинското си дѣло, четникътъ пада на колѣне и задавянъ въ хълцания молѣше за милость.

„Двадесеть тояги на голо, момчета".

Двама четника се спуснаха, разголиха разколника и въ мразовитата нощь, падналиятъ духомъ четникъ, който бѣ заразилъ и другаритѣ си, изпитваше въ едно и сѫщо време две еднакво силни усѣщания — студа и тежкитѣ сопи.

„Бунтътъ" бѣ потушенъ, моралътъ и дисциплината отново възстановени.

Сега спокойно можехъ да се облегна на борческия духъ и якитѣ мишци на бойнитѣ си другари и продължимъ трудната си задача.

Нечии бързи стѫпки и полугласенъ шепотъ, ни напомнятъ за задачата на двамата ни другари, изпратени въ Равна, преди да започне най-краткотрайната „революция" въ свѣта — тая въ моята чета. Нашитѣ другари се връщаха. Провидението ги бѣ натъкнало на кѫщата на мѣстния комитетски ржководитель Петъръ Равналията.

Четата се спущаше по голитѣ ридове, водена отъ Петъръ въ сигурния му подслонъ подъ собствената му стрѣха.

Студътъ ни кара да бързаме и въ бързината си забравяме да извършимъ провѣрката. Когато сме въ топлата и уютна стая на Петровото жилище, откриваме липсата на единъ четникъ — Александъръ Лѣхъ, полякъ отъ Бѣли Каменъ — Галиция. Този прекрасенъ момъкъ, изпълненъ съ най-възвишени пориви, бѣ дошълъ да умре за свободата на единъ братски народъ. Ценѣхъ високо жертвата на Александра и се любувахъ на младостьта, ентусиазъма и смѣлостьта му. Но кѫде се бѣ дѣналъ сега Лѣхъ? Двама четника и Петъръ трѣбваше да се върнатъ по изминатия пѫть. Експедицията, която ще го търси, неохотно потегли, но загубения другарь трѣбва да се намѣри.

*

Поледицата отдавна се бѣ превърнала на снѣжна виелица и свирѣше край комина и стрѣхитѣ на селскитѣ кѫщи. Единъ часъ вече минава, а Петъръ и четницитѣ още не идватъ.

Следъ потушаване на избухналия „бунтъ", четницитѣ се чувствуваха стѣснени, сѣкашъ притиснати отъ едно състояние на виновность. Набитиятъ разколникъ се бѣ свилъ въ единъ жгълъ и ме поглеждаше, отъ време на време, избѣгвайки погледа ми.

Да го прогоня отъ четата, означаваше да го направя плячка на турцитѣ.

Да приведа въ изпълнение революционнитѣ статути? Санкцията, която предвиждаха тѣ, ми се струва твърде жестока. Не бѣ ли достатъчно наказание двадесетьтѣ тояги? До като търся разрешение на този въпросъ, кръстосванъ отъ мисъльта по другаритѣ, които бродѣха въ мразовитата нощь, да търсятъ загубения, навънъ кучето лавна и дрезгавия му лай замръзна сѣкашъ въ гърлото му.

Групата се завръщаше заедно съ загубения другарь.

Бедниятъ Александъръ, този неустрашимъ и храбъръ момъкъ, за малко щѣше да бжде покосенъ отъ бѣлата смърть. Една необикновена за тия мѣста ранна зима, бѣ сковала всичко наоколо. Преди избухването на „бунта", той се отдръпналъ на нѣколко крачки, приклекналъ до единъ храстъ и бѣ потърсилъ заслонъ отъ виелицата. Но бърже се унася въ фаталенъ сънь и ако групата не бѣ го открила на време, неминуема смърть щѣше да ни отнеме единъ отличенъ другарь, превъзходенъ човѣкъ и храбъръ четникъ.

Радостьта отъ спасението на Александра е обща. Четницитѣ слушатъ съ интересъ разказа на Александъръ, който имъ говори на разваленъ български езикъ, за лукавата примамка на дѣдо Мразъ, който му притворилъ очитѣ съ най-вълшебни видения. За единъ-два часа момъкътъ бѣ видѣлъ презъ тая коварна дрѣмка родния край, облѣнъ въ лжчитѣ на пролѣтното слънце, майката, съ разтворени обятия го бѣ посрѣщнала на кжщния прагъ, а бащата бѣ тупалъ юнашкото му рамо. Когато отворилъ очи, вмѣсто слънце, родна стрѣха и близки, горкиятъ момъкъ се отзовалъ въ оная обстановка, отъ която го бѣ отвлѣкълъ иреалниятъ образъ на дѣдо Мразъ, смазанъ отъ мжжкитѣ и спасителни разтривки на другаритѣ си.

*

Късно на другата сутринь, когато се пробуждаме, слънцето е изпълнило стаичката, въ която пренощувахме съ свѣтлина и свежесть. Поглеждамъ презъ замжтенитѣ стъкла на малкото прозорче. Навънъ нито следа отъ нощната

снѣжна виелица. Топлиятъ югъ се усмихваше отново подъ благодатнитѣ лѫчи на ясното есенно слънце.

Домакинътъ Петъръ Равналията, вече нѣколко пѫти е обиколилъ селото, за да провѣри, какво се шушне и не подозира ли нѣкой присѫтствието ни.

Това бѣ задачата, която му бѣхъ задалъ снощи и сега идваше да ни съобщи резултата.

Нищо необичайно, нищо подозрително. Само събирането на мѣстнитѣ турци въ джамията бѣ малко загадъчно.

Следъ краткия си докладъ, Петъръ изхвръкна отново да провѣри причината на това събиране на турцитѣ.

Увѣренията на Петъръ, че нѣма „нищо необичайно", „нищо подозрително", не ме успокояватъ. Особено привлича вниманието ми това събиране на турцитѣ.

Кой ги събираше и защо? Петъръ, който идва следъ малко, носи отговора. Джамията се бѣ изпълнила съ въоржжени турци. Една пламенна и ентусиазирана речь на ходжата, разпалваща фанатизъма на турцитѣ, бѣ стигнала до ушитѣ на Петъръ. Последниятъ възпроизвеждаше нѣкои пасажи отъ подслушваната речь.

Ходжата бѣ стисналъ юмруци и призовавалъ милостьта на Аллаха върху турското оржжие. Той бѣ апелиралъ къмъ събралитѣ се, да умратъ за родината и за Исляма, като бѣ препоржчалъ стария специалитетъ на башибозука — клане надъ беззащитното българско население.

Тая глутница хора, настървена и озлобена, щѣше да се спусне отъ с. Равна въ полето, ще повлѣче следъ себе си турскитѣ села и тая въоржжена тълпа можеше да безчинства изъ българскитѣ села, оставяйки предъ настѫпващитѣ български войски кървавата следа на разорението и смъртьта.

Каква бѣ гаранцията, че башибозукътъ нѣмаше да започне отъ българскитѣ и християнски кѫщи на с. Равна?

Изпращамъ отново Петъръ да провѣри, дали турцитѣ сѫ все още въ джамията. Когато той се завръща, четницитѣ сѫ вече на кракъ и въ пълна боева готовность. Петъръ

отговаряше утвърдително. Джамията бѣше препълнена, а прииждаха и закъснѣли.

Цѣлото мѫжко турско население въ село Равна бѣ вдигнато на кракъ и сега бѣ натъпкано въ джамията, за да излѣзне отъ тамъ, обхванато отъ единъ яростенъ фанатизъмъ, който щѣше да се изсипе върху главитѣ на невинни и беззащитни.

Една смѣла авантюра можеше да осуети замисленото отъ турцитѣ, или поне да го отложи до пристигането на българскитѣ войски. Вѣроятностьта бѣ малка, рискътъ можеше да бѫде фаталенъ. Но да останемъ тукъ и да изгоримъ като мишки, когато турцитѣ ни открияТъ и отдадатъ всичко на пленъ и пожаръ, не бѣ за предпочитане.

Имаше да се справяме съ неорганизирана тълпа, която вече бѣ култивирала респектъ къмъ българския войникъ Нашитѣ войнишки шинели и едно съчетание на смѣлость и и хитрость, дано дадатъ резултатъ.

Преди да напуснемъ кѫщата на Петъръ, обезоржженията снощи четникъ „бунтовникъ“ съ сълзи на очи моли да върнемъ оржжието му, за да умрѣ ведно съ насъ. Въ неговия гласъ трептятъ нишкитѣ на разкаянието и на пробудената съвѣсть.

„Бунтовникътъ“ получава оржжието си, а Петъръ и трима четирима мѣстни комитетски дейци се присъединяватъ къмъ насъ.

Напущаме кѫщата и тичешкомъ се отправяме къмъ джамията.

При нашата поява селскитѣ улици обезлюдяватъ. Проходящитѣ турци се пръскаха предъ насъ, като прогонени отъ ястребъ пилци.

По предварително зададена задача четницитѣ заграждатъ джамията. Двама четника заставатъ на вратата и съ застрашително натъкнати ножове на пушкитѣ. Влизамъ въ джамията, за всеобща изненада на турцитѣ, които ме гледатъ смаяни.

— „Агаларъ, предайте се. Хвърляйте пушкитѣ и се подчинявайте на българскитѣ войски, които окупираха селото ви. Гарантирамъ свободата на васъ и невинното турско население, ако веднага мирно и тихо се приберете по домоветѣ си, въ противенъ случай войската, която е обсадила и джамията, ще я хвърли заедно съ васъ въ въздуха.

Тѣзи думи, казани съ енергиченъ тонъ на турски езикъ, смутиха насъбралитѣ се. Тжпо безмълвие. Остри погледи, неспокойни и възбудени, въ които се криеше колебание между яростьта на саморазправата и смирението, се спираха върху ми. Чувствувахъ какъ подътъ се губѣше подъ краката ми и сводоветѣ на джамията се спущаха върху ми. Още нѣколко секунди колебание, малко самочувствие въ тълпата и азъ бѣхъ загубенъ, обричайки на явна гибелъ другаритѣ си и всичко българско изъ околностьта.

Самообладанието все още не ме напущаше. Кръвожадниятъ изразъ на лицето ми се мжчеше да респектира въоржжения башибозукъ, но съ всѣка нова секунда положението ставаше по-критическо.

Въ дома на Аллаха азъ се обръщахъ къмъ християнския Богъ съ непроизнесенитѣ думи — „До кога, о, Господи".

Единъ пискливъ гласъ изви надъ главитѣ съ изумителенъ и едновременно заповѣднически тонъ. Ходжата приканваше башибозука да сложи оржжието и се прибере по домоветѣ си.

Никоя военна хитрость не е въодушевлявала така автора си, както идеалната развръзка на тая ми авантюра.

Следъ десетина минути, въ празднатa джамия предъ менъ стоеше една внушителна купчина оржжие, а въ въздуха се носѣше тържеството на една безкръвна победа, която спасяваше живота, може би, на стотици български семейства и безусловно този на четата.

*

Християнското население, състоящо се отъ петдесеть български и още толкова гръцки кжщи, получава отнетото отъ

турцитѣ оржжие. Свиквамъ турскитѣ първенци и представямъ Петъръ Равналията като „комендантъ“ на селото, комуто всички безусловно трѣбва да се подчиняватъ. Селската милиция обградила селото и не разрешава напущането му отъ никого. Мѣрката е предохранителна и цели да осуети всѣки опитъ да бжде пръснатa каквато и да е весть за авантюрата въ Равна. Ако тайната се запази день — два, до това време предполагамъ, че българскитѣ войски ще бждатъ тукъ и християнскитѣ семейства отъ Равна ще бждатъ спасени.

Ако закъснѣятъ? . . Но преди съмненията да проникнатъ въ душата ми, единъ милиционеръ долага, че край селото сж проникнали двама български кавалеристи.

Български кавалеристи?!... Провидението слагаше невидимиятъ си пръстъ и осветяваше едно дѣло.

Цѣлувамъ милиционера, който ми носи вестьта за конния разездъ на настжпващитѣ български войски.

Довеждатъ войницитѣ. Рѣдки сцени на умиление. Четници и милиционери засвидетелствуватъ светото си преклонение предъ двамата конници и предъ войнишкия мундиръ.

Нима българскитѣ войски бѣха толкова близо? Войницитѣ опредѣляха приблизително разстоянието. Само на двадесеть километра отъ насъ звънѣше победоносното оржжие на България.

Правя обстойно донесение за разположението на главнитѣ турски сили, до колко това ми бѣ известно, като си позволявамъ куража да давамъ съвети — войскитѣ да настжпватъ.

Разезда отнася моитѣ донесения и скоро се изгубва отъ погледитѣ ни.

* * *

Единъ селянинъ се отправя за село Зарово, отъ кждето трѣбва да доведе двама куриери, съ които ще продължимъ пжтя си тая нощь.

Късно следъ обѣдъ двамата заровски куриери, Джико и Лазаръ, пристигатъ въ село Равна и донасятъ известието, че чувствителни турски сили сж се разположили при село Негованъ.

Преди да се е спусналъ мрака четата потегли къмъ Зарово, водена отъ заровскитѣ куриери, които бѣха успѣли да пръснатъ получената отъ равненския селянинъ новината за извършеното отъ насъ въ село Равна.

*

Въ село Зарово сме къмъ полунощь. Вестьта за пристигането ни се пръска бързо изъ селото и скоро селскитѣ първенци, въпрѣки късния часъ, изпълватъ кжщата, въ която сме отседнали.

Разговоритѣ се въртятъ около добилото фантастични варианти събитие въ село Равна. Възторзи, похвали и цъкане съ уста вѣматъ край, до като домакинътъ не поканва гоститѣ да се разотидатъ.

Въ това хубаво и чисто българско село ни предстои спокоенъ сънь. Пжтищата, които водятъ къмъ селото, сж завардени отъ милиционери. Тѣ ще бдятъ тая нощь за спокойната почивка на моитѣ смелчаги.

*

Веселъ слънчевъ лжчь е спрѣлъ върху лицето ми. Сѣкашъ слънцето осмива сънливия войвода. Но следъ толкова неспокойни дни и нощи, единъ приятенъ ленъ леко притискаше клепкитѣ. Тихо почукване на вратата ми напомня, че мекиятъ миндеръ, върху който се излежавамъ, стои надъ вулканически теренъ. Следъ моя отговоръ вратата се отваря и на прага се показва заровския кметъ.

Въ селото бѣха пристигнали турски конници, които носѣха нареждане да бждатъ приготвени отъ село Зарово хиляда хлѣба за нуждитѣ на войскитѣ, които бѣха настанени край село Негованъ. Турскитѣ конници бѣха донесли и едно писмо отъ попъ Илия, архиерейски намѣстникъ въ Негованъ, който сжщо ходатайстваше да бжде приготвенъ хлѣба за войската, заедно съ нѣкаква заплаха. Съветвамъ кмета да обещае искания хлѣбъ, безъ да го приготви. Нека аскера, когато мине утре, да не подозира каква попара ще му надробя.

Българското оръжие трѣбва да покаже още веднажъ своя блѣсъкъ въ ржцетѣ на четницитѣ. Когато българскитѣ войски сж на 15—20 километра задъ менъ, защо да не извърша подвига, който ще повиши самочувствието на четници и население?

*

На другия день, при зори, забелязваме приждащи турски войски, които се насочватъ къмъ село Зарово, по пжтя, който води къмъ високото плато на селото.

Четиридесеть заровски милиционери и моитѣ дванадесеть четника, ще има да се справятъ съ единъ многочисленъ противникъ, който би могълъ, тъкмо обратното, да се справи съ насъ, подобно слонътъ съ мъничето.

Но слоноветѣ на духа и на волята за победа сме ние. Отвждъ е сивата маса на аскера, безлична, безволна и безъ високъ войнишки моралъ. Тълпа, която по своя духовенъ ржсть си остава мъничето отъ баснята. Ние, обаче, нѣмаме олимпийското спокойствие на слона, нито неговата величина, а мъничето по духъ, е войнишка маса съ две хиляди щика...

Важнитѣ стратегически пунктове сме заели твърде рано. Отъ тѣзи пунктове, ако бихъ разполагалъ съ една трета поне отъ аскера, бихъ изнесълъ сигурна победа, но съ моята едва петдесета часть отъ численостьта на противника, мога да разчитамъ само на едно отъ тия военни чудеса, които съпжтствуватъ като епизоди всѣка война.

Жителитѣ на Зарово сж въ паника отъ решението ми да дамъ сражение на турцитѣ и да не отстжпя безъ бой заетитѣ позиции. Нѣкои селски първенци и чорбаджии се опитватъ съ велемждри мждрословия да ме отклонятъ отъ решението.

Моятъ отказъ да последвамъ съветитѣ имъ ги кара да хвърлятъ съжалителни погледи надъ миниатюрната ми армия. Но моитѣ орли сж накацали по гордитѣ възвишения и очакватъ неприятеля да се приближи на такова разстояние, когато куршумитѣ ще могатъ да правятъ поражение въ редоветѣ му.

Защитени отъ отличното прикритие на заетитѣ отъ насъ позиции, следимъ съ трепетъ и обяснимо вълнение всѣка стѫпка на приближаващитѣ се войски. Когато тѣ сѫ на три-четиристотинь крачки отъ насъ, съ непрекѫснати залпове и гръмогласно „ура!“ започваме сражението.

При най-лошъ случай ще водя поне нѣколко часа сражение. Но аскера ми икономисва това напрежение и може би, скѫпи жертви. Редицитѣ на турцитѣ въ предизвикананата суматоха се разбъркватъ. Енергичнитѣ команди на тѣхнитѣ офицери се мѫчатъ да въдворятъ порядъкъ въ разстроенитѣ войски. Героичнитѣ усилия на офицеритѣ, обаче, отиватъ напусто. Нашитѣ залпове изсипватъ огнения си дъждъ отъ нѣколко страни. Единственіятъ открить пѫть за отстѫпление остава пѫтя за Негованъ.

Колкото повече смутътъ въ разстроенитѣ редици на противника се засилва, толкова повече ентусиазъма въодушевлява безумнитѣ храбреци отъ орловитѣ гнѣзда край Зарово, отъ кѫдето и зловещиятъ екъ на стрелбата и буйното „ура!“ не стихватъ. За повече ефектъ, нѣколко бомби изтрещяватъ, за да дадатъ илюзията, че и другъ родъ оржжие ще вземе думата. Това дава желания резултатъ. Още нѣколко мига и смутътъ въ противника се превръща въ паника. Аскеръть, като буенъ потокъ се понася назадъ, завличайки и офицеритѣ въ лудешкия си бѣгъ къмъ Негованъ.

Чудото бѣ фактъ. Четници и милиционери ревѣха като съдрани отъ опияняващата цѣлувка на победата. Сега, обаче, идваше фарсовата страна на заровското чудо — гонитбата на неприятеля. . .

Изплашенитѣ жители на село Зарово бѣха следили съ затаенъ дъхъ развоя на кратката борба. Очаквали ожесточенъ бой, поражение и бѣгството на сразената ми чета и милиция, заровци, изненадани наблюдаваха сега неочаквания обратъ. Четници и милиционери трѣбваше да дадатъ видъ, че преследватъ бѣгащитѣ. Напуснали заетитѣ позиции, ние се спущаме по камениститѣ скатове надъ Зарово, следвани отъ ентусиазираното население на селото.

Опиянено отъ неочакваната победа, всичко живо въ Заровo тичаше следъ насъ, крещѣше съ всички сили „ура!“, безъ да се страхува отъ блуждаещитѣ куршуми на турцитѣ, които стреляха гърбомъ. Примѣсено нашето „ура“, съ това на заровскитѣ мжже, жени и деца, удвояваше паниката на забъркания неприятель и ускоряваше бѣгството му. Бѣгащъ по шосето за Солунъ, аскерътъ съ ужасъ гледаше „многочислената българска войска“, безъ да подозира на каква халюцинация бѣ станалъ жертва. Той слушаше това страхотно българско „ура!“, което издаваше една несжществуваща опасность. Тѣ не смогваха дори да разпознаятъ, че тая огромна маса, която ревѣше и се спущаше по петитѣ имъ отъ високото заровско плато, се състои предимно отъ жени, деца и мжже безъ оржжие. Но бойниятъ викъ на българитѣ, дори на българскитѣ жени и деца, извикваше страшенъ ужасъ въ разколебания врагъ.

*

Половинъ часъ „преследваме“ неприятеля и го изоставяме далечъ по прашното шосе.

Инерцията на аскера е чувствителна и тя ще го отведе здравъ и читавъ въ Солунъ, Но завдигнали една неочаквана победа, ние сме принудени да я отпразднуваме.

Негованчани, които сжщо като заровци бѣха свидетели на това, което се разигра предъ тѣхъ—едно героично усилие на шепа безумни и безименни храбреци, посрещнаха четници и милиционери съ онова смѣсено чувство на възхищение, любовь и национална гордость, която дава възвишения вариантъ на народната признателность.

До като ние се движимъ подъ дъждъ отъ „дафинови листя“, символизиращи славата, единъ български коненъ разездъ бѣ проникналъ въ Негованъ и сега се присъединяваше къмъ насъ. Разезда бѣ воденъ отъ младъ български офицеръ.

Хубавелекъ левентъ, пристегнатъ съ красивъ офицерски мундиръ, поручикътъ пренесе възторга на селянитѣ върху си.

И азъ, и четници, и народъ, и цѣлата тая тълпа, като луда се втурна да акламира новодошлитѣ.

Символътъ на свободата, облѣченъ въ войнишки мундиръ, извикваше нескончаеми вълни на адмирации.

Офицерътъ, който запечатваше съ появата си победата въ Зарово, бѣ известниятъ днесъ общественикъ Георги Шишковъ.

Нека се разлива потира на народния ентусиазъмъ. Прегръщамъ Шишкова и се цѣлуваме. Тоя драматиченъ жестъ предизвиква нова и още по-буйна френезия. Но скоро Шишковъ трѣбва да отнесе резултата на своята реконгноскировка и впечатленията, придобити отъ видено, чуто и преживѣно.

Безъ да преспиваме върху острата шума на лавритѣ, следъ малкъ престой въ Негованъ, напущаме и ние селото, на пѫть презъ Зарово къмъ Висока, продължавайки прѣката си мисия.

*

Следъ Негованъ, селата Зарово и Висока ни устройватъ блѣскаво посрѣщане.

Каква бѣ за Бога тая армия, която позволяваше задъ гърба си триумфалното шествие на чети, които си играеха на освобождение въ дълбокия й тилъ, безъ никой да е въ състояние да спре стремителния имъ ходъ?

Империята бѣ обречена на жестоко поражение...

Въ село Висока се установяваме на почивка. Тукъ и ще пренощуваме. Но преди да се е мръкнало, този, пъленъ съ изненади день, ни поднася още една.

Вратата на кѫщата, въ която сме отсѣднали се отваря бързо и въ стаята влизатъ нѣколцина селяни и мѣстни милиционери. Разтревожени и смутени, тѣ донасятъ, че не далечъ отъ селото се движи една войскова часть, която се насочва къмъ Висока. Не безъ досада посрещамъ тревожната новина. На моята заповѣдь четницитѣ се подчиняватъ съ желѣзна дисциплина, неохотата, обаче, е изписана по лицата имъ.

Когато изхвръкнахме навънъ, предъ очитѣ ни, на разстояние около петстотинь метра, въ разнебитена походна колона, двеста — триста редовни турски войници се движеха къмъ селото.

Първата мисъль, която минава презъ главата ми, е да повторимъ опита отъ селата Равна и Зарово, въ пръстивенъ случай, до като е време да се измъкнемъ отъ село Висока. Работата ни въ селото и безъ това е привършена, необходимитѣ нареждания и инструкции на мѣстнитѣ дейци сж дадени, едно сражение, пълно съ неизвестности, можеше да бжде избѣгнато. Но какво щѣше да стане съ бойния авторитетъ на четата, която бѣ влѣзла така триумфално въ селото? . . .

Четникътъ взима бързо решенията си. Само следъ нѣколко минути, заели единъ тесенъ проходъ, презъ който неминуемо ще се проточи турската войскова часть, ние дебнемъ приближаващия се неприятель.

Четници и милиционери пазятъ гробна тишина. Първитѣ редици на аскера вече сж навлѣзли въ малкия проходъ. Подъ напора на силно нервно напрежение, очакваме да се включи въ импровизирания капанъ цѣлата колона.

Да бжде благословена волята на Провидението и единъ общъ залпъ отъ тридесеть пушки, съ оглушителна сила проехтява наоколо. Още нѣколко залпа и трѣсъкътъ на две три бомби, примѣсени съ болезненитѣ стонове на нѣкои ранени, довършватъ цикъла отъ победи презъ този паметенъ день — аскерътъ се предава.

Двеста и четиридесеть турски войници, ведно съ началницитѣ си, съ низко сведени глави, обезоржжени, крачеха къмъ село Висока, смазани отъ внезапния ни ударъ.

Турскитѣ войници влизаха въ селото, но вече събуждащи съжаление, вмѣсто ужасъ и трепетъ. Двеста и четиридесеть българи отъ Зарово, Висока и околностьта, щѣха да получатъ като резултатъ на тая победа боево снаряжение. А лично за менъ и за четата, обаянието добиваше легендарни размѣри. Сѣкашъ върху най-еластичниятъ трамп-

линъ, бѣ хвърлено името на фамилията, която носѣхъ. Хиляди устни произнасяха това име съ възхищение. Богътъ на войната държѣше покровителствено дланьта на ржката си върху четата.

Но какво да правя съ тия пленници? И тукъ случаятъ ми идва на помощь. Тази войскова часть се състоеше отъ мобилизирани изъ тѣзи краища мѣстни турци и тѣхната единствена молба бѣ да имъ разреша да се прибератъ по домоветѣ си, като взема покровителството имъ предъ българскитѣ власти. Обезоржжени и обезвредени, тѣзи нещастни синове на исляма не представляваха вече никаква опасность. Скоро българскитѣ войски щѣха да залѣятъ тия краища и тѣ щѣха да бждатъ най-хрисимитѣ поданници на младото царство.

Решението ми да ги пустна, да се разотидатъ по домоветѣ си, се посрещна съ нескончаеми благодарности отъ злополучния аскеръ.

Познавамъ расовитѣ особености на турцитѣ и кавалерската имъ дума. Тѣ ще останатъ по домоветѣ си, като мирни хора, въ които вѣрата въ всесилието на султана и империята е напълно разколебана. Това тѣ сж го почувствували съ инстинкта на войници отъ една жестоко разбита армия, която бѣ направила всичко, което зависѣше отъ нея, за да се задържи по ронливия брѣгъ на нѣкогашнитѣ си завоевания.

*

Следъ толкова преживѣлици, нуждата отъ почивка бѣ повече отъ необходима. Селянитѣ отъ Висока знаятъ какъ да посрещатъ гости като насъ. Всичко се е превърнало на почить и услуга. Използваме безкрайно радушния приемъ и прекарваме една спокойна нощь следъ толкова бурния день.

Мѣстната милиция е поела грижата да бди. Когато късно на сутриньта се пробуждаме, цѣлото село въ празднично настроение очаква да види отново любимцитѣ си, въ лицето на вчерашнитѣ герои.

Почти презъ цѣлия день престояваме въ село Висока, кждето сме предметъ на най-хубави чувства и спонтанни прояви на удивление и възторгъ.

Единъ кошмаръ, обаче, висне надъ височани и отъ време на време, смущава радостното имъ настроение. Причината се крие въ компактната турска маса, съсрѣдоточена въ голѣмитѣ, чисто турски села Грамичъ и Хламуръ, които отстоятъ отъ Висока, първото на около половинъ часъ, а второто на два часа разстояние.

Турцитѣ отъ село Хламуръ съ нищо не бѣха издали до сега своята враждебность. Ала нѣколкото гъркомани отъ село Висока, които непрекжснато се въртѣха около менъ, увѣряваха, че село Хламуръ е смъртна опасность за християнското население изъ тоя край. Отъ тѣзи увѣрения се извличаше впечатлението, че едва ли не, село Хламуръ е дѣйстващъ вулканъ, който всѣки моментъ може да изригне и залѣе съ башибозушка лава българскитѣ села отъ близката околность. Споменътъ за село Равна бѣ още прѣсенъ. Това е единъ безспоренъ доводъ, който засилва опасенията ми отъ подозрителното безмълвие на село Хламуръ.

Герои на евтини победи, нѣма да се спра предъ едно уравнение съ едно неизвестно. Село Хламуръ трѣбваше да бжде обезвредено като се обезоржжи, за да се успокоятъ околнитѣ български села.

* * *

Четата е отново на пжть, за да приведе въ изпълнение взетото решение. Съ насъ се движатъ около тридесеть милиционери отъ село Зарово, въоржжени съ оржжието на плененитѣ презъ вчерашния день турски войници.

До като една часть отъ милицията обсажда село Хламуръ, а другата очаква да влѣзе въ селото, следъ като бжде включенъ обръча, въ сжщото време, двама четника, влѣзли въ селото, съобщаваха заповѣдьта на „българскитѣ войски", — цѣлото население да излѣзе на опредѣленъ пунктъ вънъ отъ селото, за да бжде извършенъ обискъ и

извѣето оржжието. За да улесни обиска, населението се задължаваше само да събере и предаде оржжието си.

Готови на всѣка изненада и заели удобна позиция, очакваме резултата отъ тази си своеобразна хитрость. Но скоро селото започва бързо да се изпразва. Жени, мжже и деца напущаха на тумби Хламуръ и се отправяха къмъ опредѣленото мѣсто.

Нервното напряжение отслабва. Четници и милиционери подхвърлятъ весели закачки и шеги. Когато почти цѣлото село се бѣ събрало на посочения пунктъ, ние излизаме отъ заетата позиция и се отправяме къмъ насъбралитѣ се селяни. Давамъ нареждане, женитѣ да се отдѣлятъ отъ мжжетѣ. За голѣмъ ужасъ на горкитѣ почитатели на Корана, заповѣдвамъ женитѣ да смъкнатъ фереджетата си. Тази мѣрка се налага, да не би нѣкой старъ злодей да се е скрилъ задъ хубавото прикритие на женския яшмакъ. Такъвъ, обаче, не се оказва. Когато свършвамъ прегледа на тълпата жени, започвамъ прегледа на мжжетѣ. Една група гъркомани отъ Висока ме следва и сочи кои именно турци сж безчинствали. По тѣхни сведения, отдѣляме около тридесеть души.

Сега, всички останали отправямъ по домоветѣ, а надъ тридесеттѣхъ насилници ще уредя кратъкъ революционенъ сждъ. Между това, насъбраното оржжие отправямъ за село Заброво. Групата подсждими търпеливо очакватъ решението ми. Ще се справимъ набързо съ тѣхъ и ще продължимъ пжтя си къмъ онзи кжтъ на родната земя, къмъ който ме тласка една непреодолима сила.

Разследвамъ надошли и повикани набързо селяни отъ близката околность за золумитѣ на групата турци. Оказва се, че золумитѣ на тия турци сж напълно измислени отъ гъркоманитѣ, които, съ смъртьта на беднитѣ хора, искаха да заличатъ борчоветѣ си къмъ тѣхъ. Възмущението ми е непреодолимо. Но преди да приключа разследването, старейшинитѣ на това голѣмо турско село, нѣколко старци съ дълги бѣли бради и съ патриархаленъ библейски изразъ, идваха да изпросятъ милость за своитѣ съселяни, като се

вричаха, че за тази милость, никога не ще вдигнатъ ржка срещу българинъ.

Сждбата на задържанитѣ турци бѣхъ предрешилъ. Тѣхната вина бѣ недоказана, измислена. Споредъ революционнитѣ статути и споредъ всички закони на етиката, турцитѣ щѣхъ да освободя, а клеветницитѣ щѣха да получатъ заслуженото. Възползванъ отъ клетвитѣ и заричанията на бѣлобрадитѣ турци, правя жестъ на трогнатъ отъ думитѣ имъ, карамъ ги отново да ми обещаятъ, че ще живѣятъ въ братство и разбирателство съ българитѣ и освобождавамъ задържанитѣ.

Не познавамъ думи, изразяващи по-богати понятия на признателность отъ тѣзи, съ които си служи турския народъ. Старейшинитѣ помнѣха убития нѣкога мой чичо и говорѣха за него съ такава трогателна топлота, съ каквато се говори за близъкъ сродникъ. Азъ знаѣхъ, че хламурчени, нѣкога, въ моето детство, боготворѣха моя героиченъ и мждъръ роднина и не веднъжъ го бѣха спасявали отъ явна гибель. Но куршумитѣ на злодѣеца бѣха разкжсали онова хубаво чувство, което хранѣхъ къмъ хламурчани. Убийството, което турцитѣ тогава извършиха, простреливайки чичо ми предъ ужасенитѣ очи на едно дете, което сега можеше да отмжщава като войвода, пробудиха старата ми ненависть, обаче, можехъ ли да отмъщавамъ за злодейството на единъ „Хасанъ“ на всички турци? Безъ да се подавамъ на тъмни инстинкти, азъ се стремѣхъ винаги да следвамъ лжчезарната диря на справедливото възмездие. Въ името на тази справедливость, библейскитѣ старци съ патриархалнитѣ бради отведоха задържанитѣ въ пригрѣдкитѣ на своитѣ близки.

Село Хламуръ ставаше живъ памятникъ на признателността.

Работата въ с. Хламуръ бѣ привършена. Подъ звуцитѣ на жалното скимтение на гъркоманитѣ, които бѣха получили заслуженитѣ за клевета петдесеть тояги, ние се отправяме къмъ една заветна цель — село Сухо.

*

Пълзимъ по обрасналитѣ съ джбови гори склонове на Суха планина. Предъ насъ се издига величественъ и гордъ върха Христофоръ. Следъ половинъ часъ ние сме на самия лобъ, на върха.

Вѣтърътъ брули съ страшна сила лицата ни и развѣва като скжпи реликви войнишкитѣ шинели на четницитѣ по билото на Суха планина.

Село Сухо. . .

Преди да отправя погледа си къмъ родния край, къмъ родното село, притварямъ очитѣ си и, обхванатъ отъ трепетно вълнение, подготвямъ душата си за великото причастие.

Окжпана въ кръвь и страдания земя, колко скрѣбь и раздираща душата носталгия ми струвашъ ти. И все пакъ, колко е малка жертвата, която ти поднасямъ.

Въ трагичнитѣ, или радостни извиви на личната ми сждба, моя родна земя, ти взе най-огромния дѣлъ. Но ако бихъ могълъ да ти подаря живота си, когото излагахъ, ведно съ този на моитѣ другари вече толкова пжти, бихъ сторилъ това съ усмивка. . .

Заплененъ отъ чудния изгледъ, който се откриваше предъ погледитѣ ни, азъ разбирахъ не за първи пжтъ, какво бѣ накарало хиляди като насъ да слагатъ живота си на най-рискованата карта — за свободата.

Погледа се плъзга изъ познатата панорама. Предъ насъ, въ политѣ на Суха планина е родното ми село, люлката на най-красивитѣ спомени отъ моето детство. . .

Нима единъ войвода ще се разплаче като дете? А какво ще кажатъ четницитѣ? Тѣ могатъ ли да разбератъ това, което изпитва не войводата, а човѣкътъ? Но тѣ ме разбиратъ най-добре, по-скоро не разбиратъ нищо, защото всѣки отъ тѣхъ стои прехласнатъ предъ най-красивата илюстрация на македонския албумъ. Наистина, тѣ бѣха прелистили много страници на този живописенъ албумъ, но тукъ, отъ върхъ Христофоръ тѣ виждаха най-изящния из-

гледъ, който можеше да разгърне Македония предъ свои и предъ чужди.

Устнитѣ ми прецеждатъ: „родна земя, бѫди благословена“ . . Никой не чува тихо прошепнатитѣ думи. Думи, наквасени въ влагата на полу-разплакани очи.

Взирамъ се въ четницитѣ. Тѣ стоятъ като приковани. Не желая да смущавамъ това свещенно съзерцание и самъ се увличамъ въ приоблачнитѣ пространства на една мистична любовь къмъ родината.

„Кай ти е селото войводо?“ пита единъ четникъ.

Посочвамъ село Сухо. Четникътъ се взира надолу, поглежда ме и не продумва нито дума. Но въ неговия погледъ прочетохъ повече. Едно възхищение безъ думи.

Близо четвъртъ часъ стоимъ на върха и се любуваме на онова чудно съчетание отъ цвѣтъ и стилъ.

Събирамъ около себе си четницитѣ и имъ назовавамъ имената на всичко по-забележително.

Подъ село Сухо, като огроменъ котелъ е разположена красива и плодородна котловина. Въ лѣвата ѝ часть, отвѫдъ малки планински възвишения, е езерото Бешикъ, а въ дѣсната ѝ, езерото Св. Василъ.

Дветѣ езера блѣстятъ като скѫпи изумруди и приказни украшения на чудно хубаво изпъстрената котловина. По-нататъкъ, все на лѣво, се догонватъ въ красиви талази Св. Горскитѣ възвишения, а въ дѣсно се издига самотнията и голъ хребетъ на Хортачъ—планина, въ чиито подножия е Витлеемътъ на слазянската писменость, градътъ на Светитѣ равноапостоли — Солунъ.

Въ страни и право на югъ, окото догонва нигритскитѣ възвишения.

— Колко прелесть е изсипала природата върху тоя край, — се провиква единъ отъ четницитѣ, бившъ даскалъ.

Но той не изразява съ думитѣ си това, което изпитваме. Не изразява точно дори собственитѣ си емоции.

Четникътъ полякъ се приближава до мене и на съ буждащия смѣхъ разваленъ български езикъ, сподѣля въз

хищението си. Този пѫть никой не се смѣе на поляка. Сега всички говоримъ съ езика на онова универсално чувство, което не познава раси, религии, говоръ — безмълвна почить, безгранично запленяване предъ великото майсторство на Всемогѫщия.

Мълчимъ и се вѫртимъ като автомати. Само отъ време на време, нѣкоя „възторжена“ псувня пунктира високия градусъ на нѣкой отъ моитѣ съпѫтници, които изразяватъ по тоя единствено възможенъ за тѣхъ начинъ удивлението си.

На изтокъ, сѣкашъ сложено на дланъ, е Сѣрското поле. Включено между „бързоструйна“ Струма и бистритѣ води на Мѣста, Сѣрското поле е живописно украсено и отъ езерото Тахиносъ. Въ лѣво е легендарната Бѣласица и Пиринъ, а въ далечината се откроява силуета на Али Ботушъ. Но тлъстия черноземъ на Сѣрското поле не само за украса използува дветѣ рѣки и красивото езеро. Съ щедра ржка Богъ е изсипалъ благодатьта си надъ този хубавъ край. По всички жгли на Балканитѣ, никжде не ще срещнете така прекрасно съчетана природна иригация, почвени условия и климатъ, както въ Сѣрско.

Слушалъ съмъ твърде често отъ компетентни люде, че Сѣрско, това е плодородна Аркадия за нашия европейски континентъ. Но внезапно, за обща изненада, четникътъ полякъ Александъръ Лѣхъ, запѣва борческитѣ мотиви отъ химна на революционна тогава Полша. Тържественитѣ звуци на „Ешче Полска не сгинула“, пѣти отъ развълнувания полякъ по гордитѣ върхове на моитѣ родни балкани, ме докарва до крайнитѣ предѣли на едно напрежение, чиито варианти чета и въ лицата на другаритѣ си.

Оставяме поляка да свещенодействува. Отъ върха Христофоръ, единъ прокуденъ синъ отправя своя мжченически благословъ на далечната братска и робска земя.

Едно малко чудо. Къмъ молитвата на поляка се прибавятъ на приижданитѣ на талази отъ далечината тържественитѣ звуци на камбаненъ звънъ. Импозантната струна на мистиката въ тоя неповторимъ моментъ бѣ дръпната съ

всичка сила. Групата поклонници и воини на свободата се споглеждаме. Полякътъ млъква. Отъ кѫде идваше тоя тържественъ звънъ?

Църковнитѣ камбани на моето родно село биеха въ очакване на моята чета, за чието пристигане бѣха предизвестени.

Съ заповѣдь за тръгване прекѫсвамъ богомолната служба предъ Създателя и предъ Бога на Свободата, извършвана отъ въоръженитѣ до зѫби жреци по билото на Суха планина.

Сбогуваме се съ върха Христоворъ и му благодаримъ за чуднитѣ преживѣвания, които събуди въ душитѣ ни съ най-вълшебнитѣ видения на своя неоценимъ панoптикумъ. Когато се спущаме вече надолу къмъ село Сухо, нѣкои отъ четницитѣ, все още се повдигатъ на пръсти, за да хвърлятъ последенъ погледъ на рѣдката панорама.

*

Сме въ подножието на Суха планина. На три-четиристотинь крачки отъ насъ е родното ми село.

Колкото повече приближаваме, толкова звуцитѣ на камбанитѣ по-ясно долитатъ до насъ. Но суховчани сѫ ни приготвили рѣдка изненада. На чувствително разстояние отъ селото ни посреща една внушителна кавалкада. Повече отъ триста суховчани на коне, сѫ конния авангардъ на една дълга процесия, въ която взима участие цѣлото село, начело съ църковнитѣ хоругви, свещеницитѣ и селскитѣ първенци.

Роднина почти на всички суховчани, последнитѣ посрещаха въ този день единъ сродникъ и войвода, който имъ изсипваше съ щедра ржка първитѣ дарове на свободата.

Когато четата се среща съ конната кавалкада на суховчани, сѣкашъ двата елемента, образуващи електрическата искра, се сблъскваха, за да дадатъ въ пълenъ ефектъ оная буйна проява и изблици на въодушевление, която стига своя апогей въ момента, когато четницитѣ се загубватъ въ тълпата посрещачи. Едно мощно „ура!“ вече отъ нѣколко минути раздира въздуха.

Радостни сълзи къпятъ ланититѣ на посрещачи и посрещани. Никога, въ това вѣрвамъ, суховчани, мѫже и жени, не сѫ влагали дори въ интимнитѣ си радости, толкова топлота и сърдечность, колкото презъ този день въ окрайнинитѣ на моето родно село, цѣлувайки и прегръщайки четницитѣ.

Понесени на ржце, заобиколени отъ църковнитѣ хоругви, конницитѣ и една екзалтирана тълпа приближаваме селото.

Нашиятъ пѫть е буквално посипанъ съ цвѣтя. Четницитѣ сѫ смутени отъ начина на посрещането. Не по-малко съмъ смутенъ и азъ.

Познатиятъ отъ детство тунелъ отъ зеленина, образуванъ отъ ухаещитѣ леандри край пѫтя, извиква хиляди спомени, които ме каратъ да се задъхвамъ отъ вълнение.

Силно и често издухвамъ носа въ кърпата си и незабелязано обърсвамъ сълзитѣ си, които неудържимо се стичатъ отъ разплаканитѣ очи на единъ войвода, който, следъ толкова изпитания и проявена при нужда твърдость, сега може да похленчи отъ умиление предъ родното огнище.

Но суховчани знаятъ какво означаватъ тѣзи сълзи и вмѣсто присмѣхъ, тая „слабость“ на войводата събужда новъ ентусиазъмъ и френетично „ура!“

Научили за пълния съ премеждия пѫть, изминатъ до Сухо, моитѣ сродници и съселяни тукъ, бѣха създали отъ мене и четата ми центъръ на фантастични легенди. И азъ се завръщахъ въ Сухо съ аурата на освободитель, или по право, на нѣщо, което излизаше отъ рамкитѣ на обикновеното, дѣлничното.

*

Първитѣ ми грижи, следъ тържествената увертюра на влизането ми въ Сухо е, да дамъ кратка почивка на четницитѣ и следъ това да пристѫпя къмъ обезоржжаването и обезвредяването на околнитѣ турски села.

Четницитѣ сѫ просто разграбени отъ населението. Никой не искаше да отстѫпи другиму високата честь, да даде

подслонъ и да нагости четникъ. За мене е отредена кжщата на чичо ми. Тя е въ непосрѣдствено съседство съ оная стрѣха, изподъ която за първи пжть видѣхъ оня кжсъ земя и небе, който включва елипсата на единъ погледъ.

Но отъ нѣкогашния хубавъ и приветливъ домъ, отъ единствената двуетажна и масивна постройка въ селото, която се издигаше всрѣдъ другитѣ кжщи, като скроменъ срѣдневѣковенъ замъкъ, днесъ не бѣ останала никаква следа. Само тукъ-таме стърчаха обгорѣли, почти изравнени съ земята стени.

Моето родно огнище се бѣ превърнало на „родно пепелище". Злодейската ржка на гърцитѣ и турцитѣ, не бѣ изтърпѣла да стърчи предъ очитѣ имъ онзи гордъ домъ, който бѣ далъ на България трима борци за свободата. И въ яростенъ припадъкъ на злоба, тѣ бѣха опожарили кжщата, изливайки яда си на каменната сграда.

Стоя предъ грозната рутина, въ която нѣкога бликаше съ буйни и радостни струи живота. . .

Но това сж настроения, въ чиито безрадостни дипли е свита безименната трагика на цѣлъ народъ.

Обтегнатъ на мекото легло и загледанъ въ дървения таванъ, тукъ—тамъ инкрустиранъ съ художествена рѣзба, мжча се да затворя очи, да се откжсна отъ това, което ме заобикаля и изпълва цѣлия ми миръ.

Спомени, хиляди спомени витаятъ изъ този домъ и ме каратъ да откроявамъ въ съзнанието си едритѣ фигури на моитѣ двама чичовци и на баща ми, падналн подъ куршумитѣ на турцитѣ. Подъ злодейскитѣ удари на сжщитѣ бѣ загинала, обляна отъ радостнитѣ лжчи на щастието, сияеща отъ хубость и великолепие въ брачнатата си премѣна и моята прекрасна братовчедка Фаното убита въ деня на сватбата си.

Дълго се въртя въ леглото си, душенъ отъ кошмаритѣ на едно минало, изпълнено съ мжченичеството на моя народъ.

Умората притваря клепкитѣ, но азъ не спя. Сѣнки витаятъ изъ мглитѣ, сѣнки на близки сродници, съ изкривени отъ страдание образи, отсѣднали въ съзнанието ми и сложили кървавия печатъ на мжченичеството по тѣхъ. Една асоциация, свързваща образа на чичо Трендафилъ, простреляпъ нѣкога предъ очитѣ ми и издъхналъ, сграбченъ отъ нечовѣшки болки, бѣ запечатана въ паметьта ми. Изразътъ на този умирающъ сега надничаше въ смътнитѣ физиономии на всички сродници, които моя домъ принесе жертва въ безсмъртния жертвеникъ на свободата.

Кръвьта на убититѣ крещѣше за възмездие. . .

*

Следъ бързото обезоржжаване нѣколкото турски села изъ околностьта, азъ се завръщахъ въ Сухо, между другото и съ единъ скжпъ трофей. Единъ отъ съучастницитѣ въ убийството на моя детски кумиръ, чичо Трендафилъ, арнаутинътъ и насилника—турчинъ, който бѣ убилъ онова невинно човѣшко сжщество, въ лицето на малката ми братовчедка Фаното, посрещнала на прага на живота, вмѣсто цѣлувката на брачното щастие, куршумитѣ на убиеца.

При вида на този трофей суховчани настръхватъ.

Робътъ бѣ скжсалъ веригитѣ. Викътъ за мжсть на една наболяла народна душа, оглушително извиваше край ушитѣ ми. Не бѣ отредено на мене да възпирамъ вълната на народното негодуване.

Нѣмаше и не трѣбваше да се раздава милость и то въ такива моменти, на немилостивитѣ. Древната и вѣчно задължаващата мждрость, „гласъ народенъ, гласъ Божий“, съкращава колебанията ми.

Нека бжде волята на суховчани.

Уреждамъ оригиналенъ народенъ сждъ надъ злодейцитѣ и давамъ думата на „Д-ръ Линчъ“.

Народътъ е жестокъ може би, но винаги справедливъ сждия. Суховчани този день ще бждатъ едновременно и сждии и джелати.

Едно справедливо възмездие трепти въ въздуха надъ препълнения отъ народъ селски площадъ.

Обвинения и клетви заливатъ като неудържимъ потокъ убийцитѣ. Стотици ржце, съ заканително стиснати юмруци, се протягатъ къмъ подсѫдимитѣ. Кржгътъ около последнитѣ, охранявани отъ четницитѣ, постепенно се стѣснява. Сѣкашъ присѫдата бѣ стисната въ свититѣ юмруци на съселянитѣ ми. По моя заповѣдь, четническата охрана се оттегля и селянитѣ ставатъ пълни господари на подсѫдимитѣ.

Вълната на народното възмущение и погнуса повлича убийцитѣ вънъ отъ селото, за да не се примѣси кръвьта на убийцитѣ съ тази на жертвитѣ.

Линчътъ започваше. Следъ единъ часъ, едно безразборно размѣсено тѣсто отъ месо, кости и кръвь, напомняха за нѣкогашния човѣшки образъ на турчина-насилникъ и на арнаутина.

*

Не зная дали другъ народъ има способностьта, въ най-усилни дни, въ дни на най-високо нервно напряжение, да е годенъ така практически да осмисли дори една освободителна война, както това вършѣха въ онова време гърцитѣ.

Една глутница мародери, състояща се отъ гъркомани, следваха по стѫпкитѣ четата и най-нахално натрапваха услугитѣ си.

Довчерашни блюдолизци и ценни сътрудници на турцитѣ, гъркоманитѣ не изпитваха никакво стѣснение, когато трѣбваше да поематъ днесъ ролята на тѣхни изнудвачи и мракобѣсни смъртни врагове.

Ибушъ бей, богатъ турски чифликчия, господарь на десетина чифлици изъ околностьта, нѣкогашенъ покровитель на гъркоманитѣ изъ тоя край и особено на тия отъ Сухо, сега бѣ обвиняванъ въ страшни престѫпления отъ сѫщитѣ тия гърци, върху които богатия бей бѣ изсипалъ всичкитѣ си милости.

Историята съ хламурскитѣ турци се повтаряше.

Гърцитѣ и тукъ искаха да се заличатъ задълженията имъ съ главата на бея. Но бея се бѣ държалъ добре и съ българитѣ. Чувството на признателность се бѣ запазило у тѣхъ и сега тѣ изнасяха истината. Нѣщо повече, тѣ бѣха дали подслонъ на Ибушъ бея и на прекрасния му харемъ.

Срещаме се съ бея по неговата настойчива молба въ една българска кжща, кждето бѣ скритъ той и харема му. Беятъ бѣ пожелалъ да довѣри живота и имота си на войводата.

Разбирамъ турчина и му обещавамъ покровителството си. Трогнатъ, той ми предлага пари и едно отъ най-нежнитѣ цвѣтя на своя харемлъкъ. Срещу вулгарното изкушение на паритѣ махамъ съ пренебрежителенъ жестъ. Турчинътъ ме разбира и гузно се извинява. Но второто изкушение е посилно отъ мене. Плюя на всички скрупули, забравямъ дългъ и положение и извивамъ като раненъ звѣръ вратъ къмъ посочената врата, задъ която съ сваленъ яшмакъ ме пронизватъ две тъмни като преизподнята очи на вълшебна екзотична хубавица, разцъфнала по тучнитѣ брѣгове на Бѣло море.

Грѣхъ? Може би, но расата е вражеска. А актътъ не бѣ мародерски. Прелестната ханъмка е така очарователна, че най-коравиятъ и нравственъ пуританъ не би устоялъ на коварното изкушение, да се полюбува на интимнитѣ прелести на чернооката хубавица. А тя се усмихва така предизвикателно.

*

Отъ два дни пребивавамъ въ Сухо. Нито следа отъ каквато и да е турска власть. Административна, сждебна, па и „законодателната“ власти сж съсрѣдоточени въ ржцетѣ ми. Като срѣдновѣковенъ феодалъ, установявамъ авторитета на близката българска власть. Подчинението на пръснатото изъ компактната българска маса инородно население е слѣпо. Естественият край на едно вѣковно насилие бѣ настжпилъ и никой не си даваше смѣтка, че войскитѣ на султана още се биеха, както можеха, съ съюзни-

ческитѣ армии. Но залѣзътъ на имперското владичество не бѣ оспорванъ отъ никого. Тъкмо противното, турцитѣ — власти и население, бързаха да се приспособятъ къмъ утрешния редъ на нѣщата, като цѣлуваха, изпълнени съ смирение, сѣнката на единъ юмрукъ, който надвисваше надъ издъхващата империя.

*

Суховчани, па и всички български и турски села, далече отсамъ и отвждъ Суха планина, живѣеха съ сждбата на единъ легендаренъ разбойникъ, прочутиятъ Скендеръ-бегъ.

Славата на безуменъ храбрецъ и добродетелитѣ на срѣдновѣковенъ рицаръ-пилигримъ, кржжеха челото на този рѣдъкъ турчинъ, който бѣ вдигналъ оржжието си срещу феодалната царщина на султанитѣ, изпълненъ съ покрусата и огорченията на една пробудена социална съвѣсть.

Ухото на интуицията у този човѣкъ, бѣ доловило тътена на онѣзи социални дислокации, които разгърсваха умоветѣ на Европа. Едно чувство на справедливость, единъ природенъ интелигентъ и благородникъ, допълваха представата за разбойника, който не бѣ загубвалъ никога чувството за мѣрка.

Разлагащиятъ империята процесъ отдавна бѣ извиквалъ на показъ индивидуални или масови акции, идващи въ пъленъ разрѣзъ съ разбиранията на официалнитѣ турски власти. Изрази на недоволство не веднъжъ бѣха изхвърляли на бунтарска плоскость мнозина. Но до като всички тѣ бѣха давали по нѣкоя егоистична окраска на своя протестъ и борби, случаятъ съ Скендеръ-бега бѣ съвсемъ другъ.

Този смѣлъ човѣкъ, по своя оригиналенъ маниеръ на разбойничество, напомняше до нѣкжде хайдутството отъ предреволюционната епоха. Разбойничеството на Скендера, обаче, криеше елементи и на единъ примитивенъ анархо-индивидуализъмъ, силно оцвѣтенъ съ една своеобразна революционна етика.

Съ две думи — разбойникътъ Скендеръ бѣ хваналъ балкана нѣкога и дълго се бѣ подвизавалъ, всѣвайки ужасъ и трепетъ между християнскитѣ чорбаджии и турскитѣ аги и бегове.

Дълго бѣ въртулавалъ страшниятъ разбойникъ. Не веднъжъ бѣ пълнилъ силяхлъка си Скендеръ съ неброено чорбаджийско злато, изсипвано съ треперящи ржце въ краката му.

Какво бѣ правилъ съ завдиганото злато разбойника? Селянитѣ говорѣха за това съ чувство почти на благоговѣние. Разбойникътъ бѣ раздавалъ ограбеното на беднитѣ. Съ това силно развито социално чувство, поставенъ при по-други условия, Скендеръ нѣмаше да носи вулгарния епитетъ—разбойникъ, а щѣше да бжде герой въ „универсалния конфликтъ на класитѣ". За сега, па и по-късно, тия, които още си спомнятъ за него, Скендеръ-бегъ си остава единъ оригиналенъ разбойникъ, чиято мѣстна слава нѣмаше да надхвърли границитѣ на солунския вилаетъ. Нѣкои доста подли хитреци изъ народа, на които Скендеръ бѣ правилъ неизмѣрими добрини, схващаха неговитѣ, изпълнени съ красота и жестъ дѣла, като проява на сълудничавость.

Стотици семейства, обаче, изтерзани отъ нѣмотия, очакваха съ спокойствие своя Байрамъ, или Великдень, защото тѣ знаеха, че Скендеръ нѣмаше да ги остави. Майкитѣ приспиваха децата си, съ очи загледани къмъ прозорцитѣ, отъ кждето, безъ да влиза, протягаше ржката си единъ нераздѣленъ другарь на беднитѣ.

Колко празни обори и колко пусти хамбари бѣ напълнилъ той. Но и колко обилна бѣ проляната чорбаджийска кръвь.

Меко бѣ ангелското крило на Скендера за сиромаситѣ, но когато той се спуснеше като стрела надъ чорбаджийскитѣ домове, вмѣсто крилата си, той показваше само острить си нокти и здравия си клюнъ.

Но сега, когато победоносното българско оржжие идваше да скжса съ миналото, дългогодишниятъ разбойникъ,

движенъ отъ инстинктъ за самосъхранение, се бѣ замислилъ върху личната си сждба. А може би, бѣ повѣрвалъ въ спасителнитѣ повѣвания на новото време, което следваше блѣстящия маршъ на българскитѣ байонети. И той бѣ слѣзълъ този пжть отъ планинитѣ, и, онзи, който до вчера бѣ само покровителствувалъ, за първи пжть бѣ потърсилъ покровителството на сиромашията.

Сиромаситѣ му се отплащаха по начинъ, който отговаряше на достойнството на Скендера. Тѣ бѣха изградили въ съзнанието ми представата за единъ легендаренъ борецъ за повече правда и добро. Чорбаджиитѣ се мжчеха да провалятъ тази представа и искаха безусловно главата на Скендера.

Въ миниатюренъ масщабъ, борбата между богати и „онеправдани“ бѣ въ разгара си. Но разбойникътъ бѣ спечелилъ симпатиитѣ ми. Скритъ въ единъ сиромашки домъ, Скендеръ бѣ поискалъ да го приема и да му дамъ възможность, да сложи оржжието си въ краката ми.

*

Близо половинъ часъ очаквамъ разбойника. Следъ предупреждението на единъ четникъ, който съобщава за пристигането на очакваний, въ стаята влиза съ тържествена походка сухъ човѣкъ, срѣденъ ръстъ, съ завити a la Вилхелмъ мустаци, съ две мечтателни тъмни очи, които трептятъ неспокойно въ сѣнчести орбити и съ респектиращия изразъ на суровъ аскетъ.

Човѣкътъ, който влѣзе въ стаята, бѣ Скендеръ.

„Беимъ, Богъ единъ и ти следъ него“. Разбойникътъ слагаше пушката и двата си револвера върху чергилото предъ краката ми.

Цѣлувамъ разбойника и прегръщамъ този сиромашки кумиръ. . .

Присжтствуващитѣ ме гледатъ смаяни. Не по-малко е изненаданъ и самия разбойникъ отъ моята постжпка. Неговиятъ жестъ, обаче, да изостави хайдутството и се отдаде

на миренъ и тихъ животъ, не заслужаваше ли едно достойно отнасяне къмъ този човѣкъ?

Скендеръ е подъ мое покровителство. Отъ сега нататъкъ разбойникътъ можеше спокойно да кръстосва изъ цѣлата околность. Човѣкътъ, който се бѣ борилъ за справедливата подѣлба на благата, за правото и една, макаръ добила вариантитѣ на слободия, свобода, заслужаваше благосклонното покровителство на освободителитѣ.

Волната птица нека лети на волность.

Преди да освободя разбойника, напомнямъ дълга му къмъ новия порядъкъ. Излишно напомняне. Тъмнитѣ очи на разбойника ме гледатъ съ мекотата на онзи изразъ, въ който е съсрѣдоточена самата признателность.

Изпращамъ разбойника до пруста съ думитѣ: „Върви си Скендеръ и знай, че, който вдигне пръстъ върху ти, все едно е сторилъ това върху ми, но обещай ми Скендеръ, че, ако нѣкога стане нужда и твоя животъ ми дотрѣбва, той ще ми принадлежи". Единъ свещенъ съюзъ съ човѣкъ като Скендеръ не бѣ за пренебрегване.

„Беимъ, моятъ животъ вече не ми принадлежи. Той е твой. Когато поискашъ, вземи го".

Този пѫть, разбойникътъ ме прегръща и цѣлува рамото ми. Две водни струи плуватъ по блѣднитѣ му ланити.

„Сбогомъ, Скендеръ, не, не, довиждане . . ."

*

Четата се движи на югъ. Студътъ отново запѣва познатата си пѣсень. Този пѫть зимата, прогонила последнитѣ хубави есенни дни, ще се настани въ Македония и Тракия, за да свие съ необичайна жестокость зловещото си гнѣздо тамъ, кѫдето зимата бѣ бивала само хладна есень.

Следъ усиленъ походъ, не далече предъ насъ се разстила голѣмото Бешишко езеро. Частното султанско владение изобилствува съ разнообразна и скѫпа риба. Рибаритѣ съ охота бѣха плащали тежъкъ рибарски данъкъ. Хубавата и изобилна ловитба имъ бѣ докарвала добри печалби и данъка не бѣ досаждалъ,

Султанскитѣ каси на Бешишкото езеро бѣха натъпкани съ баснословно богатство. Мълвата го бѣ удесеторила и то бѣ достигнало фантастични размѣри.

Сега, върху това богатство, за което научаваме по едно донесение, трѣбваше да турнемъ ржка, преди то да бжде разграбено.

Паниката на деморализираната армия, внедрена и всрѣдъ населението, щѣше лесно да създаде условия за разграбване на малкото съкровище.

Вмѣсто въ вражески, по-добре въ наши ржце. И държава и четници щѣха да позапълнятъ продъненитѣ си джобове. Държавата за огромнитѣ си нужди, четницитѣ за гладуващитѣ си семейства.

Плячка ли щѣше да бжде това? Може би, но онѣзи, които бѣха подхвърляли главата си, като жонгльори, на толкова рискове, можеха, имаха право да изпратятъ на изоставенитѣ си семейства, за които не се грижеше никой, по нѣколко златни лири.

*

Само следъ нѣколко часа изтощителенъ походъ, ние сме господари на Бешишкото езеро и на три малки сандъчета, две отъ които пръщѣха отъ сребро, а въ едното съ ослѣпителенъ блѣсъкъ свѣткаха змийскитѣ очи на златото.

Революциониятъ моралъ въздържа тъмнитѣ нагони на инстинктитѣ. Но всички получаватъ по едно малко възмездие, равно на хлѣба на едно семейство за една година.

Върша всичко на своя глава, ала нѣкога жестоко ще изплащамъ това си своеволие, въоржавайки съ нѣколко остриета езика на мълвата.

*

До като лазуритѣ на Бѣлото море къпятъ отъ далечината нашитѣ погледи, ние сме принудени да потеглимъ отново на пжть.

Въ Солунъ по това време маршируваха вече съюзнически армии.

Старото изкуство на елинитѣ не бѣ забравено отъ днешнитѣ гърци. Тѣ го бѣха пригодили за духа на новото време и съ пословичното си лукавство се бѣха постарали да заграбятъ тържеството на една победа, която рилци, при върховни, при нечовѣшки усилия, бѣха завоювали.

До като българскитѣ войски въ стремителното си настжпление догонваха една национална мечта — Солунъ, марширувайки съ подковани ботуши изъ отъпканата историческа диря на нѣколко български царе, въ сжщото време, гърцитѣ, въ единъ бавенъ, мжчително муденъ и безславенъ походъ, бѣха изоставили единствената сериозна среща съ турцитѣ, крепостьта Янина, кждето се бѣ залостилъ единъ малъкъ гарнизонъ и, обсаждайки гъркоманското градче, се бѣха отправили съ всички сили къмъ Солунъ.

Презъ това време, устремътъ на гърцитѣ къмъ града на Равноапостолитѣ, не бѣ жажда за кървава разплата съ вѣковния насилникъ, не, това бѣ походътъ на коварството, походъ на мародери.

Гръцкиятъ престолонаследникъ Константинъ, предвождаше „храбритѣ“ елини, които щѣха да увѣнчаятъ съ единъ новъ позоръ плешивия лобъ на Елада.

Този нѣмски принцъ бѣ пожелалъ за себе си печалната слава на Агамемнона и той я бѣ придобилъ неоспорвана отъ никого.

Но ако славянската вражда не бѣ забавила умишлено стремителния походъ на рилци, коварната гръцка маневра щѣше да бжде безпредметна, защото Солунъ отдавна щѣше да бжде овладянъ отъ българскитѣ войски. Славянскиятъ антагонизъмъ, обаче, отвори и този пжть вратитѣ на Солунъ предъ гърцитѣ.

Генералъ Путникъ, началникъ щаба на сръбската армия, подъ чието главно командуване бѣ придадена и 7 рилска дивизия, споредъ уговореното въ Варна съ началникъ щаба на нашата армия генералъ Фичевъ, умишлено бѣ забавилъ устрема на дивизията, отклонявайки я отъ нейния пжть.

Генералисимусътъ Савовъ, прозрѣлъ тъмнитѣ замисли на Путникъ, бѣ отправилъ на генералъ Тодорова историческата телеграма: „Отговаряте съ главата си, бързо настжпвайте къмъ Солунъ“.

Генералъ Тодоровъ бѣ вече съ развързани ржце. Скитската стихия на прабългаритѣ се бѣ пробудила въ правнуцитѣ. Генералисимусътъ бѣ отприцилъ запрещения отъ Фичева и Путника националенъ язъ.

И въ този случай пролича липсата на качества, на високи войнишки добродетели и далновидность всрѣдъ главното ни командуване. Баснята за орела, рака и щуката, символизираха „хармонията“ въ ржководството на армията. Тая „хармония“ бѣ олицетворявана въ момента отъ Фердинандъ, Савовъ и Фичевъ.

А българскиятъ войникъ знаеше само да слуша заповѣдитѣ, да проявява нечуванъ героизъмъ и безумно да обича родината си, за която разливаше безропотно кръвьта си.

Въ момента, когато единъ български Ахилъ, начело съ рилци, съ едно могжщо „ура!“, което се люлѣеше отъ Бѣлото до Черно морета и друсаше минаретата на Султанъ Селимъ и Св. София; когато съ байонетитѣ си българскитѣ войски бѣха притиснали главнитѣ турски сили, изтощени до краенъ предѣлъ въ стенитѣ на Свещения градъ, въ сжщото време гръцкиятъ престолонаследникъ бѣ преговарялъ съ Хасанъ Таксимъ Паша, увещавайки го, да се предаде нему, защото страшнитѣ варвари — българитѣ, ще ги избиятъ до кракъ . . .

Ужаснятъ противникъ се бѣ предалъ на лукавия потомъкъ на хохенцолеритѣ. Наследникътъ на византийския тронъ, изкористилъ една чужда победа, щѣше да протржби свѣта съ мжлниеносната „победа“ на „героичното“ гръцко оржжие.

Константинъ бѣ влѣзълъ въ Солунъ и по маниера на Агамемнона бѣ разперилъ криле на гарванъ върху славянската светиня.

Огорченъ и покрусенъ отъ срамното държане на коварния съюзникъ Константина, Търновскиятъ князъ Борисъ, бѣ водилъ смѣлчанитѣ си рицари всрѣдъ бурнитѣ овации на солунчани.

Въ стремежа си да отиде до край въ една ненадмината подлость, Константинъ се бѣ опиталъ да отвлѣче българскитѣ войски отъ една вѣковна мечта, догонена съ толкова жертви и усилия. Но въпрѣки злокобната воля на погърчения нѣмски принцъ, лжчезарното сияние на свободата се бѣ сляло съ ослѣпителния блѣсъкъ на българскитѣ щикове.

Освободениятъ Солунъ, бѣ излялъ напластявания съ вѣкове възторгъ върху героичнитѣ рилци.

Солунчани знаеха кому дължаха свободата си и бѣха отмѣрили съ библейска справедливость: „Кесарю кесаревото, Богу Божието".

Огорчението на истинскитѣ победители отъ срамния актъ на гръцкото лукавство, бѣ заличено отъ най-възвишената проява на признателность, каквато дори и мѣстнитѣ гърци въ Солунъ манифестираха предъ твърдата и звънлива стжпка на балканскитѣ прусаци.

*

Една заповѣдь на генералъ Тодорова ме бѣ озовала въ Солунъ.

Движенъ отъ единъ непоправимъ егоизъмъ, отказвамъ да споделя изживяното при първитѣ ми стжпки въ освободения градъ.

Дълго, преди да се отбия при генералъ Тодорова, обхванатъ отъ една мистична екзалтация, азъ крача изъ улицитѣ на града, въ който минахъ едно печално детство, оцвѣтено тукъ-таме съ нѣколко хубави епизоди, единствено открояващи се сега въ паметьта ми.

При вида на всѣки срещнатъ български войникъ, азъ се понасяхъ като волна птица, облъхнатъ отъ най-чисти възторзи, всрѣдъ освободенитѣ простори надъ славянския Солунъ. Но изъ улицитѣ на града сновѣха гръцки вой-

ници, а тукъ-таме се мѣркаше и по нѣкой юнашки накривенъ шайкачъ.

Крилетѣ на волната птица скоро щѣха да клюмнатъ безпомощно увиснали. Изъ кафенета, ресторанти и изъ всички стъгди и мегдани се говорѣше само за подѣлбата на „турското наследство“.

Между това, Одринъ, последната твърдина на отоманското владичество на Балканитѣ, се друсаше подъ ураганния огънь на българскитѣ батареи.

Включена въ стоманенитѣ клещи на шопи, мизийци и тракийци, крепостьта, ведно съ осемдесеть хилядната армия на Шукри паша, щѣше да падне като узрѣлъ плодъ при първия устремъ на българитѣ.

Главнитѣ сили на българската армия бѣха изтласкали нѣкогашния завоеватель подъ стенитѣ на Цариградъ.

На Чаталджа, сдържани отъ политици, дипломати и военно главнокомандуване, българскитѣ войски съ затаенъ дъхъ очакваха една заповѣдь, която никога нѣмаше да дочакатъ и която щѣше да донесе на България, макаръ и временното господство надъ Цариградъ, а на войнството, неуведаема слава.

Но София и Стара Загора, кждето се намираше главното командуване, мълчаха въ тжпо преклонение предъ едно класическо невежество, глупость и страхъ отъ отговорность.

*

Вървя по крайбрѣжната улица „Молосъ“. Отъ злопаметната твърдина „Беясъ Куле“, превърната въ страхотенъ зандanъ за немирната рая, започва красивата улица, която извежда къмъ „Площада на Свободата“, нареченъ така презъ днитѣ на младотурския хуриетъ.

На западъ, далече въ хоризонта се възправятъ синитѣ очертания на „свщенния“ Олимпъ.

Отъ нѣкогашното свърталище на божественитѣ пройдохи изъ гръцката митология, огромното око на циклопа напусто се взира изъ полебранитѣ на полуострова, за да

открие една победа, изнесена отъ потомцитѣ на нѣкогашнитѣ елини.

Изоставенитѣ богове на Олимпъ, въ мъртвешки сънь, непробудно проспиваха евтината бойна слава на уродливитѣ синове на Елада.

При вида на Олимпъ и при спомена за свадливата челядь на непоправимия пияница и полигамъ Зевсъ, устнитѣ ми неволно се свиватъ въ горчива усмивка.

Култътъ къмъ Боговетѣ и тѣхнитѣ нрави опредѣлитъ морала и на обожателитѣ, или съ две думи, — каквито Боговетѣ, такива и обожателитѣ.

Близо две хилядилѣтия християнския моралъ не бѣ направилъ никакви завоевания всрѣдъ онѣзи, които бѣха настанили на Олимпъ божества и идоли, моделирани въ духа на нравствения си ръстъ.

Голѣмата постройка на „д'Англетеръ" закрива отъ погледа ми легендарния и божественъ вертепъ на Гърция. Високъ говоръ и звънъ на чаши ме връщатъ къмъ една действителность, опредѣляща физиономията на Солунъ въ първитѣ дни следъ неговото освобождение.

Ресторантитѣ „Олимпосъ Паласъ" и „д'Англетеръ" сж препълнени. Нѣколко приятелски гласове извикватъ едновременно името ми. На нѣкои маси въ „д'Англетеръ", при чаша бира, сж насѣдали и разгорещено спорятъ нѣколко четници и войводи. Тукъ е и Дѣдо Дончо — „Пиринския царь". . .

И войводи и четници, кой по-малко, кой повече, е изпълнилъ дълга си и сега има правото на тая кратковрайна почивка. Лайтъ-мотивътъ на всички разговори, обаче, си остава обсадата на Одринъ. Закапитѣ не секватъ, а и обзалаганията върху датата на падането на крепостьта се въртятъ въ близки дни, дори въ часове. Но между тия оживѣни разговори, дѣдо Дончовитѣ разкази се провираха незабелязано и съ хипнотична сила спечелваха вниманието на всички.

Старият майсторъ на разкази, съ цвѣтистъ езикъ обогатяваше всевъзможни епизоди изъ своя хайдушки животъ и увличаше съ рѣдко витийство пъстритѣ си аудитории.

Слушамъ и азъ дѣдо Дончо, но онова, което ми съобщи при появата ми, разпилява вниманието ми и ме кара отново да мисля върху неизмѣримото зло, което се загнѣздяше въ душитѣ на нѣкои по-видни революционни дейци. Това зло можеше да добие по-късно вариантитѣ на психоза, опустошаваща революционнитѣ върхушки.

Тодоръ Александровъ бѣ извършилъ ново убийство. Този пѫть куршумитѣ на братоубийството бѣха повалили още единъ синъ на революцията, на Македония, на България — Герасимъ Огняновъ.

Войната бѣ заварила нѣкои революционери въ солунско, между които личеха Герасимъ Огняновъ и сътрудника на в-къ „Право", младиятъ ентусиазистъ, федералиста Ангелъ Томовъ. Още при първитѣ изстрели на войната, предтечитѣ на „Балканската федерация" забравятъ помпознитѣ за времето лозунги на бѫдещето, и съ рискъ за живота си, минаватъ огнената линия на воюващитѣ, за да се отзоватъ въ редоветѣ на българскитѣ войски. Но тукъ вече въ тила тѣ попадатъ на дирята на Тодоръ Александрова, който е напусналъ превзетото отъ българскитѣ войски Аржанско езеро и е поелъ администрирането на освободенитѣ земи изъ кукушкия край.

При появата на Огнянова и Томова, Тодоръ Александровъ бѣ побързалъ да ги привлѣче въ четата си и при случай, да се освободи отъ единъ опасенъ противникъ, какъвто безспорно се бѣ очерталъ Огняновъ, като личенъ врагъ на Александрова, както и на неговитѣ схващания за освобождението на Македония.

Но сега, когато Македония бѣ освободена отъ българската армия, последниятъ мотивъ за премахването на Огнянова падаше. Оставаше първиятъ — личната вражда. Единъ день, Александровъ изпраща нѣколко свои четници, начело съ Огнянова, въ обиколка изъ кукушкитѣ села. Групата е

водена отъ Огнянова, комуто Александровъ повѣрява нѣкаква мисия, ала четницитѣ бѣха получили преди това една по-повѣрителна мисия — да убиятъ Огнянова по пѫтя и да се завърнатъ.

Четницитѣ бѣха изпълнили добросъвѣстно вѣроломната си мисия. Огняновъ бѣ убитъ. Ангелъ Томовъ, за да не слети участьта на Огнянова, се бѣ изтръгналъ на време отъ ноктитѣ на коварството.

Една зловеща прокоба спираше отново въ зенитъ върху нерадостната сѫдба на Македония.

Защо бѣха тия трупове по пѫтя на възхождащитѣ революционни звезди?

Въ единъ отъ антрактитѣ на дѣдо Дончовитѣ разкази, седящиятъ до мене четникъ се нахвърли върху Александрова, по поводъ опита на последния да наклевети войводата Тане Николовъ предъ военнитѣ власти, набедявайки го въ грабежъ. Тане Николовъ бѣ арестуванъ, но следъ разкриване на шантажа, бива веднага освободенъ.

Нѣмаше никакви изгледи, при тѣзи похвати, че революционното събитие ще се озонира. Тѣзи факти ме хвърляха въ нова и обяснима тревога.

Защо, защо и кому бѣ нуждно всичко това? . . .

*

Напущамъ ресторанта и се отправямъ по ул. „Хамидие", къмъ щаба на Рилската дивизия. Тукъ, съ рѣдка задушевность и топлота ме посреща единъ голѣмъ българинъ и голѣмъ полководецъ, генералъ Тодоровъ.

Единъ незначителенъ войвода, посрещнатъ и поласканъ по тоя начинъ, съ готовность, съ истинска радость би далъ живота си. А живота на единъ войвода, който знае изкуството да умира, струва скѫпо на противника.

Генералътъ, съ пленителната си усмивка и съ една подкупваща доброта, спечелваше душитѣ и затрогваше сърдцата.

Не отнемамъ за дълго ценното време на полководеца. Получавамъ задачитѣ си и се сбогувамъ не съ единъ су-

ровъ заповѣдникъ, а съ единъ учитель, баща, другарь по оржжие.

Нѣколко сѣнки на тревога и загриженость бѣха пробѣгнали по това добродушно лице. Въ нѣкои загатващи думи и въ тая загриженость, азъ несмогвахъ тогава да прозра великата трагедия, която дебнѣше победоносното оржжие на българското войнство. По-късно щѣхъ да разбера всичко, но тогава, когато вече щѣхме да кръстосаме оржжието си съ нашитѣ съюзници. За сега, обаче, азъ се радвахъ отъ неочаквания приемъ, израстналъ въ собствените си очи, следъ като бѣхъ пилъ кафето си въ най-приятелски разговоръ съ единъ победоносенъ български генералъ.

Опияненъ бързо се спущамъ по стълбището, но на последнитѣ стжпала, единъ черноокъ, сухъ човѣкъ, съ тъмни сѣнки подъ очитѣ и съ дълга черна брада, ме спира съ думитѣ: „Вие ли сте Думбалаковъ?“

По нѣкои описания, имахъ известна представа за Александрова. За мене бѣ ясно, че човѣкътъ, който ме спираше, не бѣ никой другъ, освенъ той. Запознаваме се и повеждаме кратъкъ разговоръ. Но за този човѣкъ ми бѣ говорено толкова много и така отрицателно. Въ съзнанието ми бѣ изградена вече една сждбоносна представа за него, която бѣше успѣла да обуслови отношенията ни и да моделира едно предубеждение.

Съ наставнически тонъ, Александровъ ме питаше, защо съмъ позволилъ на Кочо х. Мановъ да убие Николаева. Александровъ ме обвиняваше, че съмъ изоставилъ Николаева, като сигурна жертва въ ржцетѣ на единъ безкрупуленъ войвода и кървопиецъ, както той наричаше Кочо х. Манова.

Стояхъ като грѣмнатъ, не предъ праздното обвинение, а предъ отвратителната постжпка на Кочо.

Едва сдържахъ единъ потокъ отъ ругатни, които замръзнаха на устнитѣ ми, при вида на единъ човѣкъ, който искаше да ме убеди и то на всѣка цена, че азъ съмъ заповѣдалъ убийството.

Възмутенъ отъ дѣлото на Кочо, азъ чувствувахъ какъ това възмущение се пренасяше върху Александрова, извършилъ не по-малко престжпление отъ Кочовото, съ убийството на Огнянова и сега загърнатъ въ тогата на обвинитель, той ме поставяше на подсждимата скамейка.

На безчестното обвинение отговорихъ съ единъ неудържимъ потокъ отъ оправдани обвинения. Въ продъдженние на нѣколко минути, азъ изливахъ всичката си погнуса отъ революционери съ подобни замашки, но между тѣхъ азъ виждахъ и Кочо и Тодоръ Александрова.

Пребледнѣлъ до смърть, очевидно не очаквалъ това което бѣхъ принуденъ да му кажа, Александровъ нервно се сбогува съ мене, като обещаваше да ме потърси и се „поразговоримъ".

Следъ тая свада, дълго следъ това не срещнахъ Александрова. Но ние решително се раздѣлихме като врагове

*

Нѣколко дни следъ срещата ми съ генералъ Тодоровъ, една нова покана ме задължаваше да се явя незабавно при него. На тая среща генералътъ ми предлагаше поста околийски началникъ въ близкия до Солунъ градъ Лжгадина. Изненадата ми отъ това назначение бѣ голѣма. Значи моитѣ войнишки и бойни достойнства бѣха толкова незначителни, че азъ трѣбваше да бжда преведенъ въ администрацията? Отхвърлихъ съ възмущение това предложение. Защото единъ войвода, единъ здравъ човѣкъ и добъръ родолюбецъ, не можеше въ време на война и презъ усилни дни на всенародно изпитание, да извършва жандарска функция въ дълбокия тилъ. Но заповѣдьта на генерала бѣ категорична, а и волята на Престолонаследника бѣ такава. Поне това бѣ единъ отъ доводитѣ на генералъ Тодоровъ. Последниятъ се мжчеше да ме убеди, че скоро и самъ ще се убедя, какво моята роля на администраторъ щѣше да се изчерпи само съ званието околийски началникъ. Защото на петь километра отъ Солунъ започваше да се разпростира властьта на този околийски началникъ, която бѣ по-скоро власть на

будно око върху стратегически пунктове въ едно отъ най-важнитѣ предверия на Солунъ.

Заповѣдьта, е заповѣдь. И тя не закъсня да излѣе. На другия день, първата заповѣдь по администрацията въ новоосвободенитѣ земи, издадена отъ щаба на дивизията, назначаваше Тодоръ Александровъ въ Кукушъ, а мене въ Лѫгадина за околийски началници.

* * *

Населението въ лѫгадинско, което познаваше цѣлия ми родъ па и легендитѣ за моитѣ подвизи въ срещитѣ ми съ турцитѣ, бѣха направили името ми популярно и сега то посрещаше радушно първия представитель на българската държавна администрация. Ала нѣколкото гръцки учители, свещеници, а и самия гръцки владика въ Лѫгадина, бѣха на друго мнение. Просторитѣ на елинизацията се ограничаваха.

„Славяногласнитѣ елини“ можеха да се учатъ и черкуватъ въ български училища и черкви. Но гърцизма имаше изпитана рецепта — юмрукъ, когото не можешъ да сломишъ, цѣлувай. И тѣ смирено цѣлуваха твърдия юмрукъ на първия български околийски началникъ въ Лѫгадина.

* * *

Администраторъ въ нови земи. Това не бѣ лесно. Българската администрация не биваше да изложи престижа на българското оръжие. Дисциплината на четника, загърната въ жандармски мундиръ, будѣше респектъ къмъ гражданската власть и мълчаливо приканваше къмъ редъ и добросъвѣстность при изпълнение наредбитѣ на властитѣ.

Единъ малъкъ инцидентъ щѣше да поласкае онѣзи, които ми бѣха довѣрили тая деликатна мисия на администраторъ.

Въ Солунъ, на единъ англичанинъ отъ нѣкаква чуждестранна мисия, бѣ откраднатъ отъ гръцки четници хубавъ скѫпъ и породистъ конь. Англичанинътъ се бѣ оплакалъ на генералъ Тодоровъ и последниятъ бѣ обещалъ да бѫде заловенъ конекрадеца и ценното животно повърнато на собст-

веника. Дирята на конекрадеца се бѣ загубила нѣкѫде изъ моята околия. Нареждането на генерала бѣ, да положа всички усилия, но да спася честьта на българската администрация.

Ловецъ на конекрадци ли бѣхъ азъ? Нарежданията и волята на генерала, обаче, бѣха за мене закони.

Околията бѣ вдигната на кракъ, не за коня на смахнатия чужденецъ, а за доволството, което щѣше да изпита генерала, ако крадеца бѫде заловенъ,

Кампанията излѣзе успѣшна. Коня бѣ изоставенъ отъ изплашенитѣ крадци къмъ височинитѣ на село Равна, отведенъ въ Солунъ и предаденъ на важната персона.

*

Днитѣ се нижеха съ тѫпо еднообразие. Отъ време на време монотонието се пръсваше при вестьта, че българскитѣ князе — Престолонаследникътъ Борисъ и Кирилъ, ще минатъ презъ градчето. Тѣ бѣха избрали моята околия, съ нейнитѣ прекрасни мѣстности, за обектъ на честитѣ си разходки. Но на менъ никога не ми се отдаваше да видя народния любимецъ Престолонаследника и Височайшия му братъ.

Единъ административенъ чиновникъ, какъвто бѣхъ, имаше дълга и отговорната задача, да бди за тѣхната безопастность.

На менъ бѣ отнето правото, да се полюбувамъ на онзи младъ, хубавъ и смѣлъ юноша, въ когото се олицетворяваха идеалитѣ на цѣлъ народъ и който трѣбваше да води грядущитѣ къмъ мечтани брѣгове.

*

Отново съмъ повиканъ въ Солунъ. Въ превърнатото на дворецъ българско консулство, ме посреща въ вестибюла любимия генералъ Тодоровъ, съ неизмѣнно благия си изразъ и съ нови поржчения.

Трѣбваше да взема всички предохранителни мѣрки, защото князетѣ рано сутриньта устройваха ловъ изъ лѫгадинско. Сбогувамъ се съ генерала и напущамъ двореца.

Четири — пет четника постоянно ме придружаватъ. Двама отъ тѣхъ незабавно отправямъ съ бързи нареждания въ Лжгадина, а азъ се отбивамъ въ „д'Англетеръ", да се видя съ нѣкои познайници и другари.

Както винаги, ресторанта гъмжи отъ посетители. „Харамиитѣ" преобладаватъ. На една маса сж насѣдали нѣколцина другари. Нѣкои веселяци разсмиватъ другаритѣ си съ весели остроумия и жестоки шеги, отправяни къмъ една съседна маса, на която сж насѣдали нѣколко гръцки офицери. Офицеритѣ не разбиратъ български, но чувствуватъ присмѣха. Компанията на тия изпитани бойци е забавна и сѣдамъ при „безгрижнитѣ" сега бохеми.

Шегитѣ и любопитнитѣ истории, разказвани при чаша вино, окрилятъ часоветѣ. Призори, единъ отъ четницитѣ ми напомня за Височайшия ловъ и монтѣ задължения.

По врага, какъ бѣхъ забравилъ важнитѣ поржчения и отговорната задача? Набързо изхвръквамъ отъ „д'Англетеръ" и възсѣдналъ арабския си жребецъ, се понасямъ къмъ Лжгадина.

На пет километра отъ Лжгадина, нѣколко коли натоварени съ сѣно ме принуждаватъ да се спра и провѣря обоза и хората. Въ това време, по далечнитѣ извивки на шосето, всрѣдъ облаци прахъ, въ лудъ бѣгъ се носѣха два автомобила.

Пжтницитѣ не можеха да бждатъ освенъ князетъ. Една идея разцъфва въ главата ми. Това, което не бѣ позволено на околийския началникъ, на единъ развеселенъ войвода не можеше да се отрече. Ще стисна дѣсницата на Престолонаследника, та ако ще би да последва и най-грубото мъмрене.

Казано, сторено. Препрѣчвамъ съ една отъ колитѣ пжтя и спирамъ автомобилитѣ, за обща изненада на пжтницитѣ.

Пийналиятъ войвода е удовлетворенъ. Сега, нека князетъ биятъ птици и дивечъ изъ красивия лжгадински край.

Давамъ пропускъ, и на нашето гърлесто „ура!“, отъ отлитащитѣ автомобили ни отговарятъ съ усмивки и ржкомахания.

*

Четници и азъ вършимъ своята стражарска работа съ чувство на изпълняванъ дългъ. Но по крилетѣ на моитѣ волни орли, сѣкашъ сж навързани неподвижни тяжести. Видътъ имъ е клюмналъ, а копнежитѣ имъ поломени.

Скоро, твърде скоро, тѣзи пепимни за силни усѣщания хора ще ги иматъ до пресищане.

Едно желание на Престолонаследника ни създава малко работа. Търновскиятъ князъ бѣ пожелалъ да посети Зографската светиня въ Света Гора.

Трѣбваше да се вематъ всички мѣрки, за да бждатъ отстранени нѣкои досадни подробности по пжтя на това изпълнено съ такава почить преклонение предъ първия народенъ будитель, символъ и стожеръ на възродения духъ на българството. Младиятъ принцъ бѣ поискалъ да пие отъ първитѣ извори на Възраждането, за да слѣе осветеното отъ българския Богъ дѣло на Отца Паисия, съ своята царствена воля на утрешенъ монархъ на България.

Предъ светата обитель, изъ която бѣ изхвръкнала възпламенителната искра на пробуденото национално съзнание, българскиятъ Престолонаследникъ поничаше да обгърне съ погледъ южнитѣ предѣли на родната земя. Обаче, едно непредвидено събитие лиши Принца отъ тоя символиченъ актъ. Царь Фердинандъ пристигна въ Солунъ и забрани по неизвестни менъ съображения пжтуването на Престолонаследника.

*

Скуката отново грабва и менъ и другаритѣ ми.

Между това, при Чаталджа и Булаиръ, изложено на ледения вихъръ на зимата и на престжпното спокойствие и равнодушие на скудоумни държавници и военачалници, нашето войнство изживѣваше тревогата на една тъмна неизвестность. А въ тилътъ на чаталджанскитѣ и булаирски

герои, крепостьта на отоманския инатъ — Одринъ, все още не падаше. Надеждитѣ, че войната ще завърши скоро се стопяваше. Едно кратко примирие даде възможность само да се улесни продоволствието на чаталджанскитѣ позиции.

Безпощадната, непоправимата глупость на политически фактори и главно командуване, не съумѣли да преценятъ изгодата на предложения ни отъ турцитѣ миръ, проспиваха най-удобния моментъ, за да бѫде сключенъ триумфаленъ миръ, отговарящъ на мощьта на българската армия и националното ни достойнство.

Но и този моментъ бѣ проспанъ, или, по-право, сѫдбоносно проигранъ.

Отговорноститѣ?

Никой никога не бѣ ги търсилъ, а и нѣмаше да се търсятъ въ тази единствена страна въ свѣта, именитата Аркадия на безотговорността, наречена България.

Българскитѣ държавници и военачалници, съ рѣдки изключения, знаяха това и съ нечувано нехайство се разхождаха по правата линия на злополучието между двата й полюса — максимализъмъ и минимализъмъ.

* * *

До като българскитѣ войски изнемогваха на чаталджанския фронтъ, голи, боси и винаги недояли, но героично отбивайки напора на турцитѣ, опресняващи бойнитѣ си кадри отъ неизтощимия азиатски резервоаръ, нека проследимъ за мигъ дейността на съюзнитѣ армии и правителства, доколко това е възможно на единъ войвода, на единъ поскоро четникъ и човѣкъ отъ народа, но съ преимуществата, които дава прѣкото наблюдение . . .

*

Гърцитѣ непрестанно трупаха войски въ Солунъ. Почти всички главни гръцки сили бѣха съсрѣдоточени въ този важенъ пунктъ, отъ кѫдето по строго опредѣленъ планъ, незабелязано проникваха отвѫдъ демаркационната линия, настанявайки силни войскови части въ завзетата отъ българ-

скитѣ войски територия. Но на петь километра отъ Солунъ, за целитѣ на своето проникване презъ демаркационната линия, гърцитѣ трѣбваше да преодолѣватъ единствената бариера по своя мародерски пжть, а това бѣха облѣченитѣ за административна функция мои четници.

Гръцката администрация, подъ ловко прикритие, следваше гръцкитѣ войски и незабелязано поемаше администрирането на всѣки пунктъ, до който се докопваше нѣкоя тѣхна часть.

На нѣколкократнитѣ ми доклади, отъ щаба на дивизията ми препоржчаха единъ баналенъ стереотипъ: „Спокойствие, въздържане и толерантность", съ неизбѣжното напомняне, че това сж съюзници. Ала напомнянията и стереотипната препоржка трѣбваше да бждатъ адресирани въ друга посока. За мене бѣше ясно, че не за всичко можеше и трѣбваше да се пита.

Въ усилнитѣ дни, когато цѣлата българска армия отбиваше бѣсния напоръ на турцитѣ, по-скоро бихъ пролялъ кръвьта си отколкото да отстжпя педя отъ онзи синуръ, който бѣ издълбанъ отъ ножа на българския войникъ, па ако ще би това да ме скара съ командването въ Солунъ.

Първиятъ ми „произволъ", първата ми простжпка къмъ дисциплината е провокирана отъ гърцитѣ, съ навлизането на три гръцки взвода и настаняването имъ въ село Айватово. Тѣзи канибалски набѣги на това коварно племе, което бѣ решило да се занимава и сега по своя историческа традиция съ мародерство, трѣбваше да бжде наказано.

Набързо събирамъ четата си, надхвърляща сто души, и се отправямъ за Айватово. При нашата поява въ селото, нѣколко гръцки офицери ме посрещатъ съ надменна предупредителность. Размѣнямъ поздрави и изпращамъ за кмета. Той не закъснява да се яви, но на ржката му, вмѣсто лентата на българския трицвѣтъ, какъвто по моя заповѣдь бѣха длъжни да носятъ всички кметове въ лжгадинска околия, айватовскиятъ кметъ бѣ я замѣнилъ, по волятя на гръцкитѣ офицери, съ гръцки двуцвѣтъ

Нѣма компромисъ, за който да не се намира по едно извинително съображение, но за компромисъ съ националното съзнание нѣма извинение. Кметътъ трѣбваше да получи единъ урокъ. Този урокъ, обаче, не бѣ предназначенъ толкова за кмета, колкото за гръцкитѣ офицери.

Въ тѣхно присѫтствие, сграбчихъ пораженеца българинъ, скѫсахъ гръцката лента отъ ржката му и заизсипвахъ върху нещастния човѣкъ, ведно съ честитѣ удари на бича си и единъ словесенъ потокъ отъ ругатни.

Смутени отъ дръзката ми постѫпка, офецеритѣ наблюдаваха безмълвно сцената. Нѣколко мои четници стояха застрашително задъ тѣхъ.

Сега идваше и тѣхния редъ.

Подъ акомпанимента на кметския ревъ, офицеритѣ трѣбваше да ми отговарятъ, защо и по чие нареждане бѣха дошли въ Айватово.

Следъ едно умолително „киръ капитане", следваше гузното имъ и дълго обяснение, кой ги бѣ изпратилъ. Моя отговоръ бѣ кратъкъ. Сочейки имъ пѫтя за Солунъ, азъ имъ давахъ само единъ часъ време да напуснатъ селото. Тѣ бѣха слушали изъ тѣзи краища твърде много за мене, за да не си правятъ илюзии.

Преди да изтече дадения срокъ, въ походна колона, хрисими и кротки, гръцкитѣ взводове се изнизваха по пѫтя за Солунъ. Кметътъ, сѣкашъ съ рахитиченъ гръбнакъ, се бѣ свилъ подъ правъ жгълъ и ми предлагаше нѣкакви непоискани услуги. На ржката му бѣ пристегната отново лентата въ червено, бѣло и зелено, но но лицето му доминираше четвърти цвѣтъ, чуждъ на българския трицвѣтъ — тъмно-синьото.

*

Този пръвъ инцидентъ съ съюзницитѣ ми допринася по-късно доста неприятности.

Още преди да се отправя за Лѫгадина, единъ войникъ отъ дружината на майоръ Лютовъ, установена на гарни-

зонъ въ Лѫгадина, ми донасяше, че въ Балджа се е настанила една гръцка дружина. Останалото се подразбираше.

*

Преди да влѣза въ Балджа, забелязанъ отъ гръцкитѣ постове на километъръ предъ селото, за моя голѣма изненада, ние наблюдавахме какъ гръцката дружина бързо напущаше последното, придвижвайки се къмъ насъ, разгѣната въ бойна верига. Намѣренията на дружината бѣха очевидни. Съ тая бойна демонстрация, гърцитѣ целѣха да ни сплашатъ и принудятъ, да се откажемъ отъ намѣрението си да влѣземъ въ Балджа.

Но сто и двадесеть четника и едно отдѣление отъ петдесеть войника, изпратено отъ майоръ Лютова, ще отговорятъ съ една още по-ефектна демонстрация.

Войници и четници се пръсватъ сѫщо въ верига. Ножоветѣ сѫ натъкнати и настѫплението съ твърда и неудържима стѫпка се насочва къмъ „героичнатата" гръцка дружина.

Зимниятъ вихъръ свири по остриетата на нашитѣ щикове. Разстоянието бързо се скѫсява. И когато ние сме само на петдесеть разкрача отъ гръцката верига, последнята, по обща команда, се огъва, взе да се сгѫстява и се оттегли въ пъленъ редъ къмъ заетитѣ отъ нея помѣщения въ селото.

Гръцката демонстрация се бѣ провалила безславно. Сега трѣбваше да настаня войницитѣ и четницитѣ въ квартири, които кметътъ трѣбваше да потърси.

Сплашено отъ гърцитѣ, населението се бѣ изпокрило. Четницитѣ бѣха намѣрили нѣкѫде балджанския кметъ, заедно съ нѣкои общински съветници, предимно гъркомани и ги мъкнѣха съ себе си. Давамъ нареждания да бѫдатъ намѣрени квартири, за да подслоня хората си. Следъ малко кмета и съветницитѣ ни повеждатъ къмъ окрайнинитѣ на селото. Отъ хубавитѣ двуетажни и триетажни кѫщи на това голѣмо село надничаха гръцки фуражки, а кметътъ, типиченъ гъркоманинъ, все още не спира, до като не ни посочва нѣ-

колко схлупени хижи край селото. Два гърбача се извиватъ по извития вратъ на кмета и той ни повежда отново къмъ центъра на селото. Но сега вече нѣмамъ нужда отъ неговата помощь. Самъ ще намѣря това, което ни е нуждно.

Хубавата и голѣма училищна сграда ще ни услужи. Настаняваме се въ нея. Но не да споделямъ гръцкото съседство бѣхъ дошелъ тукъ. Затова бързо заемамъ една стратегическа чука надъ селото. Ала до като четници и войници отпочиватъ, азъ наблюдавамъ малкото отдѣление, което заема чуката. Въ това време, часовитѣ предъ училището бѣха изпратили да питатъ, дали ще приема гръцкия дружиненъ командиръ и още нѣкои придружаващи го офицери и подофицери.

Излизамъ навънъ. Часовитѣ пропущатъ групата и въ училищния дворъ повеждаме единъ страненъ диалогъ съ гръцкия майоръ.

Последниятъ, съ началнически тонъ и съ намръщена физиономия, се мжчи да събуди респектъ и чинопочитание, като се опитва да ме смъмри, че съмъ подслонилъ хората си въ училището, нѣщо, което и той можелъ да направи, но отъ уважение къмъ храма на науката не го сторилъ.

Слушамъ полуусмихнатъ строгия си наставникъ. Усмивката ми скоро изчезва и почти изревавамъ подъ носа на майора, като какъвъ ми говори въ село Балджа. Гъркътъ отстжпва една крачка, вглежда се за мигъ въ придружаващитѣ го, ала въ тѣхнитѣ погледи той можеше да прочете всичко друго, но не и куражъ. Събралъ всички сили, майоръ̀тъ повиши тона си и намѣрилъ юридическата формула, лукаво отговори: „Говоря Ви като комендантъ на Балджа“.

Като комендантъ на лжгадинска околия, азъ заповѣдвахъ на майора, самоназначилъ се селски комендантъ, незабавно да напусне селото, преди да е станало твърде късно.

Майоръ̀тъ ме гледа троснато. Козируваме и се раздѣляме. Но преди майора да вземе каквито и да било мѣрки, войници и четници бързо стегатъ въ клещитѣ си помѣщенията, въ които е настанена дружината.

Отъ куража на дружинния командиръ и офицеритѣ му не бѣ останала нито следа. Сега тѣ се молѣха да ги оставя поне до зори, когато щѣха да напуснатъ селото.

Тая милость можехъ да имъ подаря. Но гъркътъ не познаваше честьта. Този промеждутъкъ отъ време тѣ щѣха да използуватъ, за да предупредятъ въ Солунъ за нещастието си. Нашето командване щѣше да поеме грижата да ги спаси.

При зори, едно съобщение до мене, идващо отъ щаба на дивизията, ме заставяше да се оттегля отъ Балджа и не безпокоя гърцитѣ.

Коментариитѣ бѣха излишни. Плюя шумно въ пространството и напущамъ селото на пѫть за Лѫгадина.

*

Въ Лѫгадина ме очаква едно нареждане отъ щаба на дивизията, да се явя незабавно въ Солунъ, вѣроятно да отговарямъ за моя „произволъ". За произвола на гърцитѣ никой нѣмаше да търси отговорности, никой нѣмаше да обѣли зѫбъ. Но това сигурно щѣхъ да стоя азъ.

Въ нареждането бѣ опредѣлено, да се явя на 11 часа въ солунския български дворецъ.

На опредѣления часъ азъ изкачвахъ мраморнитѣ стѫпала на бившето наше консулство, въ напрѣгнато очакване на онова, което щѣше да се случи. Отъ площадката, презъ стъкленитѣ врати, отвеждащи въ единъ огроменъ вестибюлъ, се виждаше голѣма група военни, между които набързо разпознахъ нѣкои близки познайници. Около князетѣ личеха генералъ Тодоровъ, генералъ Рачо Петровъ, бившиятъ министъръ-председатель Димитъръ Станчевъ, като гвардейски поручикъ, полковникъ Куртуклиевъ, ротмистъръ Богдановъ, професоритѣ Иширковъ и Йорданъ Ивановъ, съ чинове на младши подофицери, както и двама висши гръцки военни. Присѫтствието на последнитѣ загатваше за готвения третейски сѫдъ.

Но сѫдникъ щѣше да ми бѫде моя любимецъ, генералъ Тодоровъ.

Още при появата ми генералътъ се насочва къмъ мене съ необикновена за неговия благъ изразъ на лицето строгость. Но по всичко личеше, че той бѣ решилъ да бжде строгъ, на всѣка цена строгъ, до безпощадность

До колкото можеше, генералътъ бѣ сключилъ намръщено веждитѣ си и при напрѣгнатото внимание на гръцкитѣ офицери, той заисипва върху ми, съ остри изрази, своето генералско словесно, за дисциплината, които бѣхъ нарушилъ и за тежкитѣ санкции, които заслужавахъ, зарадъ извършенитѣ отъ мене произволи.

Когато ураганнитѣ генералски ругатни секнаха, използувахъ кратката пауза, да запитамъ генерала, дали му бѣ известно, кой бѣ предизвикалъ съ неокачествими произволи моя „произволъ". Защото, това, въ което ме винѣше генерала, бѣ само добросъвѣстно изпълненъ дългъ. Само така схващахъ служебния си дългъ като околийски началникъ, който трѣбваше да брани околията си отъ гръцкитѣ съ нищо непредизвикани нахлувания. Смѣтахъ сжщо така, тия похвати за лошъ прецедентъ, който трѣбваше да се изкорени отъ крадливия гръцки навикъ.

На края добавяхъ още веднъжъ, че по този начинъ разбирахъ служебния си дългъ. Само така можехъ да остана да служа, въ противенъ случай, молѣхъ да бжде приета оставката ми като околийски началникъ, тъй като азъ не бѣхъ въ състояние да понасямъ гръцкитѣ провокации.

Навѣрно генералътъ не бѣ очаквалъ такъвъ епилогъ на обясненията ми и едно оскърбително генералско „маршъ!" ме накара да изхвръкна отъ салона.

Знаехъ, че този езикъ на генерала бѣ необходимъ, като удовлетворение на перфидниятѣ съюзници. Ала това, което околийския началникъ не можеше да стори, азъ се заричахъ като войвода да възмездя.

Но напусто очаквахъ уволнението си. Напротивъ, нѣкои приятелски ржкостискания на офицери ме отправиха наново въ Лжгадина.

*

Декемврий.

Седма Рилска дивизия бѣ отпжтувала по суша и по море къмъ Чаталджа и Булаиръ, кждето нуждата отъ войски непрекжснато растѣше следъ изтощителнитѣ боеве и незапомнената зима.

Заминаваше сега и щаба на дивизията. Но преди да замине, генералъ Тодоровъ бѣ пожелалъ да ме види. Начинътъ по който ме посреща и ласкавия погледъ на генерала, въ мигъ затриватъ причиненото ми недавна огорчение. Нито дума за това, което се бѣ разиграло между насъ. Азъ бѣхъ длъженъ да го разбера. Сега, генерала се сбогуваше съ нѣкои напжтствени думи.

Когато дивизията ще отстоява каузата на съюзницитѣ предъ Чаталджа и Булаиръ, говорѣше стария генералъ, Отечеството, срещу грабителскитѣ инстинкти на гърцитѣ, щѣше да разчита само на дружината на майоръ Лазаровъ въ Солунъ, на дружината на майоръ Лютова въ Лжгадина и на моя отрядъ.

Той се възхищаваше отъ достойното ми държане, благодарѣше за досегашната ми служба и ми напомняше, да бдя на поста си, като не пропущамъ гръцки кракъ въ лжгадинска околия.

Полковникъ Чилингировъ, който оставаше нѣщо като губернаторъ въ Солунъ, на чието внимание генерала ме препоржчаше, ми обещаваше всичкото си съдействие.

Щабътъ на дивизията отпжтува.

* * *

Една телеграма отъ София нареждаше назабавно да се отправя за Столицата, на докладъ предъ тогавашния министъръ на вжтрешнитѣ работи Людскановъ.

За какво бѣхъ дотрѣбвалъ на министъръ Людсканова? Но едно отиване въ София, следъ толко дълго отсжтствие, искрено ме радваше.

Дълъгъ, предълъгъ е вече пжтя къмъ София отъ крайнитѣ предѣли на родната българска земя. Следъ много лж-

катушения на конь, съ каруца и съ влакъ, най-сетне съмъ въ престолния градъ.

Тукъ, въ дълбокия тилъ, животътъ кипи съ обичайното си темпо. Войната безспорно е сложила своя отпечатъкъ. Но младата столица умѣеше усмихнато да посреща фронтовацитѣ и се отсрамваше, както можеше.

Вечерьта следъ пристигането си отсѣдамъ въ столичния хотелъ „Континенталъ". Поставямъ въ редъ нѣщата си и изтегнатъ на мекото и чисто легло, заспивамъ здравъ и освежителенъ сънь, не смущаванъ отъ сънища.

По старъ четнически навикъ се пробуждамъ твърде рано. Излежавамъ се и празнотата на бездѣлието изпълва главата ми съ преживѣното и съ разсѫждения за бѫдещето.

Блуждая дълго и безсмислено въ пространството, докато навънъ се бѣ хубаво разсъмнало. Въ 9 часа преди обѣдъ трѣбваше да се явя предъ министъра.

На уреченото време, избръснатъ и спретнатъ, азъ търпеливо очаквахъ предъ кабинета на м-ръ Людсканова.

Нѣмаше да чакамъ дълго. Звънецътъ звънна, разсилниятъ влѣзе въ кабинета и следъ мигъ съ ясенъ и отривистъ гласъ, покани да влѣзе лѫгадинския околийски началникъ.

Разсилниятъ, свикналъ да фамилярничи съ много по-голѣми величия, съ особено любопитство и респектъ наблюдаваше тая рѣдка птица, която бѣ долетяла отъ най-южната околия на Царството, околия, — кѫпана отъ лазуритѣ на Егея.

Нека стои мирно разсилния предъ мене и нека насити любопитството си, загледанъ въ този пръвъ български околийски началникъ на Лѫгадина. Такива началници и въ този край, този човѣкъ и още шесть милиона като него, нѣмаше да виждатъ всѣки день. . .

Людскановъ, правъ задъ бюрото си, ме посреща любезно. Топли приветствени думи и сърдечни ръкостискания. Но скоро министрътъ повежда леко и забавно разговоръ на общи теми, незабелѣзано отвеждайки къмъ същественото, което го бѣ въ действителность интересувало, а именно:

какво бѣ състоянието на духоветѣ въ армията, настроенията всрѣдъ населението въ солунско, поведението на нѣкои македонствующи и, на края, държанието на гръцкитѣ войски.

Министърътъ ме предупреждаваше, че нему не бѣ необходимъ сухъ служебенъ докладъ. Този намекъ не бѣ нуженъ. Азъ изложихъ съ нужднитѣ подробности действителността, каквато бѣ тя въ Солунъ и солунско. Людскановъ ме слушаше съ напрѣгнато внимание. Отъ време на време, той поклащаше утвърдително глава, загледанъ въ едно близко бждеще, което предчувствахъ и азъ, но което въ съзнанието на Людсканова се открояваше съ по-ясни контури.

Обронилъ глава и загледанъ въ единъ отъ жглитѣ на бюрото си, министърътъ сѣкашъ не ме слушаше. Нѣколко бръчки прорѣзваха умното му чело и когато се готвѣхъ да свърша, една изтръгната отъ дълбочинитѣ на гжрдитѣ му въздишка прекжсна моя разказъ.

Вѣроятно не бѣхъ азъ първиятъ, който бѣ говорилъ съ езика на истината и съ чувство на отговорность. Министърътъ бѣ превъзходно осведоменъ. Той ми благодарѣше за направеното изложение, вземаше си добра бележка и щѣше да се помжчи да осуети фаталнитѣ стжпки на тържествуващата държавническа тжпота на кабинета Гешевъ.

Щѣше ли да успѣе? Отговорътъ принадлежи на безстрастнитѣ страници на историята. Но въ ушитѣ ми още шумятъ неговитѣ последни думи, думи на безпомощно отчаяние: „Тѣ не знаятъ какво правятъ, тѣ тласкатъ страната къмъ страшна авантюра, тѣ като че ли умишлено подготвятъ катастрофата на България".

Кои бѣха тѣзи „тѣ"? Това бѣха кормчиитѣ на държавния корабъ на България отъ 1912. Ала въ класическата страна на безотговорностьта, кабинетътъ на Гешевъ-Даневъ щѣше тихо-мълкомъ да се измъкне отъ възмездието. Презрението и проклятието на цѣлъ народъ, обаче, щѣше да ги сподиря и следъ смъртьта имъ.

Сбогувамъ се съ министъра и му пожелавамъ успѣхъ въ непосилната борба съ всеобщата психоза. Но можеше ли той да вижда волеви и твърди, макаръ и малки, сътрудници въ лицето на такива съ моментни прозрения хора, като мене.

Въ името на самата честь, признавамъ, не!

Желѣзната логика и разума оставаха въ кабинета на Людсканова. На улицата, обаче, азъ бѣхъ другъ и въ общия хоръ не следъ дълго и азъ щѣхъ да изтръпвамъ при звуцитѣ на „Съюзници разбойници“ . . .

*

Преди да си замина, бѣ пожелалъ да ме види и моя партиенъ шефъ — Василъ Радославовъ.

Заварвамъ въ кабинета му и известния общественикъ Д-ръ Вачевъ. Радославовъ ме посреща съ непринудена, подкупваща любезность.

Съ силно развито обществено чувство и закърменъ въ епичнитѣ борби на следосвободителната епоха, Радославовъ бѣ израстналъ и въ една срѣда на неоспорвани титани на волния български духъ, каквито безспорно бѣха строителитѣ на съвременна България — Стамболовъ, Драганъ Цанковъ, Каравеловъ, Петковъ.

Скрупульозенъ човѣкъ, ала понѣкога безскрупуленъ партизанинъ, който минаваше за единъ отъ най-опаснитѣ водачи на опозицията срещу кабинета Гешевъ, Радославовъ бѣ направилъ отъ националнитѣ идеали на България единъ балонъ, когото издуваше сега до пръсване. Той дебнѣше правителството на Гешева по стѫпкитѣ и използувайки безпѫтицата му, го правеше още по-негодно да изведе родината отъ мрачния лабиринтъ на правителственитѣ колебания, безволие и липса на подготовка.

Неочакваната продължителность на войната, набъбналитѣ извъндоговорни щения на съюзницитѣ, тѣхната увеличаваща се агресивность и една сума отъ факти, отъ вѫтрешенъ и международенъ характеръ, премного комплицираха положението на страната.

Типиченъ представитель на онаи часть отъ интелигенция и народъ, която въ своя патриотиченъ жарь догонваше синура на шовинизъма, Радославовъ, високо вдигналъ мѣрника на националнитѣ ни възможности, сочеше на правителтвото буквата на съюзническия договоръ и открито твърдѣше, че ще го държи отговорно за всѣка концесия направена на съюзницитѣ.

Правителството въ това време вършѣше каквото можеше, а то можеше твърде малко. Но за мене не бѣ безинтересно каква преценка щѣше да даде на правителствената дейность моя партиенъ водачъ. Ала критиката, която Радославовъ правѣше на кабинета, сѣкашъ бѣ предназначена за по-наивна аудитория. Разбрахъ, че у Радославова липсваше настроение да ми каже нѣщо по-сжществено, нѣщо по-сериозно.

Както и очаквахъ, Радославовъ, научилъ за свиждането ми съ Людсканова, полюбопитствува да научи нѣщо отъ нашия разговоръ.

Осведомявамъ партийния си шефъ, безъ да смѣтамъ, че съ това нарушавамъ служебна тайна. Къмъ края, въ очитѣ на Радославова припламватъ онѣзи пламъчета на патриотическа екзалтация, въ които изгарятъ последнитѣ му думи въ нашия разговоръ: „До тамъ, кждето е стжпилъ български кракъ, е и трѣбза да остане българско".

Ако въ България, при нѣколкото й опити да догони националнитѣ си идеали, може да се говори за нѣкакъвъ максимализъмъ, то най-типичниятъ представитель на максимализъма се явява Василъ Радославовъ.

Последниятъ бѣ отъ тѣзи неспокойни натури, които искаха да видятъ величието на България, олицетворено въ нейното единство, догонено и завършено само отъ едно поколѣние и заслугата за това да бжде само тѣхна.

Ето свещенниятъ егоизъмъ на тѣзи хора, събранъ като въ фокусъ въ личностьта на Радославова, който, въ служба на тѣзи разбирания, щѣше да надвеси страната следъ нѣколко години надъ бездната на едно непоправимо нещастие.

Партиенъ другарь на Радославова, азъ се сбогувахъ съ него твърдо убеденъ, че Людскановъ е страхливецъ, чутъ ли не, въ него се е настанилъ и нечистиятъ духъ на пораженството.

Радославовъ, съ богатирскитѣ си настроения, импонираше на околийския началникъ на Лъгадина, на войводата, роденъ въ село Сухо, за което недвусмислено аспирираха гърцитѣ. А героизъмътъ на Радославова не даваше нито педя земя отъ онази, която населяваха българи и на която бѣ стжпилъ български войникъ. . .

Въ бойния викъ на Радославова шумѣше скитската и неспокойна кръвь на хуно-българитѣ, ала въ думитѣ на Людсканова, въ живи образи, трептѣше разумната храбрость на славянина.

Когато се спущахъ по стжпалата на Радославовия домъ, моя шефъ, изпращайки ме, сѣкашъ търкаляше по петитѣ ми едри отломъци отъ шумящата скала на максимализъма: „или всичко, или нищо“. . . .

Людскановъ преди това ми бѣ говорилъ за своитѣ усилия, които нѣмаше да секнатъ, че при вѣроломството и растящата агресивность на непочтеннитѣ съюзници, намъ оставаше само едно: да кжсаме и да хвърляме до по-добри дни, като оставимъ нѣщо за постижение и на грядущитѣ поколѣния.

* * *

Какви бѣха настроенията тогава въ Солунъ всрѣдъ българското население, предимно неговитѣ стопански срѣди? Сжщо, какви тежнения сжществуваха всрѣдъ другитѣ инородни срѣди, съ изключение гръцкитѣ, а най-важно, какви намѣрения имаха евреитѣ, най-крупниятъ търговски и финансовъ двигатель на Солунъ и на цѣла Македония?

Безспорно бѣ, че българската войска, както поради своя героизъмъ, а така сжщо съ своето държание въ Солунъ, се радваше на симпатиитѣ на евреи и другитѣ инородци, като не се изключи и нескриваната готовность на важни турски срѣди, да приематъ едно българско владичество,

вмѣсто гръцко. Въобще, гърцитѣ не бѣха добре гледани отъ всички солунчани.

Но за насъ най-важни бѣха намѣренията на евреитѣ, защото тѣ бѣха компактна маса, а така сжщо, поради решителното значение на тѣхната търговска и финансова мощь, която бѣше особено необходима за бждащето стопанско развитие на една велика България. Вѣрно е, че населението въ Македония особено следъ хуриета прояви една жива и невиждана инициатива въ стопанско отношение. Това можеше да се наблюдава въ Солунъ, главниятъ търговски центъръ на цѣлия балкански полуостровъ, поради обширния си хинтерландъ, обгръщащъ твърде важни консумативни и производителни области: Босна, Албания, Косово, Македония и дори западна България. Живиятъ български духъ и предприемчивость на македонеца, започнаха да овладѣватъ важнитѣ стопански и търговски центрове на Македония. Ние имахме въ Солунъ крупни търговски кжщи съ европейска известность на Весови (х. Йованъ), Саздо Ризовъ, Хаджи Мишеви, Шавкулови и други, които въртѣха голѣма търговия. Българскиятъ езикъ се налагаше вече въ цѣлия животъ на Солунъ и ето, когато, отначалото съ шушнене, а после открито, се заговори за сждбата на Солунъ, въобще за подѣлбата на Македония и, очевидно бѣ, че гръцкитѣ аспирации за Солунъ ще успѣятъ, въ Солунъ, следъ една тайна среща между видни представители на българското население и на еврейскитѣ търговски и финансови срѣди, реши се да замине за София една българска делегация, начело съ общо уважавания велешанинъ Саздо Ризовъ, която да се яви предъ държавнитѣ управници и да изтъкне предъ тѣхъ положението, каквото е създадено въ Солунъ, а така сжщо, да даде своитѣ препоржки по разрешението на сждбоносния солунски въпросъ.

На българо-еврейската среща въ Солунъ се установи общность въ гледищата и интереситѣ. Евреитѣ съветваха България да се съгласи сега на отстжпването на Солунъ, като задържи Канала. Отъ своя страна, тѣ обещаваха на

България да издигнатъ Кавала като първостепенно пристанище за смѣтка на Солунъ, когото тѣ щѣха да напуснатъ. Българската делегация възприе това гледище и, когато се яви въ София при министритѣ и други фактори, тя препоржчваше, да не се отива до край, да се задържатъ завладѣнитѣ територии, които бѣха богати въ стопанско отношение и така да се спасятъ придобивкитѣ на победитѣ, като за сега се завърши тоя етапъ на българскитѣ исторически аспирации. Едно вжтрешно чувство подсказваше, да не се стигне до една нова участь, подобно на тая следъ Санъ-Стефанска България.

Но делегацията се завърна въ Солунъ сжщо съ потиснатъ духъ, защото въ София владѣеше навсѣкжде духътъ на максимализъма: „Безъ Солунъ не можемъ", за да стигнемъ до тамъ, да се задоволимъ само съ Порто-Лагосъ .. Мждростьта, предвидливостьта и усета на солунци, срещнаха тжпата и слѣпа държавническа и обществена неджгавость на София, дето всѣки гласъ на разумъ и предупреждение се таксуваше като предателство, а престжпното безумие на българскитѣ отговорни държавници, което докара катастрофата, остана безнаказано.

*

Влакътъ ме носи презъ Сърбия къмъ Солунъ. Зяпамъ презъ прозорцитѣ шумадийскитѣ възвишения и подсвиркважъ съ уста популярната мелодия на единъ безсмиленъ текстъ, посветенъ на моя водачъ: „Да живѣе дѣдо Радославовъ и неговата-а-а-а". . .

Отъ време на време се опитвамъ да поведа разговори съ нѣкои пжтуващи сръбски офицери. Разговоритѣ, обаче, не потръгватъ. Тоя словоохотливъ и любезенъ народъ прелупредително мълчи. Нѣщо пакъ е лумнало въ душитѣ имъ.

Сърбия е отново неприветлива.

Защо ли? Ето единъ безпредметенъ въпросъ.

Южното славянство още не е изплатило предъ гишето на своята неокачествима сждба безумния данъкъ на една, вече вѣковна, крамола.

Сърбитѣ не скриватъ лошото си чувство къмъ моята униформа, а азъ не съмъ нито по-напредничавъ, нито по-уменъ отъ тѣхъ и имъ отговарямъ съ сѫщото чувство.

Свадата се носѣше въ въздуха. Дребнитѣ смѣтки отново щѣха да плувнатъ по повърхностьта.

*

Въ Лѫгадина, една гръцка дружина е успѣла да се настани презъ време на моето отсѫтствие. Преглъщамъ съ горчевина отвратителния фактъ и не сдържамъ възмущението си отъ нашето главно командуване, което разрешаваше това нагло проникване на гърцитѣ въ тѣзи чисто български земи. Но това, което не искаше да стори главното командване, на своя глава го бѣ извършилъ моя четникъ, поляка Александъръ.

При единъ опитъ да завладѣятъ Бешишкото езеро, като турнатъ ржка и на богатитѣ му приходи, гърцитѣ бѣха срещнали спонтаненъ славянски отпоръ. Славянскиятъ инстинктъ за самосъхранение бѣ пробудилъ у поляка Александъръ, идеята, да запази отъ посегателството на гърцитѣ езерото, чието освобождение отъ турцитѣ бѣ дѣло на четата. И поставилъ се на чело на едно отдѣление отъ четата ми, Александъръ бѣ обърналъ въ паническо бѣгство нахалната гръцка войскова часть.

Този актъ на Александъръ бѣ възхитителенъ, но това не можеше да ме компенсира срещу присѫтствието на гръцката дружина въ околийския ми центъръ — Лѫгадина.

Следъ изтеглянето, обаче, на Рилската дивизия, гърцитѣ методично проникваха въ източна Македония, като за една отъ близкитѣ си цели бѣха опредѣлили градъ Сѣресъ, кѫдето се помѣщаваше и губернаторството на сѣрската область. Въ сѫщото време българскитѣ войски трѣбваше да се справятъ съ окопитилия се противникъ.

Турцитѣ, съ прѣсни азиатски сили, правѣха отчаяни опити да пробиятъ фронта и получатъ политически отражения за близкия край на войната.

При Шаръ-кьой Енверъ бей се бѣ опиталъ нѣколкократно да направи десантъ, съ задачата, да се яви въ тилъ на войскитѣ ни при Чаталджа и да изтръгне отъ стоманения обржчъ Шукри паша.

Но тукъ, Енверъ бей бѣ пометенъ отъ устрема на македоно-одринци, които, презъ тѣзи паметни боеве, написаха въ историята на македоно-одринското опълчение най-свѣтлитѣ страници.

*

На 13 мартъ Одринъ падна въ български ржце и една осемдесеть хилядна армия въ позоренъ пленъ, измършавѣла, гладна и уплашена, маршируваше къмъ вжтрешностьта на царството.

Следъ тая сждбоносна победа, предхождана отъ боевете при Шаръ-кьой и последвана отъ нови поражения на турцитѣ при Чаталджа, примирието, просено така настойчиво отъ турцитѣ, имъ бѣ подарено отъ българитѣ съ красивия жестъ на смирени победители.

Българитѣ скоро продиктуваха на империята единъ миръ, когото турската делегация трѣбваше да подпише „на барабанъ". И турскитѣ паши подписаха срамната си и историческа капитулацая подъ заповѣдническия жестъ на българскитѣ генерали.

По силата на този миръ, България получаваше като граница къмъ своята победена съседка линията Енось-Мидия, извиваща по течението на рѣката Еркене.

Една справедлива, историческа граница, опредѣляща предѣлитѣ на Българското Царство презъ вѣковетѣ къмъ юго-изтокъ, бѣ очертана съ справедливата ржка на Провидението. Но наскоро следъ този миръ, сѣкашъ така бѣ орисано, щастливата звезда на българския Богъ щѣше да бжде отново помрачена.

*

Турското наследство щѣше скоро да се превърне на кървава арена, кждето, въ кръстосанитѣ саби на съюзницитѣ, бѣ отредено да издъхне единъ победоносенъ съюзъ. За сега,

обаче, това наследство бѣ превърнато на „спорни“ и „безспорни“ зони, които не представляваха отъ себе си нищо друго, освенъ лесно възпламенителни гнѣзда. Искритѣ се носѣха въ въздуха.

Гърцитѣ се настаняваха въ Източна Македония, а сърбитѣ вършеха сѫщото въ Западната ѝ половина.

*

Между това, следъ груби инциденти съ губернаторството въ Сересъ, уволненъ като околийски началникъ въ Лѫгадина, азъ бѣхъ повиканъ въ Сересъ при щаба на армията, кѫдето трѣбваше да получа новото си назначение.

Командуващиятъ II-та армия, генералъ Никола Ивановъ, ме натоварваше съ задачата да разузнавамъ движението на гръцкитѣ войски по цѣлата линия отъ село Чаязи до село Килиндиръ.

За мене и четата ми, това не представляваше особенна трудность, тъй като цѣлата мѣстность ми бѣ добре известна.

*

Времето около подготовката и сключването на мира съ турцитѣ, бѣ използувано отъ гърци и сърби, които безразборно струпваха войски въ освободенитѣ отъ български щикове земи. Като растящи медузи, тѣ разширяваха властьта си, докато главнитѣ български сили, преуморени отъ близо годишното върховно напрежение, се оттегляха отъ турскитѣ бойни полебрани, за да бѫде изпратено отъ жестоката българска сѫдба най-храброто войнство на нови и жестоки изпитания.

Една коварна засада дебнѣше завръщащитѣ се победители. Гърцитѣ, увѣнчани съ печалната слава на тъмни герои, предвкусваха плодоветѣ на една недочакана победа. Но единъ сърдцераздирателенъ викъ, изтръгнатъ отъ гѫрдитѣ на цѣлъ народъ, щѣше да разтърси Балкана.

Това бѣ викътъ на България: и този викъ щѣше да отекне въ историята, като вика на Цезаря, пронизанъ отъ камитѣ на сенаторитѣ, между които той бѣ видѣлъ само „синовния“ образъ на Брута.

Между устроителитѣ на засадата, България бѣ изтръгнала този викъ само при вида на сърбитѣ. Но две-три години по-късно, Сърбия, въ пълна безпомощность, притисната отъ нѣмския империализъмъ, щѣше да отправя отчаяни погледи за помощь къмъ братското царство.

1913 година, обаче, щѣше да бжде твърде близо и Брутъ не бѣ смогналъ да заличи въ съзнанието на единъ народъ, кошмарнитѣ видения на кървавия споменъ.

*

На 9 май 1913 г., единъ „инцидентъ" при Ангиста съ гърцитѣ, изстудяваше за дълго разгорещенитѣ страсти на елинитѣ.

*

Него день, Тильо Колевъ, научилъ за нѣкои обходни маневри на една гръцка дивизия, насочваща се къмъ Сѣресъ, на своя глава спира влака, съ който пжтува командвания отъ него 42 полкъ и при Ангиста, кждето наблизо била разположена дивизията, смъква полка си, разгъва го въ бойни вериги и съ една стремителна атака обръща дивизията въ бѣгство, като дълго я преследва, нанасяйки ѝ непоправими поражения. Спирайки преследването си нѣкжде къмъ Бѣлото море, Колевъ бѣ наложилъ на гърцитѣ една демаркационна линия, която щѣше ревниво да бжде спазвана по липса на български постове, само отъ гърцитѣ. Колевъ, който имъ бѣ внушилъ достатъчно респектъ, бѣ вдигналъ полка си и отпжтувалъ за предназначението си.

Съ боя при Ангиста, съюзницитѣ получаваха единъ чиличенъ юмрукъ въ безочливитѣ си морди. Гърцитѣ, поспециално, за дълго щѣха съ ужасъ да си спомнятъ за Ангиста, за 42 полкъ и храбрия войнъ Тильо Колевъ.

*

Единъ докладъ по разузнавателната ми служба, ме бѣ отвелъ въ Сѣресъ. Едно оживление и една носеща се въ въздуха неизвестность, изпълваха улицитѣ на губернския градъ.

Почвата подъ краката на България изъ освободенитѣ земи, бѣ станала неустойчива.

Измѣната на съюзницитѣ се готвѣше да лиши отъ плодоветѣ на победата онѣзи, които я бѣха спечелили съ толкова увлѣчение и страсть.

Сѣресъ бѣ неспокоенъ за утрешната си сждба. Но това, което бѣ видимо за простото око на народа, бѣ невидимо за нѣколко самонадеяни и неподготвени водачи на единъ въоржженъ народъ. Между това, обаче, предъ Сѣресъ се изнизваха отъ време на време войскови части, току-що напуснали позициитѣ си при Чаталджа и другаде. Съюзническата измѣна, вмѣсто почивка и завръщане по домоветѣ, следъ победоносния миръ, имъ носѣше нови мжчителни походи и придвижвания.

Преди да отпжтувамъ отъ Сѣресъ, на пжть за своя секторъ, бѣхъ научилъ отъ щаба за преминаването презъ Сѣресъ на една дружина отъ македоно-одринци, командвана отъ братъ ми. Следъ нѣколко часово очакване, на сѣрската гара, обремененъ отъ тежъкъ и скжпъ човѣшки товаръ и цѣлъ обкиченъ съ зеленина, спре задъханъ отъ умора единъ пленень преди месеци отъ турцитѣ локомотивъ. Предната часть на локомотива носѣше огроменъ плакатъ — „3-та Солунска дружина. Идемъ, идемъ сганъ проклета“...

Тѣ идваха наистина, и ентусиазирани и горди, и смѣли, но тѣ нѣмаше да смогнатъ, да се озовatъ по всички географски измѣрения на Балкана. А градоноснитѣ облаци скоро щѣха да изсипятъ гърмотевичната си градушка отъ всички страни надъ младото царство.

*

Въ Солунската дружина влизаше елита на македонската емиграция. На това отговаряше и единъ блѣстящъ щабъ на дружината. Това бѣ много лесно обяснимо, като се имаше предъ видъ, че една голѣма часть отъ македонската интелигенция считаше за свой дългъ да се числи въ една дружина, чието название бѣше толкова съдържателно.

Когато дружината стигна въ Сѣресъ, отъ влака пъргаво слѣзе командира на дружината, ротмистъръ Димитъръ Атанасовъ—Думбалаковъ, моя братъ, когото не бѣхъ виждалъ отъ надвечерието на войната, придруженъ отъ своя щабъ, въ който влизаше Симеонъ Радевъ, заедно съ видни представители на емиграцията. Щомъ като ме зърна, Симеонъ Радевъ се отправи бързо къмъ мене и възторжено изсипа, съ една блѣстяща речь, похвали за моя братъ, въ когото той виждаше бѫдеща крупна фигура на Македония...

Но за мене бѣ особено приятно, като видѣхъ въ състава на Щаба войводата Василъ Чакаларовъ — герой при герой. Василъ Чакаларовъ се издигна отъ недрата на народа до завидното положение на единъ заслужилъ мѣстото си войвода—борецъ въ революционната фаланга на Македония, който имаше най-отдалечения районъ отъ границитѣ на България, костурско дето се борѣше срещу два противника: турцитѣ и гърцитѣ.

Дружината трѣбва да се отправи бързо съ единъ тежъкъ походъ, по направление Демиръ-Хисаръ—Струмица, а отъ тамъ — Кочани и Щипъ.

Чакаларовъ, който съ четата си имаше други обекти и азъ придружаваме дружината до източнитѣ разклонения на Бѣласица, кѫдето тя има малка почивка, преди трудния си походъ, за да прибави къмъ своитѣ подвизи нови, най-свѣтлитѣ страници отъ историята на Македоно-Одринското опълчение.

Малгара, Кешанъ, Булаиръ, Шаръ-Кьой, това сѫ само единъ малъкъ низъ отъ безсмъртнитѣ дѣла на солунци, къмъ които се прибавиха славнитѣ геройски подвизи на македонския фронтъ: Калиманци, Кочани, Дулица, Емирица, Повиенъ Каменъ, въ неравната борба срещу новитѣ заробители на измѫчената Родина.

Тоя моментъ, на раздѣла съ брата ми и неговата дружина, предъ една мрачна неизвестность, въ изживѣванията на страшната трагедия, чийто действия за българския народъ отиваха къмъ развръзката, бѣ единъ отъ най-силнитѣ и

най-дълбокитѣ, които бѣхъ изживѣлъ до тогава и които съмъ прекаралъ до днесъ. Като декорация служеха отразенитѣ въ залѣза горди височини на Пиринъ и масивитѣ Бѣласица и Огражденъ, единъ триножникъ на македонската революционна мощь. Въ паметьта ми се нижатъ споменитѣ за толкова борби, подвизи и падения въ нашата освободителна борба. Сега сме на кръста на нашата Голгота, вината за която не бѣ само на нашитѣ врагове, но и на управницитѣ на България.

Македония. . . Тя бѣ вече разкѫсана още не вкусила плодоветѣ на свободата. Какво я очакваше? Ето, нейни избрани синове отиватъ по пѫтя къмъ една тежка участь. Други ще я следватъ къмъ сѫщата участь по други пѫтища. Чакаловъ стои до мене и следъ като настѫпи мракъ ще се отправи съ четата си по потайни пѫтеки къмъ още по-тежка участь. Ние минаваме отъ изпитания къмъ изпитания, отъ страдания къмъ страдания, отъ една борба къмъ друга, като Парсифалъ, за да изкупимъ най-сетне своята свобода, божественото постижение, резултата на мисията ни въ свѣта.

Поглеждамъ Чакаларова. Той стои като вкаменень, повисокъ, по-сухъ, по-гордъ отъ всѣкога, скръстилъ ржце на гѫрдитѣ си, устремилъ вдълбоченъ, но суровъ погледъ изъ дълбочинитѣ на гледката отъ нашата Родина. Той като че ли се мѫчи да проследи пѫтекитѣ, по които ще мине, за да се озове къмъ своята цель. Тамъ, далече, въ костурско, дето бѣ оставилъ една безсмъртна диря отъ подвизи и дѣла и кѫдето създаде илинденската епопея. Тамъ въ родното му костурско, дето и сега е опредѣлена неговата тежка мисия. Той още тая нощь трѣбва да се отправи на пѫть, да мине линията на гръцкитѣ войски, да преброди Вардаръ и се озове въ костурско, дето да се опита да повдигне населението въ тила на гърцитѣ.

Предчувствието ми за една страшна, колкото и геройчна, неизвестность ме терзаеше.

Западният хоризонтъ бѣ окървавенъ отъ единъ злокобенъ залѣзъ. Настжпваше мрачна нощь, за да дойдатъ буреносни и страшни дни... Сждбата на родината ни се очертаваше всрѣдъ една потискаща изтерзанитѣ ни и уморени сърдца действителность. И всички, редовни полкове и дружини на опълчението, чети и по-малки групи, вървѣхме къмъ бждащето съ стиснати зжби и свити юмруци, готови да сразимъ по пжтя си нашитѣ врагове. И колкото по-силно усѣщахме моментитѣ, съ тѣхната трагичность, толкова въ всички ни се разгаряше по-силно огъня на героичното, — това бѣха рицари, които отиваха да сразятъ многобройни врагове, да промѣнятъ своята сждба.

Не ще забравя тѣзи минути на нѣма раздѣла съ близки по кръвь, чувства, дългъ и призвание. Гледамъ Чакаларова. И въ тоя моментъ свѣти въ паметьта ми смѣлия му орловъ погледъ и се откроява величествената му и горда осанка. Нѣкаква вжтрешна духовна сила даваше отражение въ цѣлата фигура на Чакаларовъ. Той едва ли виждаше и съзнаваше това, защото си остана винаги външно съ своя чистъ народнически характеръ, както не измѣни звучната си костурска речь.

Още единъ мигъ и Чакаларовъ грабва ржката ми въ своята костелива, като че ли я включи въ желѣзна рамка. Друса ржката ми и съ едно особено вълнение, което ме още повече поразява, произнася прощалнитѣ слова:

„Братко, прощавай! Струва ми се, че не ще се видимъ никога. Отивамъ тамъ, отдето невѣрвамъ, че ще се върна".

Прегръща ме и цѣлува. Цѣлувамъ го и азъ...

Слънцето, огромно и кърваво, потъваше бавно въ хоризонта на Македония. Азъ изпратихъ дружината на брата си, въ тая злокобна вечерь изпращахъ Чакаларова съ юначнитѣ му и обречени другари къмъ онзи български край — костурския, който презъ всички времена и условия на нашата борба игра една свѣтла и героична роль, като бариера срещу нахлуването на гърцизъма въ Македония, далъ предъ отечествения олтаръ честни и скжпи жертви.

Стоя и дълго наблюдавамъ фигурата на войводата, която, губейки се въ дрезгавината, начело на четата си, изглеждаше по-висока и по-величествена, за да изчезне въ огъня на борбата.

Следъ малко, следванъ отъ другаритѣ си, и азъ поемамъ своя пѫть къмъ височинитѣ на Круша планина, къмъ Лахна, Негованъ, Зарово, кѫдето бѣ групирана почти цѣлата гръцка армия срещу четири български полка, заели линията Лахна — Кукушъ...

Паднаха много герои, уцелѣха мнозина. Между падналитѣ, следъ една неравна борба съ гърцитѣ при с. Негованъ, Леринско, бѣ и Василъ Чакаларовъ, видното чедо на с. Смърдешъ, костурско, героятъ и рицаря на костурския край. Неговото прощаване се указа пророческо. Минутитѣ на оная кървава привечерь, преизпълнени съ мрачни предчувствия, бѣха едно усещане на развръзката на нашата трагедия.

* * *

Въ село Негованъ, кѫдето бѣхъ устроилъ центъра на разузнавателната си служба, една ранна утринь бѣ пристигнало съобщение отъ щаба на II. армия, съ което бѣхъ предупреденъ за пристигането на командуващия армията генералъ Никола Ивановъ, бѫдещиятъ генералисимусъ полковникъ Никола Жековъ, пионерътъ полковникъ Атанасовъ и началникътъ на разузнавателната секция въ щаба, капитанъ Стефановъ. Последниятъ, следъ края на междусъюзническата война, предъ покъртителния видъ на родината, бѣ пръсналъ черепа си.

Това посещение наистина ме изненадваше. Вѣроятно нѣщо важно ги водѣше тукъ.

Въ дванадесеть часа единъ автомобилъ изтърси предъ кѫщата, въ която отсѣдахъ, скѫпитѣ гости. Самодоволни и важни, господата едва изслушваха рапорта ми, до като за голѣма моя изненада, полковникъ Жековъ небрежно ме прекѫсва и нарежда да бѫде сложенъ обѣда.

Този жестъ, така пренебрежително бѣ прекъсналъ моя докладъ, че съ мъка сдържахъ протеста си.

Хубавото настроение на гоститѣ, при вида на сложената трапеза, внезапно се повиши. Мелнишкото вино щѣше да покачи това настроение съ още нѣколко градуса. Една тема, обаче, скоро щѣше да измѣсти всички останали разговори. Най-пикантни истории се изнизваха между мазнитѣ устни на господата, освежавани отъ мелнишкото вино. Бждащиятъ водачъ на въоржжена България въ най-страхотния мировъ конфликтъ, сега, всрѣдъ веселъ разговоръ не искаше никому да отстжпи правото да бжде по-интересенъ отъ него.

Въ този неспиренъ потокъ отъ словесно надпреварване, човѣшкото достойнство на жената бѣ сведено до последното стжпало на единъ безчовѣченъ аморалитетъ. Не бѣха пощадени никои расови и народностни типове на жени. Идваше редъ и на мѣстнитѣ.

Жековъ, примигвайки съ малкитѣ си очи, обхванати отъ гжста мрежа бръчки, ме стрелкаше съ своя невъзможенъ погледъ, разпитвайки ме за моитѣ успѣхи всрѣдъ мѣстнитѣ туркини.

Поглеждамъ съ очудване Жекова и пренасямъ темата на разговора върху гръцката агресивность и непрестанното натрупване на гръцки войски.

Единъ загубилъ чувство за мѣрка и отговорность човѣкъ, разглезенъ отъ лични успѣхи, самодоволно и съ езика на първеню, отговаряше най-самонадеяно.

Жековъ ми препоржчваше вкусното меню и прекрасното вино, а колкото за гърцитѣ—„лесна работа, ще ги пометемъ“...

Генералъ Ивановъ, човѣкътъ който бѣ сломилъ съпротивата на Шукри паша, загледанъ нѣкжде въ пространството, сѣкашъ бѣ изчезналъ отъ нашата срѣда.

*

Въ Солунъ, една смесена комисия отъ български и гръцки висши военни, бѣ опредѣлила демаркационната линия между двете армии.

Генералъ Н. Ивановъ и полковникъ Каишевъ се бѣха завърнали въ Сѣресъ подъ тревожния знакъ на една неизвестность, що се отнасяше до сждбата на установената демаркационна линия и трайностьта на уговореното въ Солунъ.

* * *

Една хубава лѣтна утринь, придруженъ отъ група четници, трѣбваше да прехвърля село Зарово, на пжть за родното село Сухо, което оставаше по решенията на солунската комисия отвждъ демаркационната линия.

Слънчевиятъ день и свежестьта наоколо, събуждаха радостни трепети въ душитѣ на отморенитѣ и вече позатлъстяли отъ дълго бездѣлие четници. Въ юнашкия ритъмъ на единъ хубавъ войнишки маршъ, отекваше борческото имъ настроение.

Четницитѣ пѣеха, запѣхъ и азъ. Но наскоро трѣбваше да млъкнемъ. Ние бѣхме стигнали въ село Зарово, кждето ни посрещаха смълчани хора, съ клюмнали глави и съ единъ изразъ на лицата, отъ които вѣеше ледена неприветливость

На моитѣ въпроси, спиранитѣ селяни неохотно отговаряха.

Кой бѣ наежилъ селянитѣ и каква бѣ тая необичайна враждебность у заровчани? Но на стотина-двеста крачки разстояние, една група отъ български и гръцки войници и офицери, забиваха пилони презъ срѣдата на селото, като го раздѣляха на две, на еднакви равни половини.

Тая безпощадна подѣлба на една отъ най-твърдитѣ крепости на българството ме ужасяваше. Какъ бѣ допуснато това отвратително престжпление и защо двама български полководци бѣха подписали този сраменъ актъ на една безчовѣчна подѣлба?

Отивамъ при българския офицеръ капитанъ Мушоновъ и го моля да ми обясни всичко това. Офицерътъ изпълняваше заповѣдь, която не желаеше да коментира.

Но нима можеше да бжде изпълнена подобна заповѣдь? Офицерътъ-евреинъ повдигаше безучастно рамене.

Можехъ ли да го последвамъ? Решително, не. Това не бѣ по силитѣ ми. Изсипалъ всичкитѣ си доводи, азъ молѣхъ офицера, да се откаже отъ фаталното дѣло. Мушоновъ, необичайно за расата си мълчаливъ, следъ дълго мълчание, ми посочи отговорноститѣ, помоли ме да го оставя и накрая ми напомни за сѫществуването на воененъ сѫдъ.

Нѣщо писна въ гѫрдитѣ ми. Не зная какъ бѣхъ реагиралъ, но само следъ нѣколко минути четницитѣ гонѣха гръцкитѣ войници и офицери далече задъ последнитѣ заровски лозя.

На връщане отъ гонитбата, само една камара колци стърчѣше върху селския мегданъ, като сраменъ паметникъ на едно безразсѫдство.

Мушоновъ сѫщо бѣ напусналъ селото на пѫть за Сѣресъ, кѫдето щѣше да се оплаче отъ действията ми.

Но преди работата да стигне до сѫдъ, междусъюзническата война щѣше да отвлѣче вниманието на всички отъ дребния инцидентъ.

*

Конфликтътъ между съюзницитѣ бѣ стигналъ последната точка на едно напрежение, което тласкаше балканскитѣ народи къмъ неизбѣжна война.

Желана отъ максималиститѣ въ България и предизвикана отъ грабителскитѣ инстинкти на гърци и сърби, войната избухна на 16 юний съ внезапна сила и ожесточение.

Българскиятъ дипломатически корпусъ бѣ проспалъ удобни моменти. Щабоветѣ на политическитѣ котерии въ София, превръщаха националнитѣ идеали въ примамливи лозунги за партийни домогвания.

По всички географски измѣрения на Балкана отъ този моментъ пламваше една война безъ прецедентъ по своя мародерски характеръ. Съ прѣсни сили гърци и сърби връхлитаха уморенитѣ бойци на България.

Безскрупуленъ и стръвенъ, стариятъ азиатски хищникъ отново си възвръщаше живи кѫсове отъ източна Тракия.

Българскитѣ войски бѣха почти обезлюдили новата българо-турска граница, отправени да бранятъ застрашенитѣ южни и западни предѣли на родината.

Но до като българитѣ отстояваха съ сетни сили цѣлостьта на отечеството си, единъ коваренъ съседъ на северъ, прехвърляше най-опереточната армия въ свѣта, чрезъ „смѣли“ десанти върху охраняванитѣ само отъ митнически стражари брѣгове на царството.

Въ неудържимия си устремъ, „победоносната“ ромънска армия се спускаше като огромна лавина, която помиташе предъ себе и унищожаваше съ страшна стръвь предъ разплаканитѣ очи на жени и деца цѣлото животинско царство на Мизия.

Тая армия, щѣше да слѣзе до зеленитѣ поли на легендарния Балканъ не безъ усилия. Съ затъкнати ножове, ромънската пехота атакуваше всѣки селски плетъ, задъ който грухтѣше нѣкоя охранена свиня, до като кавалерията съ извадени саби се бѣ носила като фурия изъ селскитѣ улици, поваляйки съ смъртоносни удари хвърковатата собственость на мизийскитѣ стопани.

Далечниятъ тътенъ на ромънскитѣ батареи, които извършваха учебни стрелби по лозята и нивитѣ, пригласяха на бойната кампания на другитѣ родове оржжие.

За тая отвратителна комедия и за вулгарния мародерски актъ, „живата съвѣсть“ на Европа възмезди Ромъния при завършека на войната съ новъ кжсъ земя изъ люлката на българската държава—Добруджа.

*

Общото българско настжпление бѣ заповѣдано по два фронта—гръцки и сръбски.

Едно съобщение отъ полковникъ Моллова ми предписваше да се яви въ тилъ на гърцитѣ, които бѣха заели височинитѣ надъ Берово.

Азъ въ тилъ, а подпоручикъ Карайвановъ фронтално, трѣбваше да атакуваме гърцитѣ, да очистимъ височинитѣ

надъ Берово и да задържимъ важнитѣ стратегически пунктове въ този малъкъ секторъ.

16 юний. Топълъ юнски день, въ два часа следъ пладне атаката бѣ проведена сполучливо и гърцитѣ бѣха принудени да освободятъ заеманитѣ отъ тѣхъ височини, господствуващи надъ цѣлата околность. Следъ проведената атака, полка на Молловъ, неизвестно по чие нареждане, се бѣ насочилъ къмъ кота 840 въ Суха планина, до като азъ бѣхъ получилъ заповѣдь съ четата си да влѣза въ село Сухо и очаквамъ тамъ по-нататъшни нареждания.

Овладянитѣ височини щѣха да бждатъ охранявани отъ редовнитѣ войници.

*

Близо до село Сухо, една група отъ десетина въоржжени хора застига четата ми.

Та това сж групата мои четници, които предната вечерь, когато отрядътъ тръгваше на животъ и смъртъ, да овладѣе беровскитѣ височини, бѣха изпокапали, тръшнати отъ необяснима и жестока болесть.

Предъ единъ решителенъ бой четата се бѣ лишила отъ десетина души. Това не бѣ малко. Не бѣ и странно. Но, все пакъ, странното бѣ само това, че неочакваната епидемия бѣ поразила само прилепчанитѣ въ четата.

Болнитѣ четници бѣха представени на грижитѣ на негованчани, а отрядътъ бѣ заминалъ за предназначението си.

Сега, снощнитѣ „полумъртавци“, водени отъ прилепския войвода Георги Пешковъ, научили за изхода отъ боя, внезапно бѣха оздравѣли и бързаха да се присъединятъ къмъ четата.

Смъртоноснятъ бацилъ на прилепската болесть бѣ откритъ. Този бацилъ действуваше отъ разстояние. И предната вечерь, този бацилъ, настанилъ се по беровскитѣ височини, бѣ поразилъ чувствителнитѣ и нѣжни натури на прилепчани.

Нѣкой отъ четницитѣ, при вида на идващата група, се бѣ провикналъ, възбуждайки неудържимия смѣхъ на уморенитѣ бойци: „Во Прилепъ маймунъ не игратъ“.

Сподиряни отъ насмѣшкитѣ на четницитѣ, прилепчани следваха бодрия маршъ на отряда.

*

Четата нѣма щастие. Заповѣданата почивка е прекратена отъ една заповѣдь, която звучи като молба, преплитана отъ всички тонове на отчаянието. Полковникъ Молловъ нареждаше, съ чета или безъ чета, да се явя при него, напомняйки ми, че полка е въ опасность.

Разпредѣлена на групи, четата трѣбваше да охранява нѣкои пунктове въ близката околность, като предоставяхъ командването й на четника Атанасъ Краевъ. А азъ и двама четника се отправяме къмъ полка, разположенъ на кота 840.

Тревожниятъ тътенъ на честа оржейна стрелба усилва нашия бѣгъ. Скоро конетѣ потъватъ въ обилна поть, но ние сме вече предъ наблюдателнитѣ постове на полка. Последниятъ, на двеста крачки отъ насъ, разположенъ върху една широка поляна, всрѣдъ гориста мѣстность, построенъ по ротно въ каре и въ пълна боева готовность, очакваше всѣки моментъ нѣкаква изненада.

Сцената бѣ поразителна. При появата ми, полковникъ Молловъ се завтече къмъ менъ и съ нѣколко думи накратко обяснява, че полка се бѣ откъсналъ отъ базата си и сега всѣки мигъ можеше да бѫде откритъ тукъ и плененъ. Единственията спасителенъ изходъ за полка бѣ, ако може нѣкакъ да бѫде измъкнатъ отъ този дяволски планински лабиринтъ, напълно овладянъ отъ многочислени гръцки войски и преведенъ къмъ Лахна.

Следъ нѣколко минутно мълчание, заобиколенъ отъ офицеритѣ, при вида на построения полкъ и запознатъ съ разположението на гръцкитѣ части, за мене положението не изглеждаше така трагично, както то се бѣ очертало въ съзнанието на Молловa.

Наистина полкътъ бѣ попадналъ въ тила на гърцитѣ— фактически, той бѣ плененъ. Молловъ съзнаваше това и не го скриваше. Въ пълна безпомощность и безъ всѣка инициатива, той очакваше контакта съ гърцитѣ, да сложи орж-

жието си и да избѣгне едно ненуждно кръвопролитие. Само една надежда за спасение бѣ блѣщукала въ бедния полковникъ и тази надежда бѣ съхранявалъ у мене.

Но ако азъ не всѣкога безнаказано движехъ своя отрядъ отъ нѣколцина четника въ тила на неприятеля, не така стоеше въпроса съ незабелязаното превеждане на единъ полкъ.

Нито познавахъ всички дипли на планината, нито бихъ могълъ да намѣря човѣкъ, който я познава по-добре отъ мене и готовъ да поеме такъвъ рискъ — да изведе полка.

Но „на война, като на война", защо полка да не използува и добритѣ страни на своето положение? А полкътъ бѣ фактически плененъ, но той бѣ още съ оржжие въ ржка и се намираше въ тилъ на гърцитѣ.

Една атака на животъ и смърть можеше да го измъкне отъ това състояние на неизвестность и безпомощность, а можеше и да предреши една решителна победа, като то предизвика паника въ редоветѣ на гръцкитѣ войски, атакувайки тѣхния тилъ по линията Берово — Лахна — Неговань.

Използувайки всички доводи, азъ се мжчехъ да убедя Моллова, да поведемъ полка ведно съ четата къмъ единъ бой, който щѣше да остане паметенъ и, може би, щѣше да даде другъ завършекъ на войната по този фронтъ.

Полковникътъ ме гледаше съ едно тжпо безволие въ погледа си, което отчайваше.

Още веднъжъ, вмѣсто отвоговоръ, той ме молѣше да потърсимъ начинъ и избавимъ отъ позоренъ пленъ полка.

Личната инициатива у полковника бѣ смазана подъ напора на чинопочитанието и дисциплината. Явно бѣ, че полковникътъ нѣма да се реши на предлагания отъ мене планъ.

Трѣбваше да се търси начинъ полкътъ да бжде измъкнатъ.

Внезапна мисъль озарява паметьта ми и спира предъ легендарния образъ на стария хайдутинъ — Скендеръ-бегъ.

Сподѣлямъ надеждитѣ си съ Моллова и вѣрата, че само той може да извърши чудото — да спаси пленения полкъ.

Нека полкътъ почака тукъ.

*

Безъ да губимъ нито минута, ние летимъ отново къмъ Сухо.

Забравилъ ли бѣ Скендеръ, какво бѣхъ сторилъ нѣкога за него? Дано паметьта на разбойника не бѫде толкова кѫса.

Но ако моралътъ всрѣдъ минаващитѣ за честни люде, бѣ така съмнителенъ, на какво можехъ да разчитамъ предъ тъмния носитель на разбойническата етика?

Българитѣ, всемогѫщитѣ победители, предъ които неуловимиятъ разбойникътъ бѣ сложилъ нѣкога оржжието си, днесъ щѣха да поискатъ една нелесна услуга отъ него. Сега, нѣмаше ли да смѣтне разбойника, че е по-добре да спести рисковетѣ на една неизвестность, приспиванъ въ тишината и нѣгата на семейното огнище?

Овладянъ отъ тѣзи мисли и понесенъ като вихъръ отъ бързия си жребецъ, неусѣтно бѣхъ стигналъ въ Сухо. Шумниятъ и звънливъ тропотъ на конскитѣ копита по калдъръменитѣ селски улици сѣкашъ ме пробуждаше отъ сънень унесъ. Като че ли селото бѣ запустяло. Нийде не се мѣркаше жива душа. Само зловещиятъ пукотъ на нѣколко километра отъ тукъ, все още не секваше.

Като подгонено привидение азъ препускахъ изъ запустялитѣ улици къмъ дома на Скендера, сподирянъ отъ ужасенитѣ погледи на суховчани, надничащи задъ спуснатитѣ завеси на прозорцитѣ.

Но ето и скромния домъ на Скендера. На моитѣ нервни удари по портата се притичва прислугата, която отваря тежката порта и ме пропуща да мина. Пресичамъ двора и се изкачвамъ бързо по дървеното стълбище. На чардака ме посрещатъ тритѣ жени на Скендеръ, съсрѣдоточили изплашенитѣ си и въпросителни погледи върху ми.

На запитването ми, кѫде е Скендеръ? — женитѣ страхливо се споглеждаха, безъ да отговарятъ. Едната кадъна, обаче, скоро се окопитва и любезно ме поканва да влѣза, до като тѣ потърсятъ бея.

Не чакамъ дълго. Сухата и внушителна фигура на Скендера се показва на вратата, този пѫть любезно усмихнатъ, доколкото бѣ възможна въ този човѣкъ усмивката.

Низъкъ метанъ и купъ любезности, ала азъ пресичамъ нѣжния потокъ на ориенталската куртуазия, плувналъ отъ устата на стария разбойникъ.

— Кажи, Скендеръ, спомняшъ ли си, че ти нѣкога ми обрече живота си, ако той ми потрѣбва?

— Аллахъ ми е свидетель, че помня, беимъ.

Новъ потокъ отъ чувства и клетви за вѣрность последваха краткия диалогъ. Набързо обяснявамъ на Скендера, че момента да ми се отплати е настѫпилъ и че той трѣбва да спаси полка на Моллова, невредимъ изъ планинския лабиринтъ, като го изведе задъ българскитѣ позиции при Лахна.

Безъ да бави отговора си, Скендеръ сложи ржцетѣ на гѫрдитѣ си, наведе се низко и тихо промърмори:

— Слушамъ, беимъ, и каквото мога ще направя. Обещавамъ ти.

Само следъ десетина минути, въ пълненъ боеви екипъ, всрѣдъ болезненитѣ викове на кадънитѣ, Скендеръ едва се откѫсваше отъ обятията имъ.

Виновникъ на това, което се разиграваше предъ очитѣ ми, азъ се мѫчехъ да утѣша разплаканитѣ жени, че нищо лошо не ще се случи на Скендера и че той скоро и отново ще бѫде пакъ между тѣхъ.

— Много е скиталъ Скендеръ, беимъ, и пакъ се е връщалъ, но тоя пѫть го вземашъ ти и едва ли нѣкога ще се върне...

Тия думи на една отъ кадънитѣ, чийто край се заглушаваше отъ тропота на конскитѣ копита, пищѣха дълго въ ушитѣ ми.

Наистина ли нѣмаше да се завърне Скендеръ? . . .

*

Следъ единъ петъ часовъ уморителенъ походъ, воденъ отъ сигурната стжпка и набитото око на разбойника, полкътъ при залѣзъ слънце, щѣше да бжде вънъ отъ всѣка опастность.

*

Гоненъ като дивъ звѣръ, три дни се суетя изъ гръцкия тилъ, сподирянъ отъ силни войскови части, ловко отбѣгвайки множество засади по неизвестния си пжть.

Трѣбваше да се опитамъ да измъкна четата си по вѣроятната диря на Скендера.

Една ранна юнска утрина, ние се озоваваме въ оная горска поляна, кждето преди три дни полка на Моллова, обреченъ на пленъ, бѣ поведенъ отъ разбойника.

Само изоставениятъ обозъ напомняше какво се бѣ разиграло тукъ.

Най-храбрата армия на Балкана бѣ минала въ отстжпление. Полковетѣ отстжпваха наистина безъ паника, подъ напора на дивизии и бригади, но тѣ отстжпваха. . .

Началото на единъ злокобенъ край идваше да опредѣли трагичния епилогъ на една величава епопея.

Нима покровителката на поробенитѣ щѣше да загине всрѣдъ пленъ и пожаръ?

Нима България бѣ обречена на ново и гибелно изпитание? . .

Нека изостанатъ онѣзи, които не могатъ да следватъ бѣсния маршъ на четата, но тя презъ собственитѣ си трупове трѣбва още тая нощь да си пробие пжть и се озове на свободна българска земя.

Съ окървавени отъ катерене по голи урви ржце, съ издраскани и шибани отъ храсти лица и съ подути отъ двудневния изтощителенъ походъ крака, въ три часа следъ полунощь ние сме надъ голитѣ ридове, които бдятъ на мъртва стража предъ Горна Джумая.

*

Пжтя къмъ града е задръстенъ отъ хора, добитъкъ и коли. Една какафония отъ мжжки гласове и крѣсъци бѣ

пригласяна отъ трогателния плачъ на стотици жени. Пронизителнитѣ писъци на изплашени деца раздираха сърдцата и изпълваха простора съ живата мжка на едно безименно страдание.

Наистина, това страдание бѣ понесено съ еднаква горесть и болка отъ цѣлъ народъ, но само бѣжанецътъ носѣше на плещитѣ си ужасътъ на оная сгжстена болка, на онова безпредѣлно мжченичество, олицетворено въ една дума, въ единъ символъ — бѣжанецъ.

Въ непостижимитѣ дълбочини на народната мждрость плува чудната поговорка: „градъ гладъ не прави, но тежко му, когото удари“. . .

Жестока градушка се изсипваше върху якия гърбъ на цѣла България, ала въ Македония и Тракия бурята бѣ бушувала съ невѣроятна, съ страшна, съ стихийна сила.

Стоя безмълвенъ на единъ хълмъ, край който вие пжтя и изнемогвамъ предъ безсмъртната картина на отчаянието, лъхаща отъ всѣки човѣкъ, повѣваща и отъ недоволния ревъ на уморения добитъкъ.

Смазани отъ преумора, четницитѣ сж се простнали на земята и въ тежкъ сънь събиратъ нови сили. Но кому бѣха нуждни вече тѣхнитѣ сили, когато балканскитѣ прусаци, японцитѣ на близкия изтокъ — армията на България, се гжрчеше, поразена отъ отровнитѣ стрели на най-циничното съзаклятие въ свѣтовната история?

Върволицата бѣжанци, като непресъхващъ потокъ, се носи по нанадолището къмъ града.

Колко малко време се бѣха радвали тѣзи освободени хора на свободата въ роднитѣ огнища?

Печални прокудениции, тѣзи мжченици, обаче, носѣха освенъ воплитѣ на безграничната си скрѣбь и отчаяние, скрититѣ проблѣсъци на надеждата и живитѣ пружини на реванша.

*

Напусто търся на следния день до обѣдъ изъ Горна Джумая Скендера, чиято диря се губѣше тукъ.

Сѣкашъ разбойникътъ бѣ потъналъ въ земята.

Следъ обѣдъ, отказалъ се да продължа диренето, по старъ харамийски обичай се отбивамъ да надникна и въ мѣстния затворъ. За голѣма моя изненада, между арестантитѣ разпознавамъ и Скендера.

Скендеръ бей арестантъ? Какво ли бѣ извършилъ старията хайдутинъ? . . .

*

Спасителтъ на полка, следъ като бѣ измъкналъ невредима тази заблудена войскова часть, бѣше получилъ мълчаливата признателность на войницитѣ, сърдечнитѣ ржкостискания на офицеритѣ и единъ открить листъ отъ полковникъ Молловъ.

И точно въ редовностьта на този листъ се бѣха усъмнили полицаитѣ отъ Горна Джумая и арестували Скендера.

Съ болка изслушвамъ огорчения човѣкъ. Една молба застива на устнитѣ му и като студенъ стоманенъ ножъ пронизва сърдцето ми.

*

Навѣрно никога единъ околийски началникъ не е понасялъ такъвъ пameтенъ бой, какъвто отнесе нещастния полицейски шефъ на Горна-Джумая.

Може би не бѣхъ действувалъ справедливо. Но набраната мжка презъ мрачнитѣ дни на националния ни разгромъ, трѣбваше да бжде изляна. Това лошо отнасяне на началника къмъ единъ рѣдъкъ приятель на българитѣ, трѣбваше да бжде наказано.

Скендеръ ме молѣше да го пусна, да си отиде, да се завърне отново всрѣдъ онѣзи планини, въ които бѣ миналъ младостьта си.

Той не търсѣше признателность, но не искаше и милость. А азъ бѣхъ отнелъ свободата му и сега, когато нѣмахъ нужда отъ него, бѣхъ длъженъ да му я повърна.

Преметналъ пушката си презъ рамо и натоварилъ Скендера съ провизии за по пжть, азъ изпроваждахъ разбойника къмъ каменистото било на Пирина.

На едно пиринско възвишение, ние се раздѣляме съ трогателна сърдечность. Въ очитѣ на Скендера, обаче, трепти едно желание. Неговиятъ погледъ е спрѣлъ върху малката карабина на плещитѣ ми. Преди да продума, отгатналъ желанията му, азъ свалямъ пушката си, паласкитѣ съ патрони, пистолета и ножа си и му ги предавамъ като скроменъ даръ.

Две сълзи капватъ отъ очитѣ на дивия и смѣлъ благородникъ и само две-три думи отъ устнитѣ му:

— „Беимъ, никога не ще те забравя. . . “.

Дълго стоя на усамотеното възвишение и гледамъ какъ отскача въ далечината губещата се и все по-намаляваща фигура на Скендера.

Орелътъ бѣ получилъ свободата си и отново щѣше на воля да броди изъ роднитѣ балкани, заслушанъ въ неспокойния ревъ на една своеобразна съвѣсть, чийто непи-сани закони, вмѣсто „право“, раздаваха правосѫдие, преситено съ елементи на социална правда.

Но за тая му дейность, скарана съ всички закони въ свѣта, нѣколко месеци по-късно Скендеръ бѣ убитъ.

Единъ бюлетинъ на Гръцката Телеграфна Агенция, нѣколко месеца следъ фаталния Букурещки миръ, съобщаваше, какво: неуловимиятъ, легендарниятъ, хвърковатиятъ разбойникъ Скендеръ бей, следъ едно ожесточено сражение съ единъ гръцки отрядъ, е билъ убитъ!

Така завърши човѣкътъ, когото изпращахъ отъ величественитѣ върхове на Иринъ-Пиринъ планина. . .

Една сърдечна конвулсия опредѣля чувствата ми въ тази раздѣла.

Нека броди Скендеръ тамъ кѫдето сме били презъ вѣковетѣ, кѫдето бѣхме до вчера и кѫдето ще пребѫдемъ, а сега моитѣ началници могатъ да разполагатъ съ мене и съ другаритѣ ми, ако можемъ да дадемъ още нѣщо на родината си.

*

Следъ пристигането ни въ Горна-Джумая, азъ и другаритѣ се връщахме отново къмъ бойнитѣ вериги на оная

армия, която въпрѣки всичко, се готвѣше да нанесе на главнитѣ гръцки сили, командувани отъ Краль Константина, включени въ Крѣсненското дефиле, съкрушителенъ ударъ, равенъ на единъ Седанъ. Цѣлата гръцка армия бѣ обречена на гибель. Но въ последния решителенъ моментъ, България бѣ заставена да приеме примирието, за да се троняса въ Букурещъ безличието и глупостьта на дипломацията и държавно-политическото ржководство, които тласнаха държавата и нацията ни по фаталния пжть отъ Чаталджа до идването на ромънскитѣ разѣзди предъ вратитѣ на София.

* * *

Така, войната, съ своята неочаквана продължителность, съ своитѣ ужаси и съ страшната катастрофа за България, отминаваше.

Нима могатъ да се опишатъ страданията и трагедията, които изживѣваше българския народъ, особено два пжти по-нещастнитѣ македонци, тракийци и синоветѣ на златна Добруджа?

Кои други народи сж почувствували толкова жестоки удари на превратната сждба, както българския народъ въ своята цѣлость?

Но. . . Имаше едно голѣмо Но. . .

Ударътъ бѣ страшенъ, като отъ връхлетяла буря, която унищожава всичко на пжтя си, но остана нѣщо, което коварнитѣ и измѣнници съюзници не можаха да унищожатъ: това бѣ Духътъ. Въ Букурещъ се опитаха да избиятъ зжбитѣ на България, за да не ухапе здраво и силно своитѣ коварни съюзници, когато настжпи часътъ на разплатата. Но не само това тѣ не постигнаха. Тѣ не можаха да задушатъ най-ценното въ българина: Духътъ, а заедно съ това, Вѣрата и Надеждата въ по-добри дни, които запазиха българщината въ още по-тежки, въ още по-тъмни, въ по-страшни времена: духовното и политическо петвѣковно робство.

Най-сетне България все още сжществуваше. А това бѣ най-важното. Тя сжществуваше, безъ да е изгубила лавритѣ на една велика и славна война, на своята мисия, като

освободителка, чийто въоръженъ народъ разнесе по цѣлия Балканъ славата и рицарството на българския духъ, на възраждането на най-здравата балканска нация.

И затова правдиво-пророчески и съ достойнство прозвучаха думитѣ отъ манифеста, съ който царь Фердинандъ приключи войната, обръщайки се къмъ победоносната българска армия: Да свиемъ знамената за по-добри дни.

Българската армия бѣ посрещната, вмѣсто отъ източната врата на Столицата, отъ югозападната, откъмъ Кюстендилъ, съ триумфална арка при руския паметникъ. Посрещането бѣ блѣстящо, защото лавровъ вѣнецъ кичеше главата и ножа на българския войникъ. Тамъ бѣ посрещнато и македоно-одринското опълчение.

Царь Фердинандъ, съ генералитета и правителството, посрещна и опълчението на поробенитѣ подъ турско български земи, а сега отчасти освободени. Посрещнати бѣха герои.

Защото и челото на македоно-одринското опълчение бѣ увѣнчано съ победи и подвизи срещу турци, гърци и сърби, както бѣ увѣнчано и челото на българския въоръженъ народъ.

Бойното кръщение на македоно-одринци, вънъ отъ тежкитѣ задачи на революционнитѣ чети, действуващи винаги съ героизъмъ въ тила на неприятеля, започнато съ пленяването на Яверъ паша, бѣ свързано и приключено съ редъ военни подвизи и така се подчерта, не само националната общность, но и борческия духъ на всички българи, свободни, емигранти и поробени.

Македоно-одринското опълчение, като българското опълчение презъ руско-турската война, имаше своята Шипка, това бѣ Шаръ-кьой. Тамъ македоно-одринци отбиха десанта на Енверъ паша, десантъ, който имаше за задача да разкѫса обрѫча около Одринъ и да застраши тила на Чаталджанската българска армия, както турскиятъ ударъ на Шипка имаше за цель да спаси плѣвенския турски гарнизонъ и да застраши тила на главнитѣ руски части, действуващи вече на югъ отъ Балкана.

На Шипка българитѣ, между тѣхъ и много македонци, доказаха, че сж достойни за свобода. На Шаръ-Кьой, македоно-одринци доказаха сжщо, не само своята национална принадлежность, но и своето основателно право да бждатъ свободни.

Македоно-одринци се биха сжщо славно и геройски до последна възможность и срещу гърци и сърби.

И ето защо тѣ бѣха посрещнати предъ триумфалната арка тържествено и братски. Въ този моментъ, тежката болка отъ ранитѣ на катастрофата не се усѣщаше. Тукъ имаше само едно общо братско спонтанно чувство: не всичко е загубено, ще дойдатъ по-славни и по-добри дни. София, Столицата на България, приюти въ топлитѣ си и братски обятия, заедно съ своята редовна армия, и македоно-одринскитѣ опълченци, които сжщо сложиха въ казармитѣ оржжията си и свиха знамената си за по-добри дни, които на истина много скоро сждбата докара, за да дойде и вторията, по-тежкиятъ ударъ на злата българска орисия. . .

Дали бѣ това сега ударъ и върху духа и надеждитѣ на България и българщината?

КРАЙ НА II ТОМЪ

БИБЛИОТЕКА

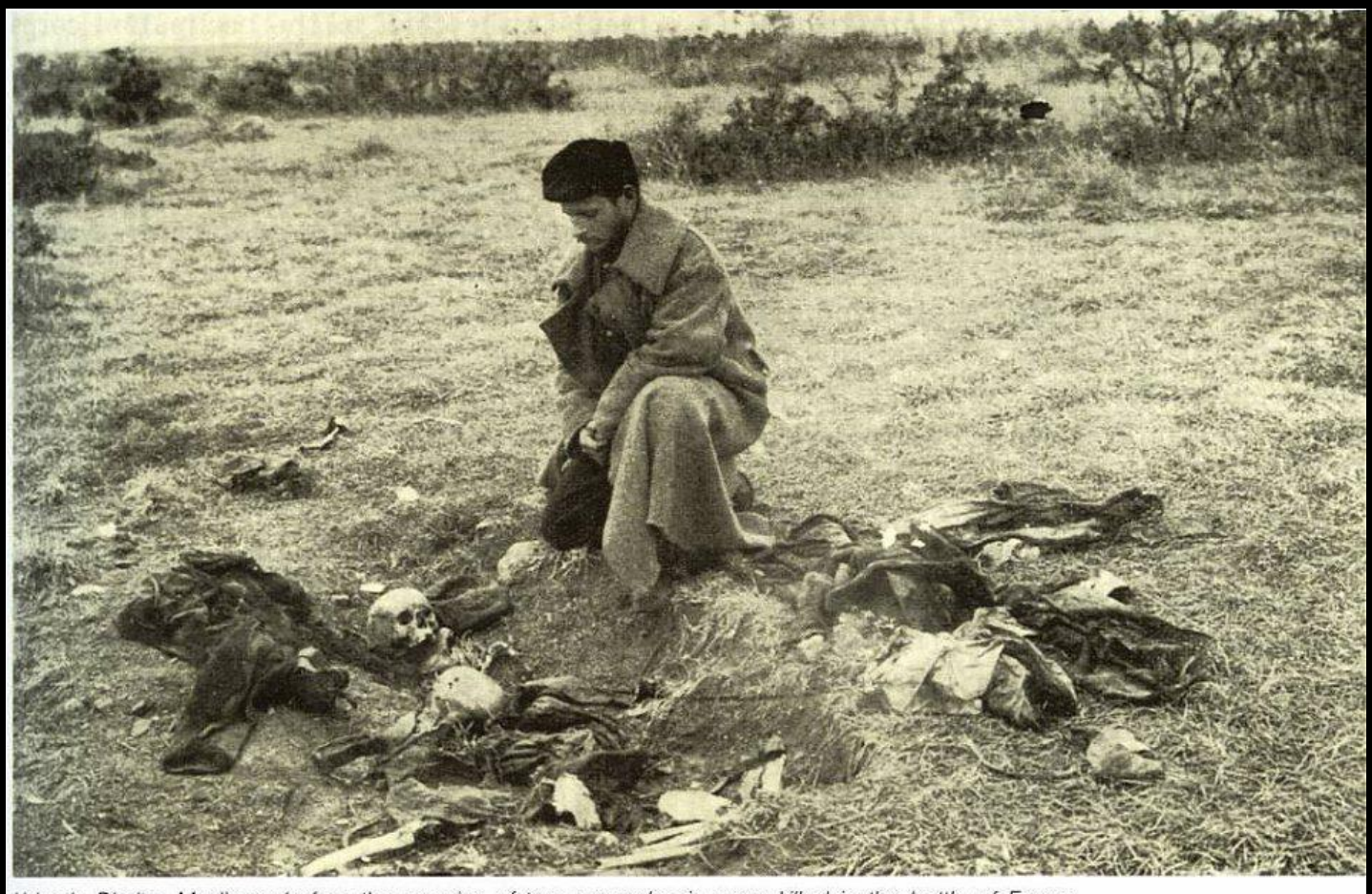
НАСТОЯЩИЯТЪ II ТОМЪ СЕ ОТПЕЧАТА НА
ЛУКСОЗНА ХАРТИЯ ВЪ 500 ЕКЗЕМПЛЯРА

Още стотици книги на дейци родени в географска област Македония може да намерите на:

www.strumski.com

Библиотека „Струмски"
е създадена в памет на
загиналите за Родината.

Voivode Dimiter Madjarov before the remains of two comrades in arms killed in the battle of Ferres